

HOLLANDIA.

IRTA:

ZSIGMOND JÁNOS

K. R. TANÁR.

1947/233

VESZPRÉM, 1913.

EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.

Néhány szó az olvasóhoz!

Az egész, amit az olvasó ebben a kis munkában találni fog, néhány kép Hollandiának, mint kis kultur-államnak az életéből. Igazi kultur-állammal lévén dolgozunk, érdemes megismernünk vele. Ázon voltam, hogy minél többféle oldalról mutassam be ezt a kis népet és országot, hogy legalább megközelítőleg megalkothassuk fogalmunkat róla. Remélem, hogy a róla való helyes fogalmunk megalkotásához hozzá fog járulni az a sok felhasznált statisztikai adat, amit a hollandiai országos statisztikai hivatal mindenre kiterjedő gondossággal legújabbán közzétett. Mindez hiteles statisztikai adatok alapján van hivatva tájékoztatást nyújtani olyan dolgokról is, melyeknek alapos megismerése statisztika nélkül alig volna lehetséges.

A többi, amit az olvasó ebben a kis műben talál, saját tapasztalataim és szerzett benyomásaim eredménye. Magától értetődik, hogy a szerzett tapasztalatok és benyomások értékesítését megkönnyítette a Hollandiáról már előbb szerzett ismeretek bizonyos mennyisége. Ezek az előleges

ismeretek a helyszínen szerzett tapasztalatok és benyomások által beigazolvva, bővítve vannak előadva röviden. Röviden, mert távol áll tőlem az a gondolat, hogy mindazt, amit Hollandiáról ebben a szerény kis munkában megírtam, kimerítőnek vagy talán tökéletesnek tekintsem.

Sétáltatás ez csak Hollandia területén, de ezen séta közben annyi mindenféle szép, érdekes és tanulságos dolgot veszünk észre, amit meg kell tekintenünk, meg kell közelebbről ismernünk, mert elmellőzésével mulasztást követnénk el.

Fő az, hogy kultur-néppel van dolgunk, már pedig nekünk magyaroknak nem árt bepillantnunk a kultur-álíamok belső életébe. Főleg áll ez gazdasági szempontból. Az emberi munka, szorgalom és takarékoság fényes eredményeit látjuk itt élénk tárva. Már pedig ezen a téren különösen nekünk nagy szükségünk van jó példákra és az ezekből való okulásra.

Veszprém, 1913. november.

A szerző.

Történet.

A mai Hollandia területét emberemlékezet óta germánfajú népek lakták. Ismeretlen időkben, ismeretlen körülmények között és ismeretlen okokból többféle germán népek váltották itt fel egymást, de alapjában germánlakta föld maradt ez mind a mai napig.

Első lakói azok a félelmetes germánfajú cimberék és teutonok lehettek, akik először rémitették meg a művelt római világot akkor, mikor megjelentek a népvándorlás első fecskéi gyanánt a birodalom határain. A hagyomány legalább úgy mondja, hogy az első lakosai ennek a földnek a cimberék és teutonokkal együtt keltek utra, ami nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az őslakók maguk az említett népek voltak.

Annyi bizonyosnak látszik, hogy nem az a keltafajú népesség lakta, amely a szomszédos Belgiumnak is a lakosságát képezte, mert a belga-kelták már Julius Caesártól meghódoltatva, csakhamar ellatinosodtak, míg ezen a területen a kelta-francia nyelvnek semmi nyoma sincsen.

Batav germánfajú nép lehetett az őslakosság, akiknek a kivándorlása után a kattok germán népe telepedett meg az elhagyott területeken. Ezeket legyőzték a rómaiak és római uralom alatt maradtak egészen Kr. u. a IV. századig. Ekkor a római birodalom hanyatlása idejében egyik tartományát a másik

után foglalták el a haldokló birodalomnak a különböző germánfajú népek. Ekkor jutottak ide az Issel folyó mellékéről az ugynevezett sáli frankok és elfoglalták a batávok országát a Maas és Alsó-Rajna mentén. Ezek szomszédai voltak a frizek és a szászok, szintén germánfajú népek.

A sáli frankok később Galliába mentek és a mostani Franciaország alapját vetették meg, a megmaradt frizek és szászok népesítették be mostantól ezt a sík földet, mely megmaradt mindig germán földnek.

Mikor Nagy Károly frank király a skandináviai germánokon kívül minden germánt uralma alatt egyesített, akkor ez a Németalföldnek nevezett sík terület is uralma alá került.

Nagy Károly utódai alatt a hűbériség is megalakult ezen a területen, mint ahogy hatása alól Európa egyik országa sem volt kivéve. Fő hűbérurak voltak az utrechti püspök, a gelderni hercegek és a hollandi grófok. Ez utóbbiak közül II. Vilmos gróf IV. Ince pápa befolyására német királlyá választott 1247-ben. Engelbert, Nassau-Dillenburg grófja, mint német főúr házasság útján a brédai Polanen-ház örököse lett és családjának hollandi ágát alapította, amely nagy hatalomra jutott akkor, mikor egyszázad mulva Nassau-i Henrik feleségül vette a délfranciaországi Orania-hercegség örökösneijét, Klaudiát. Hosszu harcok után Jó Fülöp burgundi herceg megnyerte 1428-ban a hollandi grófságot, amely később, mikor a Habsburgi Miksa feleségül vette Bátor Károly burgundi herceg leányát, Máriát, burgundi örökség néven 1477-ben a Habsburgokra szállt.

A Habsburgi V. Károly német császár ezekhez a birtokokhoz hozzákapcsolta 1515-ben Frizland, majd nemsokára az utrechti püspökséget, Groningen és Geldern tartományokat. Károly császár hatalmas pártfogása fölvirágoztatta a hollandi ipart és kereskedelmet. Fia és utóda, II. Fülöp spanyol király alatt megkezdődött az akkor oly hatalmas spanyol monarchia ellen a nyolcvan éves elkeseredett küzdelem, amely a mai belgiumi tartományoknak az északi hollandi tartományoktól való elválásával végződött.

Hollandia függetlenségének igazi megalapítója Nassaui Vilmos Oránia hercege volt. Őt II. Fülöp spanyol király 26 éves korában Holland, Seeland, Utrecht és Frizland tartományok helytartójává nevezte ki, de 1561 óta állandó volt a feszültség a hollandi rendek és a spanyol király főtanácsosa gyanánt szereplő Granvella biboros között, akit a spanyol király 1564-ben vissza is hívott.

A spanyol király és a hollandi rendek közt fölmerült surlódásoknak egyik alapoka a vallási szakadás is volt. A hollandi tartományok ugyanis a reformáció első idejében már a protestántizmushoz csatlakoztak, mert a gazdag egyházi javak bőséges zsákmányul kínálkoztak a fényűző, de jobbra elszegényedett nemesség számára. A Granvellával való surlódás is ide vezethető vissza.

Általában a XVI. és XVII. század még a felekezeti surlódások kora volt egész Európában mindenütt. Annyira fontos tényezőként szerepelt ebben a korban a felekezeti mozgalom, hogy valósággal trónokat döntött meg és teremtett újakat és országok kialakulásának és függetlenné tételének alapoka gya-

nánt szerepelt. Mindenütt összeütközéseket látunk az egész vonalon a fejedelmi hatalom és az alattvalók között, ha nem voltak egy valláson. Franciaország huguenotta háborúi, Angliában a Stuartok bukása, Németországban a 30 éves háboru, sőt Magyarországon is az első fölkelések mind erre vezethetők vissza. Olyan tényező volt ebben az időben ez, mellyel föl-tétlenül le kellett számolni. Az uralkodók nem türték, hogy alattvalóik más valláson legyenek, mint aminő az övék és viszont az alattvalók sem tudtak belenyugodni abba, hogy nekik más vallásu fejedelmük legyen, mint aminő az övék.

Orániai Vilmos és az elégedetlen hollandi nemesség már eleve elszakadási gondolatokat táplált a spanyol koronától, jöllehet közben hódolatteljes leveleket küldött a spanyol királynak, akit biztosított törhetetlen hűségéről akkor, mikor már rég el volt határozva az elszakadásra.

Mikor a tapasztalt Alba herceg vezetése alatt II. Fülöp spanyol király hadsereget küldött az elégedetlenek ellen Németalföldre, akkor Orániai Vilmos párthiveivel együtt Németországba, Dillenburgba menekült előle, de a francia huguenották (protestánsok) segítségével a Németalföld déli tartományaiba tört és támogatta 1571-ben a vizi gueux-ök ligáját, mint ahogy nevezték a spanyol uralom ellen fölkelő németalföldiek magukat. Jelvényük a koldustarisznya volt, mert mikor Margit helytartónő előtt egy alkalommal kérvényezés céljából megjelentek, egyik tanácsos egyszerű ruhájuk miatt gueux-nek, koldusoknak nevezte őket. Nemsokára 1572-ben a tartományok gyűlésében Orániai Vilmosra ruházták a háboru tartamára Holland

és Zéland tartományok főparancsnokságát. Ezekután elfoglalta Middelburgot és felszabadította Leydent a spanyol uralom alól.

1579. január 29-én kötötték meg a Németalföld északi tartományai a híres utrechti uniót, melynek feje Órániai Vilmos lett, akinek a fejére mikor II. Fülöp spanyol király díjat tűzött ki, az egyesült tartományok erre azzal feleltek, hogy forma szerint is fölmondották az engedelmességet a spanyol királynak 1581-ben.

Nem mindennapi esemény, hogy egy ilyen kis nép, mint a mai hollandok elődei, ilyen bátor és mindenképen elhatározó lépésre szánja magát. Minden attól függött ezentul, hogy következetesek maradnak-e az egyszer kimondott függetlenség elvéhez, vagy pedig pártokra szakadva és egyenetlenkedve elősegítik a spanyolok felülkerekedését.

Ez utóbbi azonban nem történt meg. Önálló állami életre alkalmasoknak és méltóknak mutatták magukat már azzal is, hogy a kis ország minden népeleme egyetértett a nemzeti függetlenség gondolatának ápolásában. Ebben a szigorú következetességben és a nemzeti eszme egyöntetű fölkarolásában dicsőséget szereztek fajuknak, a germán fajnak és megmutatták, hogy önálló állami életre teljesen alkalmasak.

Még az sem rendítette meg őket és nem térítette el elhatározásuktól, hogy Órániai Vilmost, akinek a fejére Farnese Sándor, a spanyol király németalföldi parancsnoka díjat tűzött ki, 1584-ben Delftben meggyilkolták akkor, mikor a szövetséges tartományok családjában az uralmat örökössé akarták tenni.

A következő évben hatalmát fiára, az ifju Móricra

ruházták és fenntartották álláspontjukat a spanyolok ellenében.

Hollandia, mert most már így nevezhetjük az új államot Holland tartományról, ebben az időben tulajdonképen köztársaság volt. Maga Orániai Vilmos is, valamint utána fia Móric is csak mint helytartók szerepeltek. A kálvinizmus puritán eszméi egészen természetszerűleg hozták ezt magukkal úgy itt, mint másutt is, ahol a kereszténységnek ez a felekezete erőhöz jutott. Angliában is Cromwel köztársaságot szervezett, melynek ugyan ő volt az élén protektor címen, de a köztársasági elvek érvényesültek az állami élet minden terén. Így a hollandi köztársaság élén is helytartó címmel állott Orániai Vilmos és fia Móric.

Az új állam neve sem szokatlan az államalakulások történetében. Franciaország nevét is La France-tól, a Capet uralkodó család családi birtokának a nevéől vette, ugyszintén Anglia neve is egyike annak a 7 kis ország nevének, amelyekből az ország alakult. Az Angeln kis ország neve átment a kialakuló nagy ország nevére, akárcsak nálunk magyaroknál a megyer vagy magyar törzs neve rászállott az egy nemzetté tömörült összes törzsekre és lettünk mindnyájan magyarok s az ország neve Magyarország. Ilyenformán érthető, hogy a Holland nevű tartománya a kialakulófélben levő országnak, melynek Orániai Vilmos helytartója volt, az egész országnak nevet adott és lett belőle a mind mai napig használatos Hollandia.

Móric helytartó kormányzása alatt a köztársaság hatalomban, tekintélyben egyaránt növekedett és folytatta Spanyolország ellen a háborút. A nemsokára megkezdődött vallási és politikai egyenetlenségek

azonban itt is veszedelmet hoztak az új államra. A protestánsok egy része szigorúan ragaszkodott Kalvin tanításához s ezeket gomaristáknak* nevezték, míg velük ellentétben az arminianusok ezen elvek változtatása mellett foglaltak állást. A szigorúan Kálvin elvei alapján álló theologusok kárhoztatták az arminianusok felfogását, sőt Orániai Móric helytartó vezetőiket Oldenbarnevelt Jánossal együtt az országgyűlés rendeletére Hágában elfogatta és halálra ítélte, mert „megkisérelték fölbontani a németalföldi államok szövetségét és megszorították az Isten egyházát“. Az öreg 72 éves Oldenbarnevelt kijelentette halála előtt, hogy abban a tudatban hal meg, hogy mindig tisztességesen, jámborul és jó hazafi módjára cselekedett. Főbüne abban állott, hogy Orániai Móric tanácsa ellenére Spanyolországgal 12 évi fegyverszünetet kötött.

Móric helytartó után testvére, Frigyes Henrik következett, jóságos lelkű ember, akinek sikerült a köztársaságban az egyetértést helyreállítani és a kis országot a hatalom és gazdagság magas fokára emelni. A háború tovább folyt a spanyolok ellen, még pedig a hollandok előnyére úgy a tengeren, mint a szárazon. A merész Piet Hein admirális elfoglalta a spanyol flottának pénzes hajóit 12 millió forint zsákmánnyal. Kereskedelmük kiterjedt a művelt világ minden részére, hajósaik, mint Houtman, Tasman stb. fölkutatták a legmesszebb eső tengerentuli vidékeket. — A hollandi festészeti iskola teljes fényében ragyogott ez időben, úgy szintén a tudományok, főleg a

* Gomar és Armin leydeni theologus tanárok.

matematika és archeologia sem maradtak hátra. A helytartó nem érthette meg azt az örömet, hogy hazája egész Európától hivatalosan is függetlennek ismertetett el, mert még 1647-ben, a westfáliai béke előtt egy évvel elhalt s utána fia, II. Vilmos következett, aki csak 3 évig uralkodott.

A hollandi rendek ekkor elhatározták, hogy nem választanak többé helytartót. A kormány most Witt János államügyész kezébe került, aki az állam ügyeit nagy értelemmel és buzgalommal vezette. Kormányja alatt az új állam Angliával harcolt a világkereskedelem birtokáért és egyik flotta a másik után épült, melyekkel nem kevesebb, mint 13 tengeri ütközetet vívtak az angolokkal, majdnem valamennyit győztesen. Ekkor szerepeltek Hollandia nagy tengernagyai, akiknek nevét mindig magasztalva emlegetik. Ruyter, Tromp, Evertsen stb. nevei mindig ragyogni fognak a hollandus történet lapjain. Ruyter admirális fölhajózott flottájával a Temsén London alá és ott égette föl az angolok hajóit.

Ebben az időben XIV. Lajos francia király igényeit érvényesíteni akarta Németalföldön is és hódításait mindjárt a spanyol korona hűségében megmaradt Belgiumban kezdte meg. A hollandok belátták, hogy Belgium után rájuk kerül a sor, ezért az ügyes Witt egy hármasszövetséget hozott létre XIV. Lajos ellen Hollandia, Anglia és Svédország közt, ami a francia királyt egy időre tervei kivitelében megakadályozta.

Az ügyes és ravasz XIV. Lajos nemsokára fölbontotta ezt a szövetséget és így Hollandia magára maradt. Most megújította 1672-ben támadását a hol-

landi köztársaság ellen, melynek szárazföldi ereje a franciákéhoz képest nagyon gyenge volt.

Ez a háboru Hollandia történetének legnagyobb eseményeit tartalmazza. Most kellett eldölnie, hogy az akkora önérzettel és szívóssággal megalapított függetlenséget meg tudják-e és meg akarják-e minden áron tartani?

A francia király nem is tudta elképzelni, hogy egy ilyen kis ország ellen tudjon, vagy ellen merjen állni az ő fényes hadseregének, melynek élén olyan nagy hadvezérek állottak, mint Condé, Turenne és mások.

A francia király hadai előzönlötték a kis országot, mely magára hagyatva volt kénytelen a túlerővel szembeszállni. Az ellenség kezébe kerültek Geldern, Utrecht és Felső-Issel tartományok. Holland tartomány Amsterdam fővárossal együtt csak úgy tudta kikerülni a veszedelmet, hogy a zsilipeket megnyitották és vízzel árasztották el az egész vidéket. Közben a Witt-testvérek, János és Kornél ellen hamis alapon zendülés tört ki, őket okolván a bekövetkezett bajok miatt és vádolván, hogy III. Vilmos ellen összeesküvést szöttek. A szerencsétleneket a fanatizált tömeg hágai börtönükben a szó szoros értelmében darabokra tépte. III. Vilmos, az ujonan választott helytartó, aki családjának utolsó és legkiválóbb tagja volt, a háborút a brandenburgi választó és Spanyolország segítségével sikerrel folytatta. Az eredmény az lett, hogy a nimwegeni békében 1678-ban a köztársaság visszanyerte régi területi épségét és vele együtt függetlenségét is.

Ez a III. Vilmos helytartó nemsokára Anglia királya lett. Feleségül bírta ugyanis II. Jakab angol

király leányát, akinek önkényes uralma ellen behitták az angolok és ő megdöntötte a Stuartok uralmát. Mint angol király is megmaradt Hollandia élén s a két ország együttes erejével védelmezte régi hazáját a franciák ellen, akiket a Hogue foknál vívott tengeri csatában legyőzött és a ryswyki békében 1697-ben hódításaik egy részének visszaadására kényszerített.

III. Vilmos halála után az 5 leghatalmasabb németalföldi tartomány eltörölte a helytartói méltóságot, de mindez nem hozott semmi nagyobb változást a külfölddel való politikai viszonyok tekintetében.

III. Vilmosnak egyik unokaöccse, János-Vilmos, aki a Nassau-Diez ház tagja volt, mint Frizland helytartója vezette a köztársaság hadait a spanyol örökösödési háboruban és résztvett a Malplaquet mellett vívott csatában a franciák ellen. A spanyol örökösödési háborút befejező békét is Hollandiában, Utrechtben kötötték meg.

Ez a János-Vilmos alapította az Orániai-ház ifjabb uralkodó ágát.

A XVIII. század folyamán a hollandi köztársaság történetében alig fordul elő valami kimagasló esemény. Szövetségben lévén Angliával, mindenütt Anglia vitte a vezető szerepet. Mikor az osztrák örökösödési háború idején a francia csapatok a köztársaság területére léptek, a nép kötelezte a rendeket, hogy János-Vilmos fiát IV. Vilmos néven helytartóvá nevezze ki, amely méltóság 1748-ban örökössé lett a családban. 1787-ben a poroszok visszahelyezték méltóságába V. Vilmos helytartót; akit a hazafiasnak nevezett párt egy időre hatalmon kívül helyezett.

Innen kezdve egyideig a köztársaság hatalma

csak árnyéka volt a réginek. A francia köztársaság a francia nagy-forradalom idejében hatalmába kerítette a németalföldi köztársaságot és Batavia név alatt 1795-ben Franciaországhoz csatolták.

Rutger-János Schimmelpenninck 1805-ben a hollandi köztársaság elnökévé választott. Utána következett I. Napoleon öccsének, Bonaparte Lajosnak a királysága, akit bátyja tett meg hollandi királynak. Ennek lemondása után Napoleon Hollandiát a francia császárságba kebelezte.

1813-ban Napoleonnak Leipzignél történt megveretése után bátor hazafiak állottak a fölkelés élére és a szövetséges porosz és orosz hadak segítségével véget vetettek a francia uralomnak. Frigyes-Vilmos Orániai herceg, az utolsó helytartó fia mint független fejedelem foglalta el a trónt.

A bécsi kongresszus egyesítette Belgiummal Hollandiát az Orániai ház egyeduralma alatt. Ez a házasság azonban nem volt szerencsés. A germán fajú és jobbára protestáns hollandok semmiképen sem tudtak összeférni a részben román-francia és tiszta katolikus belgákkal. A belgák fölkelése véget is vetett ennek a természetellenes összeköttetésnek és Hollandia megint magára maradt. I. Vilmos király lemondott fiának II. Vilmosnak a javára 1840-ben. III. Vilmos (1849—1890.) Sophia württembergi hercegnővel kötött házasságából két fiú született, akiknek korai halála megfosztotta az uralkodóházat a férfiági örökösöktől. Utána az Emma Waldeck hercegnővel kötött második házasságából született Vilma királynő következett. Ezt megkoronázták 1898-ban és nőül ment 1901-ben Henrik mecklenburgi herceghez, aki azóta

mint németalföldi herceg, a királynő férje. Trónörökös az 1909-ben született Julianna hercegnő.

A hollandusok méltán sajnálhatják az Orániai-ház férfiágának kihaltát, amely házhoz az ország függetlenségének megalapítása, emelkedése hatalomban és anyagi jólétben egyformán hozzá volt fűzve. A függetlenség kivívása után az ország köztársasági szervezetet nyert, ami egészen megfelelt az itt következően keresztülvitt kálvinizmus szellemének. Még a köztársasági szervezet idejében is a Nassau-Orániai-ház vitte érdemeinél fogva a vezetőszerpet, amennyiben a helytartók, mint ahogy a spanyol uralom korából ezt a címzést megtartották, ebből a családból kerültek ki. Lényegében köztársasági elnökség volt ez a helytartóság a Nassau-Orániai-ház számára fenntartva s így bizonyos mértékben végüléke volt a köztársasági és egyeduralmi államformáknak.

Az utolsó helytartó V. Vilmos a francia uralom idejében száműzetésben halt meg, ennek fia Napoleon legyőzete után 1815-ben I. Vilmos néven az egész régi Németalföld, tehát a mai Belgiumnak is királya lett.

Innen kezdve tisztán egyeduralmi államforma alakul ki, mert a Napoleont keserves harcokban legyőző európai uralkodók a bécsi kongresszuson mindennek kedveztek inkább, mint a köztársasági formának. Érthető is az ő szempontjukból. Ők ugyanis az egész Napoleon-féle világfelforgatást a forradalom útján köztársasággá alakult Franciaország szüleményének tekintették. Egy régi köztársaságot visszaállítani a győztes hatalmak akkori felfogása szerint egyértelmű lett volna a forradalmi magvak további elhíntésével. Ennek pedig még a gondolatától is irtóztak,

elég volt nekik a sok keserü tapasztalat a francia köztársaság megalakulásától kezdve egészen Napoleon bukásáig.

Csakhogy ez az összeházasítása Hollandiának Belgiummal nem volt szerencsés. Ennek ellenmondott a nagy vallási ellentét is a két ország között: az akkori Hollandia még majdnem egészen protestáns, Belgium pedig tisztán katolikus. Ha a flamand és hollandus két germán törzs között nyelvileg nincs is nagy különbség, annál nagyobb az elütő vallás által felállított választófal. Ott van továbbá Belgiumban a sok francia elem, melynek épen nem volt kedve a germánfajú hollandusok uralma alatt élni. Mert tisztán hollandus uralom lett volna ez Belgium felett. Az új király következetesen nem akarta elismerni Belgium állami önállóságát, mert ő, mint az egykori spanyol Németalföld királya, a régi spanyol királyok álláspontjára helyezkedve, a már századok óta egymástól külön élő két részt egységes uralom és kormányzás alá akarta vonni. Belefáradva abba a küzdelembe, mely alattvalói elégedetlenségét hívta ki, lemondott a koronáról. Belgium 1830-ban elszakadt s az európai hatalmak konferenciája Londonban tudomásul vette ezt.

Még II. és III. Vilmos uralkodtak Hollandia felett az uralkodóház férfiágából, míg 1890-ben az utóbbiban kihalt a férfiág és a már említett Vilma leánya váltotta fel az uralkodásban, aki helyett kiskorúságában anyja vitte a regensséget. Most a már nagykorú Vilma királynő uralkodik. Férje a már említett Henrik mecklenburg-schwerini herceg, királyi főnség és Orániai herceg címet visel ugyan, de se

nem uralkodik, se más közjogi hatásköre nincsen, ő csak a királynő férje. Még civilistája sincsen. Özvegy-sége esetére évjárdékot fog kapni. Ez olyan biztosítási szerződésféle, amit a törvényhozás a királynő-nek szavazott meg férje javára. A királynői férjnek dicséretére legyen mondva, hogy hátra tud vonulni és tapintattal tudja betölteni a királynő férjének a nehéz szerepét. Az államtanácsban tanácskozási joggal bír, azonban okosan bezárkózik alkotmányos szerepébe és a politikai ügyek vezetését átengedi annak, akit az megillet. Egyenes és rokonszenves jelleménél fogva meg tudja magát szerettetni és becsültetni mindazoktól, akik vele érintkeznek.

A mai Hollandia.

Nem lesz érdektelen a legujabb hivatalos statisztikai adatokat felhasználva, különböző szempontokból venni vizsgálat alá Hollandiát. A statisztika, ha a legapróbb részletekig nem is mutat mindent egész pontossággal, de általában tájékoztatást nyújt minden felől, ami csak a statisztikának tárgya lehet. Annál inkább áll ez Hollandiáról, ahol az ország kicsinysége s a kulturális és minden egyéb viszonyok is kellő biztosítékot nyújtanak a felől, hogy általában megbízható, jó statisztikával van dolgunk.

Népesedési mozgalom.

Az országnak 1889-ben volt 4 millió 541 ezer 415 lakosa; ez a lakosság felszaporodott 1909-ig 5 millió 858 ezer 175-re. A lakosság szaporodása tehát elég szépen halad, úgy hogy ma 6 millióra tehetjük azt kerek számban. Ez majd mind hollandus, a néme-

tek, angolok és franciák elenyésző kisebbséget képeznek.

Nézzük most ugyanezt a szaporodást vallások szerint feltüntetve. Megjegyezhetjük, hogy csak a református és katolikus vallások hívői szerepelnek nagyobb számarányban, mellettük még a zsidók jöhetnek tekintetbe.

Vallások.

1869-ben volt németalföldi református 1 millió 956 ezer 852.

1909-ben ezeknek a száma lett 2 millió 588 ezer 262.

Szaporodásuk tehát a két év között kitesz 32·26 %-ot.

1869-ben katolikus volt 1 millió 307 ezer 765.

1909-ben felszaporodtak 2 millió 53 ezer 21-re.

Szaporodásuk tehát kitesz 56·98 %-ot.

1869-ben volt zsidó 64 ezer 478.

1909-ben számuk 99 ezer 785 volt.

Szaporodásuk 54·76%.

Házasság és elválás.

Valamely országra és annak társadalmára erkölcsi, vallási és több más szempontból jellemző a házasság intézményének szilárd vagy ingatag alapon való nyugvása. A huszadik század társadalmának egyik szomorú tünete a házassági elválások rohamos szaporodása. Nézzük ebből a szempontból Hollandiát.

Az első statisztikai adat a végleges elválásra csak 1859-ben van, talán annak jeléül, hogy addig még ilyen eset nem igen fordult elő. A nevezett év-

ben végleges elválás 469 esetben fordult elő, míg az 1889. év már 2167 esetet, az 1909. év pedig 6102 esetet mutat fel. Ugyanilyen arányban látjuk növekedni az ágytól-asztaltól való elválás eseteit. Az 1869. év 733 ilyen esetet mutat fel, az 1909. év 2082 esettel szerepel.

Látszik ebből, hogy Hollandia sem marad hátra e tekintetben azok mögött a nyugati államok mögött, melyek ezen a téren elrettentő adatokat tudnak felmutatni. Egy 6 milliós országban azok a legutóbbi év adatai épen nem mondhatók kedvezőknek.

Egészségügy.

A gyermekhalandóság terén is elég kedvezőtlen adatokat találunk.

Egy éven alul elhalt 1911-ben 24·46% vagyis 22,204 gyermek; 1—4 év között elhalt 7,868 gyermek, vagyis 8·42% ; 5 és 18 év között elhalt 2862, vagyis 3·06%.

Nem hiányoznak a magas koruak sem a halálozási statisztikából, jeléül annak, hogy a népesség zöme józan életét él. 1911-ben a 80 éven felüliek halálozása 8,592 tett ki, míg a 65—79. évek között elhaltak száma 19,794.

Születési szaporodás.

A születések száma s azok között a törvényes és törvénytelen születések száma a következőkben állapítható meg:

1902-ben törvényes fiugyermek született 84.907, leány 79.835 = 164.742.

1904-ben törvényes fiugyermek született 86.031,
leány 81.805 = 167.836.

1908-ban törvényes fiugyermek született 86.410,
leány 81.689 = 168.099.

1911-ben törvényes fiugyermek született 83.611,
leány 79.689 = 163.200.

A születések terén tehát nem látunk emelkedést,
sőt inkább csökkenést. A házasságon kívüli születések
száma az utóbbi években nagyjából ugyanaz maradt,
sőt évről-évre némi javulás is látható.

1902-ben házasságon kívül született 3906.

1909-ben " " " 3594.

1911-ben " " " 3327.

Az elvált egyének száma rohamosan szaporodik.

1902-ben elválasztatott 1161 egyén, házassági
különválás volt 375.

1905-ben elválasztatott 1447 egyén, házassági
különválás volt 344.

1909-ben elválasztatott 1638 egyén, házassági
különválás volt 351.

1911-ben elválasztatott 1790 egyén, házassági
különválás volt 437.

A születések és halálozások között az arány
kedvező s általában a szaprodásnak kedvező. 1911-
ben az összes elhaltak száma 86.782, míg az összes
születések 166.527.

Az egészségi állapot Hollandiában kedvezőnek
mondható. Legfeljebb talán helyenkint a rossz viz
okoz több megbetegedést. A modern társadalomnak
átka, a tüdővész itt is csak ugy szedi áldozatait, mint
egyebütt.

Tifuzsos lázban elhalt 1911-ben 320 egyén,

kanyaróban 1243, szamárhurutban 1104, influenzában 767, tüdőtuberkulózisban 7095, rák- és hozzá hasonló bajokban 6501. Mint látható, legjobban szedi áldozatait itt is a tüdővész, ami természetesen nem a szabadban élő és egészséges földmunkával foglalkozók között találja áldozatait, hanem a gyárak füstös, egészségtelen légkörében dolgozók között.

Az országnak megvan a képzett orvosi testülete, akiknek a kiképzéséről a 4 egyetem orvosi kara eléggé gondoskodik. Van az országnak 2781 okleveles orvosa, sebésze 51, ami egy 6 milliós országnak elegendő is. Fogász: 260, szülésznő: 918, gyógyszerész: 657.

Nem hiányoznak Hollandiában sem a társadalom azon szerencsétlenei, akik beszélőképességüktől vagy látásuktól vannak megfosztva. 1909-ben süketnéma volt 1228 férfi és 1077 nő. Vak volt ugyanazon évben 1349 férfi és 1361 nő.

Kivándorlás.

Olyan államban, mint Hollandia, ahol lehetőleg mindenki megtalálja a maga tisztességes foglalkozását és így a megélhetését is, a kivándorlás nem lehet tömeges. Ezt mutatja az is, hogy 1911-ben hollandus mindössze csak 2638 vándorolt ki, ezek is majdnem valamennyien Észak-Amerikába vették utjukat.

Iskolaügy.

Hollandia már régóta nagy gondot fordít a szellemi műveltségre. Ugy az elemi, mint a közép- és felsőiskolázás terén már a régmúltban nagy haladás volt észlelhető. Elemi iskoláinak a száma a legutolsó

népszámlálási adatok szerint 5363, az elemi iskolákban működő összes tanerők 30.106. Elemi iskolába járt 155.450 fiu és 198.097 leány.

A kötelező iskolalátogatás mellett is vannak szép számmal olyanok, akik nem látogattak iskolát. 10 ezer iskolakötelesre esik 492 olyan, aki nem járt iskolába.

Az iskolák nem mind államiak. Az államiakon kívül vannak községi és magániskolák, de az állam segíyezi őket. Hogy milyen arányban emelkedik az elemi iskolázásra fordított állami kiadás, azt megítélhetjük abból, hogy 1901-ben még csak 7 millió 545 ezer forint fordított erre a célra, míg 1910-ben már 22 millió 439 ezer. A községi és állami kiadások összege az elemi iskolákra 1901-ben még 20 millió 981 ezer forint volt, 1910-ben már a kettő együtt 34 millió 754 ezer forintra emelkedett. Az elemi iskolai tanerők kiképzésére 1 millió 854 ezer forintot fordítottak 1910-ben s ugyanarra 1875-ben még csak 290 ezer forintot fordítottak. Még ilyen iskolarendszer mellett is 1910—11-ben a katonakötelesek 28·3%-a irástudatlan volt, ugy szintén a letartóztatottak 9·8%-a ilyennek bizonyult, valamint a házassulók 0·95%-a nem tudta aláírni a házasságkötési jegyzőkönyvet.

A középiskolai oktatás terén a következő adatok állanak rendelkezésre. Középiskola kétféle van: alsó és felső. Az alsófoku középiskolákba (ide számítatnak a rajziskolák és ipariskolák is) járt 35.845 tanuló. Felsőbbfoku középiskolába járt 10.741 fiu és 1.688 leány. Hollandia tengeri állam lévén, a tengerészeti iskolákra is megfelelő gond van fordítva. Van 11 tengerészeti iskolája 852 tanulóval. A technikai

akadémiára, ami nálunk a műegyetemnek felel meg, 1235 tanuló iratkozott be.

Az egyetemi oktatás terén Leiden, Utrecht, Gröningen és Amsterdam jónevű egyetemei működnek nagy sikerrel. Ezek tanulóinak a száma 3178 volt 1911-ben, 1910/11. tanévben már 4128 tanuló iratkozott be, tehát majdnem ezerrel több, mint tíz évvel azelőtt. Leghíresebb s így leglátogatottabb a leydeni egyetem 1198 tanulóval, úgy hogy vele szemben még az amsterdami egyetem hallgatóinak a száma is csak 1136. Legkevesebb hallgatója van Gröningennek: 554.

A hollandus nem jogász nemzet, mert a joghallgatók száma az összes egyetemeken 693 volt, míg a fizika-matematikai és az irodalmi szakok (tanárjelöltek számára) 560 hallgatóval szerepelnek. A hittudományi szakokon 399 hallgató volt, az orvosi szakokon pedig 1710 volt a hallgatók száma. Mindennél jobban mutatja ez, hogy az egészségügy szolgálatában állók legkeresettebbek és a megélhetést is ez a foglalkozás biztosítja legjobban.

Az elemi, közép- és felsőbb oktatás összes költségei 1901-ben 27 millió 946 ezer forintban állapított meg, 1910-ben ez az összeg 48 millió 14 ezer forintra emelkedett. Ezzel a kiadással szemben csak 5 millió 677 ezer forint a bevétel.

A foglalkozás.

Nézzük most Hollandiának lakosságát polgári foglalkozások szerint osztályozva. Ez is tükör gyanánt tekinthető, melyben nagyon sokat láthat az, aki látni tud és akar. A földmivelő elem itt is olyan arányban

szerepel, hogyha abszolút többséget nem képez is, de a többi foglalkozásoknak külön-külön fölötte áll.

Földmiveléssel foglalkozik 504.174 férfi és 122.221 nő, vagyis összesen 616.395 egyén a 6 milliónyi lakosság közül. Ehez a számhoz közel áll az étel-neműek előállításával foglalkozók száma: 120.786. Még ennél is nagyobb a hajóépítéssel, házépítéssel foglalkozók száma: 174.877. A gyémántkőszőrülő műhelyekben 9709 egyén van alkalmazva. Nyomdákban és litografiákban 17.956 egyén dolgozik. Fémmunkás 57.672. Ruhakészítéssel és annak tisztogatásával foglalkozik 105.839. Fa-, szalma- és egyéb munkákkal 48.450. Szövőiparral 57.054. Üveg- és edénygyártással 27.900. A vadászok és halászok 22.182 egyénnel vannak képviselve.

A földmivelés mellett az ipar és kereskedelem lévén a lakosság egy jelentékeny rétegének a foglalkozása, meglátszik ennek nyoma a statisztikában is. Kereskedelemmel férfi és nő foglalkozik összesen: 185.357. A kereskedelemmel összefüggő szállítással 263.509. Hitel- és banküzlettel 3500 egyén. Biztosítási ügyletekkel 4114.

A szabad foglalkozást üzök száma 65.196. Tanítással (nem értve bele a nyilvános tanítást) 10.199. Háziszolgák és cselédek 7480 férfi és 215.046 nő. A kis ország tehát cselédekben nem szűkölködik.

A hivatalnok-osztály is nagy számokkal szerepel a statisztikában. Állami hivatalnok van 36.747. Községi (város, falu) hivatalnok van 36.527. Vallási szolgálatban van 10 ezer 88 egyén.

Most következik a statisztikának egy olyan adata,

mely talán mindennél jobban mutatja Hollandia gazdagságát.

A foglalkozásnélküliek rovatában ott szerepel 3 millió 583 ezer 898 egyén. Magától értetődik, hogy ezek a rendszeres foglalkozásnélküliek nem a szó szoros értelmében vett munkakerülők vagy csavargók, hanem ellenkezőleg, meggazdagodott üzletemberek, háztulajdonosok, tőkepénzesek stb. stb., akik rendszeres foglalkozást nem üznek. Mint említettem, Hollandia gazdagságának ezek egyik fokmérőjét képezik, mert amely országban a lakosságnak több, mint fele urasan meg tud élni a kész vagyomból, anélkül, hogy mellette más foglalkozásra, mint keresetforrásra is át volna utalva, ott a népesség széles rétegeiben nagy vagyonnak kell felhamozódva lennie.

Azt sem kell gondolnunk, hogy talán ez a negyedfél millió ember teljes tétlenségben éli le napjait s pihen azokon a babérokon, melyeket sokszor nem ő szedett. Nem tétlen heréi ezek a hollandus társadalomnak, akik talán hivalkodva tékozzolják el az általuk vagy elődeik által szerzett vagyont. Épen nem ilyen az összlakosságnak ez a nagy és széles rétege. Az a körülmény, hogy nem veszik el az arra rászorulóktól a kenyeret valamely hivatal vagy egyéb foglalkozás elvállalása által, csak dicséretükre szolgálhat. Dolgoznak ők is a maguk körében, hasznos munkát végeznek úgy önmaguknak, mint a nemzetnek is azáltal, hogy vagyonukat, pénzüket ügyesen forgatva, szaporítják a helyett, hogy csökkentenék azt. Ha a magyar társadalomnak is ilyen vagyonos és művelt középosztálya volna, mennyire más volna társadalmunk képe minden tekintetben.

Nem volna akkora a hivatatlan hivatalt keresők száma és nem volna annyi függésbe hozható ember a mindenkori hatalomtól. A gazdag és művelt középosztálynak ez a tiszteletreméltó nagy rétege már egymagában biztosítékot nyújt Hollandiában arra, hogy a hamisítatlan nemzeti közvélemény megnyilatkozása elé semmi téren nem gördíthető akadály. Igazán szerencsésnek mondható társadalom ez, mely ilyenformán önmagát kormányozza és nem szorult rá, hogy fölülről irányítsák gondolkozását, eljárását, magatartását. Itt olyan független, művelt és gazdag polgári elemmel van dolgunk, mely a maga értelmi és vagyoni súlyával mindig képes lesz ellensúlyozni a romboló elemek esetleges fölülkerekedését. Az ilyen gazdag polgári elem mindig a legnagyobb és legjobb biztosítéka a társadalmi rendnek, mert annak felforgatásától már vagyonára való tekintetből is mindig irtózni fog. A vagyonával együttjáró értelmisége és józan, higgadt germán faji jellege a másik biztosítékot szolgáltatja arra, hogy a vezetés és irányítás az ő kezében jó helyen van letéve. Az ilyen szerencsésen megalapozott társadalomnak nincs mit félnie a felforgatásra hajló elemek fölülkerekedésétől, mert az a művelt és gazdag polgári elem, melynek a vállain a társadalom nyugszik, mindig elég erős lesz annak fenntartására.

Nem is tapasztalhatni Hollandiában ilyen körülmények között a felforgató elemeknek azt az erősödését, ami másutt a fennálló társadalmi rend elsöprésével fenyeget. A proletáriátus tulzásaival szemben csak művelt, öntudatos és gazdag polgári elemmel lehet boldogulni.

A munkásszervezetek.

Hollandia munkásságának a szervezkedéséről a következő legújabb adatok szolgálnak felvilágosítással. Ezekből az adatokból megértjük egyuttal azt is, hogy Hollandiában a munkásság vallásos vezetés alatt áll. Az adatok szerint legjobban vannak szervezve a katolikus munkások. Katolikus munkásszervezet volt 1912-ben 550, tagjainak száma 25.758. Protestáns munkásszervezet volt ugyanakkor 154, a tagok száma 6209. Más vallásos szervezet volt 121, tagjainak száma 6881. Az összes vallásos munkásszervezetek száma 825, tagjainak száma 38.848.

Ezek az adatok meggyőznek bennünket arról, hogy a hollandus papság, különösen a katolikus, megteszi kötelességét a szociális munkálkodás terén. A rájuk bízott nyájnak hűséges pásztorai, akik nem tartják rangjukon alulinak a munkásság közé elegyedni, a kérges tenyereket barátságosan megszorítani, a munkásságot jóakarattal felvilágosítani, vezetni és egész gondolkodását olyan irányba terelni, hogy az ne jöjjön ellentétbe az Isten, a haza és az egész emberiség iránt tartozó kötelezettségekkel.

Tisztelet és igazi elismerés illeti ezért az odaadó munkáért s a munkával elért fényes eredményért a hollandus papságot, mely így szerető atyja és hűséges pásztora a szó legszebb értelmében annak a nyájnak, melynek őrizetére vállalkozott.

A francia példa elrettentésül lebeghet minden, a nép igaz érdekeit szíven viselő ember szemei előtt. Az a papság, mely egyébként teljesen kifogástalan egyénekből áll, nem tett eleget kötelességének. Nem tett eleget, mert kizárólag a templomra szoritkozott

kötelessége teljesítésekor, semmibe sem vévén azt a nagy és igazán fontos munkát, ami a templomon kívül a társadalomban, különösen a nép, a munkásosztály körében reá várt. „Megverem a pásztor és elszélednek a nyáj juhai.“ Az Irásnak ezek a szavai beigazolódtak Franciaországban és be fognak igazolódni mindenütt és így nálunk is, ha ezt a nagyon is fontos kötelességét a papság nem fogja fel olyan komolyan, amint azt felfogni kell. Négy fal közé zárkozva bárminő jámbor és példányszerű ember működése is meddő marad, mert a gyertyát sem azért gyújtják, hogy véka alá rejtsek, hanem hogy világítson mindazoknak, akiknek a világításra szükségük van. Kevesebb önzéssel, a társadalom, főleg a nép érdekei iránt több érdeklődéssel — leszámítva az elmaradhatatlan csalódásokat és keserőségeket — csodákat tudnának művelni azok, akiket hivatásuk a nép legtermészetesebb vezetőivé tett. A nép szívesen meghallgatja az őszinte és jóakaró szót. Az okosabb ember szava, főleg ha az tekintélyes helyről is jön, mindig megszívlelés tárgyát képezi a nép körében. A nép ösztönszerűleg csatlakozik a mellé a zászló mellé, mely az ő igaz érdekeinek a képviselőjét tűzte ki célul. A hazug, ámitó és hizelgő szavak a könnyen vezethető nép szívébe megtalálják mindig az utjukat; annál inkább találnak utat az igazság és őszinte jóakarát, ha kellő buzgalommal és megfelelő formában vannak azok intézve azokhoz, akiket illet.

Példát lehetne vennünk a hollandus papságtól, különösen pedig példának lehetne venni azt a kiváló nevelési rendszerét a papságnak, mely ilyen fényes eredményt felmutató papságot tud nevelni.

Jótékonyági intézmények.

Hollandia jótékonyági intézményei szintén összeköttetésben vannak nagyrészen az egyházzal s így ezen a téren is szép és nemes szerepet tölt be a papság. Az összes jótékonyági intézmények (kórházak, szeretetházak) oroszlánrésze egyházi jellegű. Az összes jótékonyági intézmények száma (nem számítva bele a városiakat) 6166, ebből egyházi jellegű 4069.

A hollandus társadalom minden rendezettségével melletti is elegendően találkoznak olyanok, akik bármiféle alakban segítségre szorulnak. Legutóbb 166.371 családfő részesült jótékony segélyben s ezek közül egyházi jellegű intézmény segítségével részesült 69.100. Szeretetházi gondozásban részesült 41.438 egyén, ezek közül 17.823 egyházi jellegű szeretetházakban nyert gondozást. A kórházakban gondozásban részesült 47.839 egyén, egyházi jellegű kórházakban 7731.

Általában a humanitárius intézmények terén a kis ország meglehetősen elől jár. Az ország összes községeinek a száma 1121 s ezek közül 1059 olyan község van, mely közköltségen jótékonyági intézményeket tart fenn. Azok az összegek, melyeket ezek a jótékonyági intézmények erre a nemes célra fordítanak, 23 millió 462 ezer 166 forintot tesznek ki, mely összegből 8 millió 327 ezer 929 forint az egyházi jellegű intézményekre esik. Hogy mennyi ember részesül pénzbeli támogatásban és mekkora összegek lehetnek azok, arra következtethetünk az ilyen téren szereplő 23 millió 103 ezer 405 forintnyi összeg nagyságából.

A közjótékonyág gyakorlásának ez a tökéle-

tesnek mondható módja egyik nagy bizonyítéka annak, hogy Hollandiában olyan rendezett társadalommal van dolgunk, melyhez foghatót nem sok országban találunk. A szegény-ügy rendezettsége vagy rendezetlensége mindig egyik fokmérője szokott lenni valamely állam társadalmi fejlettségének.

Alig van lehangolóbb látvány, mint mikor uton-utfélen kéregetőkkel találkozunk, akik közt fölös számmal szoktak lenni olyanok is, akik nem is szorultak egyenesen az ily lealázó kenyérkeresetre, de önérzet hiányában és a rendszeres munka kerülése esetén jönnek találják az ilyen kenyérkeresetet is. Különösen ki van a koldulásnak ez a csunya módja fejlődve a déli románfajú országokban, Olaszországban és Spanyolországban.

Olyan társadalomban, ahol mindenkinek meg kell lennie a maga tisztességes foglalkozásának, ahol a henyélés bünszámba megy és megrovást von maga után, ott lehetetlen lépten-nyomon koldussal találkozunk, mert mindenkinek meg kell lennie a maga keresetének és megélhetésének. Jól rendezett társadalomban csak kivételesen fordul elő a pénzszerzésnek megalázó módja, a koldulás; rendezetlen társadalomban rendszer ez, mely a maga csunya bélyegét rányomja az egész társadalmi képére.

Jól rendezett társadalomban, minő a hollandusoké is, magának a társadalomnak van gondja rá az ő jótékonyági intézményei útján, hogy mindenkinek, aki dolgozni tud, meglegyen a maga tisztességes foglalkozása. Maga a társadalom gondoskodik róla első sorban, hogy ne legyenek koldusai. Szegény és koldus közt igen nagy a különbség. A jól rendezett tár-

sadalom gondoskodik a maga szegényeiről és elejét veszi annak, hogy azok koldusbotra jussanak.

Hollandiában az említett sok jótékonyági intézmény az ő pénzével s azzal a munkával, mit a szegényeknek ad, elejét veszi annak, hogy azok elzülhessenek és a koldusok szomorú sorsára jussanak. Jól rendezett társadalomban ugyanis gond van fordítva a társadalom igazi szegényeire, az ugynevezett titkos szegényekre, akik koldulni nem mehetnek önérzetüknél, multjuknál vagy társadalmi állásuknál fogva. Az ilyen igazi szegények számára és nem a hivatásos koldusok számára (akik koldulásból mindig könnyen megkeresik a megélhetésükre szükségeseket) gyűlt össze Hollandia jótékonyági intézményeinek említett sok milliója. Az ilyenek számára nyitják meg ezek a szép és nemes célt szolgáló intézetek az ő pénzes szekrényeiket. Az a sok millió tehát nem a hivatásos koldusok zsebébe vándorol, hanem olyan családokon vagy egyes rászoruló egyéneken segítenek vele, akik arra igazán rászolgáltak, akik azt megérdemlik. Így védekezik a hollandus társadalom a zül'és ellen. Az a nagymennyiségű pénzsegély olyanok zsebeibe vándorol, akik jól és okosan tudják felhasználni és esetleg jövődő boldogulásuknak is alapját képezi. Hogy a szeretet művei ilyen nagy mértékben gyakorolhatók legyenek, oda nemes gondolkozás és finom érzék kell a társadalom nyomora iránt, kell továbbá megfelelő anyagi erő is. Ugy látszik, Hollandiában ezek a kel'lekek mind megvannak. Pénzben hiány nincs, mint azt már láttuk, de a továbbiakban még bővebben lesz alkalmunk erről meggyőződni.

Biztosító társaságok, pénzüintézetek.

Valamely társadalom rendezettségét többi közt az is mutatja, hogy az élet- és vagyonsbiztosítás rendben van-e? Gondos nép és társadalom szokott gondoskodni mind a kettőről úgy a maga, mint hozzátartozói érdekében. Hollandiában csak a főbb és tisztán hollandus életbiztosító társaságok száma 38. A halálesetre biztosított összeg 740 millió 162 ezer forint évenként. Életben maradás esetére biztosított összeg 45 millió 831 ezer forint. A biztosított járadékok összege 19 millió 988 ezer forint. A befizetések összege 14 millió 595 ezer forint.

A tüzbiztosító társaságok száma is szaporodik évről-évre. 1800 előtt még csak 12 ilyen volt, ma már 268 a számuk. A közönség nagyban fölkarolta a postatakarékpénztárak intézményét is. 1911-ben a befizetések összege 81 millió 263 ezer forint volt, kifizetett 79 millió 707 ezer forint. A kamatok 1 millió 460 ezer forintra emelkedtek egy évben ennél az intézménynél.

A takarékpénztárak is megfelelő számbeli növekedést mutatnak. 1890-ben még csak 256 takarékpénztár volt, míg ma már 1498 a számuk. A betétek (nem számítva bele a tőkésített kamatokat) 78 millió 859 ezer, visszafizetések összege kamatokkal együtt 79 millió 126 ezer forint.

Vannak bankok, melyeknek az a rendeltetésük, hogy a nyári megtakarított pénzt megőrizték, hogy télen a betevők arra támaszkodhassanak. Az ilyen pénztárak száma 49.

Nagy elterjedtségnek örvendenek az ugynevezett Raiffeisen rendszerű bankok. Ilyen bank van 643.

A betétek összege 76 millió 939 forint volt legutóbb. Kifizettek 37 millió 900 ezer forintot.

Az általános vagyonosodásnak jele a sok takarékpénztár nagymennyiségű betéteikkel és a zálogházaknak kevés volta. Egész Hollandiában nincsen több 16 zálogháznál. Mi ez a nagyszámu takarékpénztárak- és az azokban lévő nagyösszegű betétekhez képest! Még ennél is jellemzőbb a közjólét emelkedésére, hogy a zálogházak száma évről-évre rohamosan fogy.

Vagyoni kimutatás.

Ebben a kis országban, melyben oly nagy vagyon van felhalmozva, érdekes és tanulságos lesz beletekinteni azoknak a vagyoni állapotába, akik tőkéik alapján vannak megadóztatva. Ezek az adatok fogják legjobban mutatni, hogy mennyi gazdag ember él Hollandiában.

13 ezertől egész 15 ezer forintnyi tőke után adózik 10.562 egyén.

15 ezertől egész 20 ezer forintnyi tőke után adózik 18.309 egyén.

20 ezertől egész 30 ezer forintnyi tőke után adózik 20.763 egyén.

30 ezertől egész 40 ezer forintnyi tőke után adózik 11.216 egyén.

40 ezertől egész 50 ezer forintnyi tőke után adózik 7.397 egyén.

50 ezertől egész 75 ezer forintnyi tőke után adózik 10.058 egyén.

75 ezertől egész 100 ezer forintnyi tőke után adózik 5.231 egyén.

100 ezertől egész 150 ezer forintnyi tőke után adózik 5322 egyén.

150 ezertől egész 200 ezer forintnyi tőke után adózik 2698 egyén.

200 ezertől egész 300 ezer forintnyi tőke után adózik 2584 egyén.

300 ezertől egész 500 ezer forintnyi tőke után adózik 1979 egyén.

500 ezertől egész 750 ezer forintnyi tőke után adózik 854 egyén.

750 ezertől 1 millióig 353.

1 milliótól 1 millió 500 ezerig 332.

1 millió 500 ezertől 2 millióig 107.

2 milliótól 5 millióig 164.

5 milliótól 10 millióig 17.

10 millió fölül 5.

Ez a statisztika nagyon sokat beszél. Megértjük belőle először is azt, hogy Hollandiában sok a vagyonos ember. Mikor pedig Hollandiában vagyonos emberekről beszélünk, nem szabad nagybirtokosokra gondolnunk a szó magyar értelmében, mert az ország területének a kicsinysége már eleve kizárja azt, hogy 30—40—50 ezer holdnyi területek egyes emberek kezei közt lehessenek. Ez a nagy vagyon tehát csak kis részben esik a földbirtokra. A földmivelés minden fejlettsége mellett sem nyugszik a földön a nemzeti vagyon súlypontja. A sok tőkepénzes, hajótulajdonos, háztulajdonos, gyáros, kereskedő stb. stb. azok, akiknek a kezében a nemzeti vagyon összpontosítva van.

Megértjük a fenti statisztikából másodszer azt is, hogy ez a nagy nemzeti vagyon arányosan oszlik meg, szét van oszolva a nemzeti társadalom külön-

bőző rétegei között. Se a földbirtok, se a mozgó tőke, vagyis a pénz nincsen aránytalanul kevesek kezei közt, ami sok tekintetben megbénítaná a gazdasági fejlődést. Az a 625 milliomos nagyrészt párszoros milliomos, a nagy milliomosok már feltűnően kevesebben vannak, mint a kisebb milliomosok, sőt 10 millió fölül mindössze csak 5 boldog halandó élvezi a földi javakat. Ez egészséges megoszlása a közvagyonnak. Egészséges azért, mert a 6 millió lakosságú országban a milliomosok (625) száma mellett ott szerepelnek a jómódu kisebb birtokosok 13 ezer forint vagyontól fel 1 millióig 93 ezer 322-en, ami igenis egészséges vagyonmegoszlásra mutat.

A vagyon egészséges megoszlásáról még tisztább fogalmunk lesz, ha a legkisebb birtokosokat is számbavesszük. Egyezer forinttól egészen 13 ezer forint után adózott összesen 73 ezer 435 adófizető. Látható ebből, hogy a kisebb vagyon is szépen megvan osztva. Az összes számottevő vagyon után megadóztatottak száma a milliomosokkal együtt 167 ezer 382, ami — ismétlem — 6 millió lakos közt elég sok és egyuttal arányos megoszlást is mutat.

A vagyon alapján igazságosan történik az adózás. Igazságosan, mert míg az 5 egyén, akik fejenként 10 millió fölül birtokolnak, fizet 102 millió forint adót, addig a tizenhárom-tizenötezer forint után adózó 10, 152 adózó 142 milliót fizet.

Az összes jobbmóduak 13 ezertől 10 millión fölülig, összesen 97.948 adózó fizet 7 ezer 286 milliót, míg a legszegényebbek 1—13 ezer forint után, összesen 73.435 adózó fizet 292 milliót.

Ilyen nagy adóalap után lehet is az államnak

adóztatni minden megterhelhetés nélkül. Nem a szegény emberek filléreiből összejött összeg ez, hanem mint látható, a gazdag emberek vagyona után gyűlnek össze majdnem kizárólag azok az ezer milliók.

Az eddig bemutatott vagyoni kimutatásból meggyőződhattünk arról, hogy Hollandiában sok a jómódu ember. A hollandus nép igen jelentékeny része nemcsak a meglevő vagyonából él s azután adózik, hanem a foglalkozás után járó keresetéből is. A meglevő vagyon mellett ez is egyik fokmérője a nemzeti vagyonosságának.

300 forinton aluli kereset után adózott 742 ember.

300—400 forint	”	”	”	1585	”
400—600	”	”	”	2120	”
600—800	”	”	”	180091	”
800—1000	”	”	”	91100	”
1000—1500	”	”	”	91367	”
1500—2000	”	”	”	37030	”
2000—2500	”	”	”	19413	”
2500—3000	”	”	”	10376	”
3000—3500	”	”	”	7451	”
3500—4000	”	”	”	4368	”
4000—4500	”	”	”	3439	”
4500—5000	”	”	”	2009	”
5000—6000	”	”	”	3041	”
6000—7000	”	”	”	1845	”
8000—9000	”	”	”	176	”
9000—10000	”	”	”	846	”
10000—20000	”	”	”	2184	”
20000—30000 forint kereset után adózott				440	ember.
30000—40000	”	”	”	202	”
40000—50000	”	”	”	73	”

50000—60000	forint kereset után adózott	50 ember.
60000—70000	” ” ” ”	42 ”
70000—80000	” ” ” ”	19 ”
80000—90000	” ” ” ”	14 ”
90000—100000	” ” ” ”	15 ”
100 ezeren felül	” ”	55 ”

Ez a statisztika is nagyon sokat beszél. Megértjük belőle, hogy keresete után, még pedig nagyon sok bőséges kereset után élő ember van Hollandiában. A 6 milliónyi lakosság közül összesen 461 ezer 779 egyén van megadóztatva a föntebbi keresetek után. Olyan fizetések, olyan keresetek ezek, minőkről nekünk fogalmunk sincs. 10 és 20 ezer forint között keres 2184 egyén; 20 és 30 ezer forint között 440. De mi ezekhez képest az 50, 60, 70 és 100 ezer forintot keresőknek nagy száma. Páratlanul kifejlett üzleti életnek kell ott lennie, ahol ilyen magasra szállhat az egyeseknek a keresete.

Sajnos, a mi fiaink nagyrészben azért tanulnak, hogy mint közhivatalnokok keressék meg lassu előmenetel utján szerény fizetésüket. Mi a mi tisztviselőink szerény díjazása az ipari és kereskedelmi vállalatok alkalmazottjainak a díjazásához képest Hollandiában! Mert meg lehetünk győződve, hogy a fenti nagy összegek nem köztisztviselői fizetések, hanem részben a nagy vállalatok vezetőembereinek és alkalmazottainak a fizetése.

A foglalkozás után járó jövedelem ilyen magasra csakis fejlett iparral és kereskedelemmel bíró országokban emelkedhetik, ahol a nagy pénzforgalom s a neki megfelelő nagy jövedelem lehetővé teszi az alkalmazottaknak olyan díjazását, minőről más, ilyen

nélkül szüköiködő országoknak fogalmuk sincs. Nálunk néhány ezer korona fizetéssel járó állás már irigylés tárgya sok százak és ezerek szemében, holott egy közepes ipari és kereskedelmi vállalat alacsony rangu alkalmazottainak ennyit meg kell keresniök.

Azok a nagy és virágzó ipari és kereskedelmi vállalatok, melyek Hollandiában fölösszámmal is vannak, a statisztikában kimutatott jövedelmet akkora mértékben nyújtják tulajdonosaiknak, melyhez foghatót a földmivelés a legnagyobb birtoknak még legokszerübb kezelése mellett sem mindig nyújthatja. Ezért szerencsés e tekintetben is a kis Hollandia, hogy lakossága az ország kevés földje miatt már eleve, már ugyszólván a középkorban az ipari és kereskedelmi foglalkozást választotta, megmaradván e mellett a kevés földnek okszerü művelése is. Ha Hollandia tisztán vagy legalább nagyrészben földmivelő állam maradt volna, a foglalkozás után járó fentebb látott nagy jövedelmi tételek parányi kis összegekre zsgorodnának össze.

Igy azonban a jövedelmező ipari, kereskedelmi és egyéb jövedelmező foglalkozások akkora jövedelmet biztosítanak a lakosságnak, hogy annak összege 630 millió 401 forintot tesz. Ennek adója 11 millió 592 ezer forint. Sok ez egy kis országban, ahol mindenkinek megvan a maga rendes foglalkozása és a vele járó keresete.

Nálunk tömegesen tódul a fiatalság a közhivatalnoki vagy katonai pályára, melyek pedig megközelítőleg sem nyújtanak annyi keresetet, mint a kifejlett iparral és kereskedelemmel bíró országokban a gyakorlati pályák. Különben nem is csodálható ez

nálunk, ahol még alig csirájában van meg a nagyipar és a kereskedelem. Nekünk még hosszú időre van szükségünk, míg odáig eljutunk, hogy az önálló vámterület mellett a jövőben majd fejlődésnek induló nagyiparunk és kereskedelmünk biztos és jó megélhetést biztosítson azoknak, akik boldogulásukat ott fogják keresni. Majd csak akkor lehet hosszú évtizedeken keresztül a magyar fajt is rávezetni arra a pályára, mely sokkal több jövedelmet biztosít számára, mint a közhivatalok irodai munkája. Ezen a téren egyhamar nem is várhatjuk a helyzet javulását, mert előbb létre kell jönniök az új kereseti pályáknak, hogy megváltozzék az az idegenkedés, ami a magyar fajt a gyakorlati pályával szemben jellemzi. A hollandok elődei is sok-sok századon át a megélhetésért folytatott küzdelmeik közben jutottak odáig, hogy megkedvelték a földmivelésen kívül az ipari, a kereskedelmi és más egyéb jövedelmező foglalkozásokat.

Erkölcsei állapotok.

Az eddig tárgyalt szellemi és anyagi állapotok után térjünk át az erkölcsiekre. Erről legmegbízhatóbb értesülést szerezhethünk az igazságszolgáltatás adatainak a megvizsgálása alkalmával. A büntető igazságszolgáltatás adatai alapján legalább is megközelítő pontossággal megállapíthatjuk minden társadalomnak, így a hollandiai társadalomnak is erkölcsi színvonalát. A börtönök üres vagy zsufolt volta mindig kezünkbe fogja adni a fonalat, melynek segítségével bejuthatunk egy társadalom szive-lelkének legelrejtettebb zugaiba is.

A semmisítő-szék által elítéltek száma volt 1911-ben 239, a kerületi bíróságok által elítéltek száma 204, a járásbíróságok által elítéltek száma 101. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy 6 milliós országról van szó, mert mindig a lakosság számához kell ezeket az adatokat is mérni.

A főlebbviteli bíróságoknál a letartóztatottak száma volt 565. — 634 egyénnek az elítéltetése megerősítést nyert, míg 733 felmentetett.

Az első folyamodású bíróságoknál elítéltetett 17.822 vádlott, ezek között javító-intézetbe került 303.

Előleges letartóztatásba került 2610 egyén vétség miatt; ezek közül egy hónapnál kevesebbre ítéltetett 645, 1—3 hónapig 2470, 3—6 hónapig 202, 6 hónapig és azon fölül 38.

A katonai bíróságoknál elítéltetett 146.

Mint sok pénzzel dolgozó kereskedő-államban nem hiányoznak az üzleti bukások sem. 1910-ben magán ember bukott 1668, társaság bukott 34. 1911-ben 2067 bukási eset fordult elő, hamis bukásért azonban legujabban senki sem volt üldözve. Legtöbb bukás a kereskedők körében fordult elő (422), utánuk az ügynökök és alkuszok következnek (185).

Legtöbb elítélt található a 30—50 évesek közt (3989), akik közül visszaeső 2240. 1910-ben az összes elítéltek száma volt 12.460 férfi és 1330 nő. Ezek közül visszaeső 5513 férfi és 251 nő. Földmives, vadász és halász volt az elítéltek között 2420, visszaeső 815, kereskedő 1762, visszaeső 790, mesterember és munkás 7235, visszaeső 3499. Vallás tekintetében az elítéltek közt 7572 protestáns és 5762 katolikus volt.

A katonai bíróságok elítéltek összesen 274

egyént. Általában azt lehet mondani, hogy Hollandiában sem üresek a börtönök, vannak itt is elegendő, akik ellentétbe jutnak a büntető törvények paragrafusaival. Kisebbségi büntények miatt voltak a legtöbbet elítélve. Az utóbbi években mindössze egy embert ítéltek el élethossziglan, 5 éven fölül elítéltek 1910-ben 35 egyént, 1—5 évig 560 egyént, akiknek rendszerint több, mint fele visszaeső bűnös.

Jellemző továbbá, hogy az összes elítéltek (12.460) közül 7737 nem élt házasságban, míg házasságban élt 4245, törvénytelen származású volt köztük 160. Az elítéltek közt sok az irástudatlan egyén, valamint a gyermek is, mely utóbbiakat a javító-intézetekben helyezik el.

Gazdasági élet.

Térjünk át újra Hollandia gazdasági életének vizsgálására, ami a már látott adatok alapján a kis országban igenis virágzó állapotban van.

A szénbányászat az ország sik volta mellett is elég virágzónak mondható, ugyanez mondható a tőzegről is. Van az országban 6 szénbánya, köztük 1 az államé, 5 pedig magántulajdon. Ebben a 6 bányában előállítottak 7 millió 809 ezer forint értékű szenet. Tőzeget többet állítottak elő 2 millió darabnál. A téglagyártás terén is elég nagy a termelés, amennyiben legutóbb 155 millió különböző fajta téglát gyártottak.

Jelentős ezek mellett Hollandiának a tengeri halászata is. Besózott és füstölt heringet kiszállítottak körülbelül 550 millió darabot. Ebből jutott Németországnak 380 millió, Belgiumnak 48 millió, Észak-

Amerikának 52 millió. A heringhalászatból befolyó jövedelem több 11 millió forintnál az Északi-tengeren. Ehez hasonló a Zuyder-tó heringhalászatának a jövedelme is. 1911-ben a Zuyder-tón 74 millió 653 ezer heringet fogtak.

Nem kevesebb jövedelmet hoz a friss hallal való kereskedés is. Kiszállítottak összesen 2 millió 359 kilogramm friss halat, szállítanak jobbra Belgiumba és Németországba. Hasonlóképen virágzó a Zuyder-tó anjovis-halászata is, valamint a tőke-halé, mely utóbbiból körülbelül 2 millió kilogrammot szállítanak ki. Sőt elhasználnak évente vagy 37 millió kilogrammot a tengeri halak sózására és pácolására. Osztrigából kivisznek több mint 3 millió darabot, ezt is jobbra Belgiumba (1 $\frac{1}{2}$ millió) és Németországba (1 millió). A tengeri halászat fejlettségét mutatja az is, hogy 5370 hajó foglalkozott ezzel 20 ezer 461 emberrel.

A kis országnak majd minden talpalatnyi földjét egyesén kihasználják a művelés céljaira, úgy hogy csak a víz- és mocsár-borította területek, valamint a gátak, parkok stb. tekinthetők művelés alá nem vont területeknek. Ilyen nem-művelt terület 836.530 hektárt tesz ki. Ezzel szemben a művelt terület (szántó, rét, legelő, kert) 2 millió 424 ezer hektár. Ebből tiszta szántóföld 872.171 hektár, legelő 1 millió 213 ezer hektár, kert 49.264, erdő 260.923. Megértjük ebből, hogy a legelőkre nagyobb súlyt helyeznek, mint a szántóföldekre, amit a kifejlett és jól jövedelmező állattenyésztéssel lehet megmagyarázni.

A művelhető földnek nagyobb felét maguk a tulajdonosok művelik, ami 55·3%-nak felel meg, míg 44·7% bérlők kezében van. A föld elég kedvezően

oszlík meg a lakosság közt, amennyiben apró részletekben kiscgazdák kezén van; latifundiumokról itt szó sem lehet. 1—20 hektárig van 87.602 tulajdonos és 69.686 bérlő; 20 hektáron fölül 11.688 tulajdonos és 13.590 bérlő. Összesen kiscgazda és bérlő van 157.288, nagyobb gazda és bérlő 25.278. Hatmillióos országban ez eléggé arányos megoszlása a földbirtoknak.

Állattenyésztés.

Hollandiában az állattenyésztés sok mással együtt igen virágzó lévén, nem lesz érdektelen az állattenyésztési statisztika adataival is foglalkoznunk. A sok és jó legelő és rét s a vele járó takarmánybőség biztos alapja az állattenyésztés fejlettségének, amihez még hozzájárul magának a népnek is a rátermettsége és előszeretete az állattenyésztés iránt. Ez a két tényező fényes eredményt hozott létre.

Lóállománya 3 millió 274 ezer, szarvasmarhája van 2 millió 279 ezer. Fejős tehén 1 millió 684 ezer. A juhok száma 8 százezer 889, kecske van 2 millió 242 ezer, sertés 12 millió 598 ezer.

A virágkereskedés is virágzó lévén, különösen a virághagymák az egész művelt világon nagy keresetnek örvendenek. Ezek kivitele alapján megállapíthatjuk egyuttal azt is, hogy mely országokban szeretik legjobban a virágot. Legtöbb virághagymát kivisznek Angolországba, utána Németországba, azután Észak-Amerikába. Se Magyarország, se Ausztria nem szerepel a nagyobb fogyasztók között, nem mintha magunknak is megvolna a fejlett virágtermelésünk, de úgy látszik nem szeretjük úgy a virágot, mint a művelt világ más népei.

Nem lesz érdektelen megismernünk az élő állatok és azok husának az árát is, mert ma ez fontos tényező a fogyasztó közönség előtt. A fejős tehén ára fejenként 210 forint, a marhahús kilója 74 cent, ami nálunk megfelel 1 korona 48 fillérnek. A borjухust 1 forinton fölül mérik, jeléül annak, hogy az aprómarhát fölnevelik és nem sietnek — mint nálunk — minél előbb mészáros kezébe juttatni. A borju ára darabonként 50 forint, a juhé 18 forint, a sertés kilója 50 cent, vagyis 1 korona.

Gyáripár és kereskedelem.

Hollandia azok közé az országok közé tartozik, ahol a gyáripár ha nem is elsőrangú, legalább virágzó és fontos tényezője gyanánt szerepel a nemzeti vagyonosodásnak. Némely gyáripár terén bizonyos hanyatlás észlelhető az előző évekhez képest. Ezek közé tartozik a cukorfinomítás és különösen a szeszesitalok gyártása. 1860-ban még 355 pálinkaégetője volt, ma már csak 85 ilyen működik. Ugyancsak 1860-ban a sörgyárak száma 575 volt, míg ma 437 ilyen van.

Az összes ipari vállalatok, gyárak és kereskedelmi vállalatok száma rohamosan emelkedett 10 év leforgása alatt. Míg ugyanis 1901—902-ben ezeknek száma 3566 volt, ma 6874. Ezeknek a forgatott tőkéje ezer millió fölül van. A keresett hollandiai csokoládét és kakaót 17 gyárban készítik, több mint 3 milliárdnyi tőkét forgatva.

A külkereskedelem terén úgy a bevitelben, mint a kivitelben nagy összegek szerepelnek. Bevitel 3 ezer 332 millió, kivitel 2 ezer 732 millió forint érték. Leg-

nagyobb kereskedelmi forgalma van Poroszországgal 1288 millió forint értékben, utána Angolországgal 554 millió értékben, Belgiummal 318 millió, keleti gyarmataival 125 millió, az Egyesült-Államokkal 105 millió forint értékben.

Ezt a kiterjedt kereskedelmet jobbra tengeren közvetítik. Ennek megfelelő a kereskedelmi hajóraj nagysága is. Tengerész-államról lévén szó, nézzük annak kereskedelmi hajóraját.

Vitorlása van 428, gőzöse 347, összesen 775 hajó bonyolítja le a nagy tengeri kereskedelmi forgalmat. Ezeknek a száma folyton növekedik új hajókkal. Vitorlást készítettek Hollandia számára 1911-ben 25 darabot, külföldnek 2 darabot, gőzöst 29 darabot, külföldnek 9-et. Készült összesen 65 új hajó, ami a hajógyártás fellendülését mutatja.

A városok közül Amsterdammak 199 hajója van, vitorlás és gőzös összesen. Rotterdam hajóinak száma 233. Ennek megfelelő a hajósszemélyzet is. A vitorlásokon 879 hollandi szolgál, míg a gőzösök alkalmazottainak a száma 42 ezer 136, akik közül $4\frac{1}{2}$ ezer külföldi.

A külfölddel való tengeri forgalom statisztikája szerint legnagyobb forgalma van Németországgal és Angliával, de különösen ez utóbbival. Angol gőzös kiment a hollandiai kikötőkből 3216, német 1811, magyar és osztrák csak 32. Bement 4377 angol, 2378 német, magyar és osztrák 128.

Ez a nagy forgalom nemcsak a tengeri kikötőkben, hanem a Rajnán és a főbb csatornáknál is megvan. A rotterdami csatornában megfordult ki- és bejövő hajó összesen 20.501 gőzös és 426 vitorlás, 797 halászhajó.

Pénzintézetek.

A nagy áru- és pénzforgalomnak megfelelő az egyes bankok pénzforgalma is. Az összes nagyobb bankok jelzálögkölcsonei 613 millió 814 ezer forintra rugtak. Legnagyobb forgalma volt ezen a téren a Nemzeti-banknak 42 millió 152 ezer forinttal. Az Utrechti Hitelbank forgatott tőkéje 203 millió 415 forint. A Rotterdami Banké 936 millió 825 forint, tartalékalapja 188 millió 899 forint, a Maastrichti Banké 356 millió 926 forint, tartalék-tőkéje 72 millió, az Amsterdami Banké 1 ezer 443 millió, tartaléka 1 ezer 581 millió. Hasonló forgalmuk van a hitelintézeteknek, melyeknek osztalékai 4 percenttől egész 8—9 percentig fölmennek.

A tengeri hajók forgalmánál nem kisebb a szárazföldi, különösen a vasuti forgalom. Kettősvágányu vasut van 1508 kilométer hosszúságu, egyszerű 2154, összesen 3622. A mozdonyok száma 1166, személykocsik száma 3012, teherkocsik 20.791.

Vasutak.

Az utazási kedvet mutatják a következő adatok: I. osztályu utas volt 1 millió 424 ezer, II. osztályu 9 millió 258, III. osztályu 32 millió 517. Mérsékelt jeggyel utazott 1 millió 674 utas, egészszel 44 millió 874. Az emelkedést mutatja az, hogy 1897-ben az összes utasok száma 25 millió volt, ma pedig már a fenti szám.

A vasutak bevételei is ebben az arányban növekedtek. I. osztályu utasok után befolyt 1 millió 971 forint, II. osztályu utasok után 6 millió 383 ezer, III. osztályu utasok után 12 millió 273 ezer. Az összes

utasok (katonák és bérletjegyesek) után befolyt 32 millió 90 ezer forint. Áruk után befolyt 32 millió 589 ezer, összesen befolyt a kétféle forgalomból 64 millió 679 forint.

Nem hiányoznak a vasuti balesetek sem. A szolgálati személyzet hibájából megsebesült 12 egyén, saját hibájából megsebesült 9, meghalt 3 egyén. Az alkalmazottak közül saját hibájából megsebesült 16, meghalt 5, szolgálat folytán sebesült 33, meghalt 4 egyén.

A gőzvasutakéhoz hasonló nagy forgalma van a helyi vasutaknak is. Minden tartomány bőven el van látva ilyenekkel, melyeknek hossza 2176 kilométer egyszerű vágányu és 201 km. kettősvágányu. Bevétel volt itt utasokból 11 millió 817 ezer forint, árukból 1 millió 537 ezer.

Póstai forgalom.

Valamely ország szellemi és anyagi kulturájának egyik fokmérője manapság a póstai forgalom is. Ennek megítélésére felhozom a következő adatokat.

1911-ben belföldre feladatott 115 millió 83 ezer levél, külföldre 50 millió 205 ezer, összesen 165 millió 288 ezer.

Levelezőlap ugyanazon évben feladatott belföldre 89 millió 919 ezer 830 egyszerű, válasz fizetve 620 ezer 802, külföldre 16 millió 919 ezer 854 egyszerű és válasz fizetve 119 ezer 453. A lakosságra esik fejenként átlag 45·8 levél és levelezőlap.

Egyszerű ajánlott levél feladatott 2 millió 656 ezer 221, értékjelzéssel 497 ezer 742, az összes bejelentett érték 192 millió 41 ezer 199 forint. Külföldre

ment 2 millió 193 ezer 289 egyszerű ajánlott levél, értékjelzéssel 121 ezer 132.

Belföldi hirlap feladatott 153 millió 468, más nyomtatvány 104 millió 141 ezer, összesen 257 millió 609 ezer. Külföldre 27 millió 789 ezer; az összes továbbított nyomtatványok összege 285 millió 397 ezer. Póstai vevényt kiadtak 7 millió 282 ezer 226, 111 millió 124 ezer forint értékről, fizetett vevényt 6 millió 88 ezret, értékben 89 millió 331 ezer forintról. Külföldre ment póstai nyugtatvány mellett 37 ezer levél, érkezett 43 ezer, összesen 80 ezeren fölül, 2 millió 956 ezer forint értékről.

A posta összes bevételei voltak 1911-ben 16 millió 685 ezer forint, kiadások 12 millió 984 ezer.

Távírdák.

Állami táviróhivatala van 1072. Jellemző, hogy 1856-ban még csak 23 ilyen volt. Legnagyobb forgalom ezen a téren Amsterdamban volt: 2 millió az érkező és elküldött táviratok száma. Utána Rotterdam következik 1 millió 498 ezer távirattal, míg Hágának csak 755 ezer volt a távirat-forgalma, jeléül annak, hogy ezen a téren is a nagy ipari és kereskedelmi gócpontok vezetnek.

Az állam a közérdeket szolgálja a távirdák fenntartásával, haszna nincs belőlük, sőt veszteség mutatkozik ezen a téren. Az összes bevételek ugyanis 2 millió 582 ezer forintra rugtak, míg a kiadások 4 millió 365 ezer forintig emelkedtek és így a veszteség 1 millió 782 ezer forint. Nálunk ennek minden valószínűség szerint az lenne a következménye, hogy megdrágítaná az állam a táviratok árát. Hollandia ezt

aligha fogja megtenni, mert az állam bevételei más téren bőven kárpótolják ezt a csekély veszteséget.

Nem csekély a száma az állami távirdák mellett a magántávirdáknak, valamint a szikra-távíróknak sem. Nagy távirda-társaságok és vállalatok vannak, melyek 2 millió 431 ezer táviratforgalmat mutatnak ki. A két szikratávíró (egyik Scheveningen kikötőjében van, a másik állami) 99 ezer volt a táviratok forgalma.

Hasonló elterjedettségnek örvend a távbeszélő is. Amsterdamban 11 ezer 384 előfizetője van, Rotterdamban 8174, Hágában 8379, Utrechtben 2398. Az államnak ebből 2 millió 74 ezer forint bevétele és 1 millió 768 ezer forint kiadása volt.

Hajóstársaságok.

Hollandiának mint tengeri államnak nem csak gyarmataival, hanem ugyszólván az egész világgal nagy forgalma van. Ennek a forgalomnak a lebonyolításával foglalkoznak azok a nagy hajóstársaságok, melyekkel érdemes lesz röviden megismerkednünk.

A „Nederland“ hajóstársaságnak szolgálatban van 27 gőzöse, az utazók utáni bevétele 2 millió 898 ezer 116 forint. A „Rotterdamsche Lloyd“ 23 hajóval rendelkezik, 2 millió 613 ezer 976 forint bevétellel az utazások után. A „Nederland—Amerik.“ hajóstársaság 13 hajóval szerepel, 4 millió 47 ezer 46 forint bevétellel az utazások után. A „Németalföldi kir. hajóstársaság“ hajói a Földközi-tengerre és Európa különböző kikötőibe járnak. Ennek 41 gőzöse van, bevétele 5 millió 815 ezer 881 forint, az utazók után

1 millió 654 ezer 947 forint. A „Zeeland“ hajóstársaság 7 gőzessel működik, jövedelme a személyforgalom után 6·88%, az áruk után 9·25%.

A választók száma.

Térjünk át Hollandia törvényhozásának és a képviselőválasztók statisztikájára.

A törvényhozás első kamarájának a tagszáma 50. Az egyes tartományok népességének arányában nő az általuk küldött képviselők száma is. Legtöbbet küld Zuitholland tartomány, amennyiben 1 millió 443 ezer 867 lakos után képviselve van a törvényhozásban 10 képviselővel. Nordholland tartomány 1 millió 138 ezer 421 főnyi lakossága után 9 képviselőt küld. A legkisebb Drenthe tartomány 178 ezer 561 főnyi lakossága után csak 2 képviselőt küldhet. Azt láthatjuk ebből, hogy aránylag nagy néptömegek után kevés számú képviselő megy a törvényhozásba. Nálunk a régi választási rendszer mellett 3—4 annyi képviselő is jut a lakosság megfelelő száma után. A II. kamara választóinak a száma 891 ezer 279, a 25 éves és azon fölüli létszáma a polgároknak 1 millió 392 ezer 112.

Amint látható, a választói jogosultság eléggé ki van terjesztve, de azért még sem általános, mert a koruknál fogva választói jogosultsággal bírók közül majdnem 400 ezer nem bír szavazati joggal. Az I. kamara választói közt vannak a legnagyobb adófizetők s így közülük kerül ki a legtöbb választó is.

A tartományi gyűlések 25 éves és azon fölüli választóinak a száma 888 ezer 515 s a választóknak ez a száma 1 millió 392 ezer polgár közül kerül ki.

Az arány tehát itt is olyan, mint az országos választásoknál. Egy képviselőre legkevesebb 702 választó, legtöbb 2444 esik.

A községi képviselőtestületekbe választói jogosultsággal bir 831 ezer 675 polgár s a 25 éves és azonfölüli polgárok száma a községekben 1 millió 392 ezer. Az arány itt is egyezik a fentiekkel.

Állami jövedelmek.

Az állam európai részének összes bevétele 1911-ben 205 millió 233 ezer forint volt, a kiadás pedig 209 millió 949 forint. Amint látható, a bevételek és kiadások között nincs meg az egyensúly, úgy hogy a kiadások fölözik a bevételeket.

Ha részletezzük az állami bevételeket, akkor a következő tételeket állapíthatjuk meg:

Egyenes adóból befolyt 49 millió 52 ezer, fogyasztási adókból 63 millió 660 ezer forint, nem-egyes adóból 30 millió 101 ezer, be- és kiviteli vámok után 14 millió 800 ezer, egyéb jövedelmek 29 millió 28 ezer.

Állami kiadások.

Az állami kiadások összege 231 millió 219 ezer 968 forint. Ha ezt részletesen megtekintjük, abban a következő főbb adatokra akadunk:

A királynő háztartására 945 ezer forint, az államtanács- és a királynő kabinetirodájára 785 ezer 812 forint, külügyi kiadásokra 1 millió 376 ezer 688, igazságszolgáltatási kiadások 11 millió 292 ezer, belügyi kiadásokra 38 millió 822 ezer 480, tengerészeti

kiadások 20 millió 129 ezer, nemzeti adósság törlesztésére 38 millió 27 ezer, pénzügyi kiadásokra 30 millió 670 ezer, vízművekre 41 millión fölül, hadügyi kiadásokra 33 millió 363 ezer 973 forint stb.

Nem hiányzik az államadósság sem, melynek összege 1156 millió 484 ezer 410 forintra rug, a kamatja pedig 32 millió 479 ezer 430 forint.

Az államkormányzás, vagyis a miniszteriumok összes tisztviselőinek a száma 29 ezer 294. Jellemző, hogy legtöbb esik a hidak és gátak miniszteriumára 13 ezer 359, legkevesebb a külügyek miniszteriumára 122. Ezeknek fizetése 79 millió 600 ezer forintra rug. Nyugdíjazva van 4 ezer 217 tisztviselő, nyugdíjuk összege 3 millió 276 ezer forint.

Az özvegyek és árvák nyugdíjügye szabályozva van. Nyugdíjas özvegy van 4 ezer 158, árva 2 ezer 109, mely utóbbiak 737 nyugdíjat élveznek. Egy árvára átlag 344 forint esik.

A még működésben lévő 11 ezer 97 férfitanítónak és 5 ezer 226 tanítónőnek nyugdíjalapja 13 millió 296 forint. A nyugdíjas 510 tanítónak nyugdíja kitesz 418 ezer 190 forintot, a 190 nyugdíjas tanítónőé 79 ezer 514 forintot.

Hadsereg.

Hadserege Hollandiának nem nagy. Nem tartozván az ugynevezett nagyhatalmak közé, nem kénytelen akkora súlyt helyezni a hadseregére, mint az előbbiek.

A tényleges katonaság létszáma: 1 ezer 928 tiszt és 25 ezer 438 altiszt és közlegény. Ezen a téren nem emelkedést, hanem csökkenést tapasztal-

lunk. Mig ugyanis 1896-ban 2 ezeren fölül volt a tisztek száma, addig most azon alul van. Ugyanez mondható a legénységről is. 1897-ben még majdnem 28 ezer volt a legénység létszáma, most pedig valamivel több 25 ezernél.

A haditengerészetnél szolgálatban van 808 tiszt és 10 ezer 141 altiszt és közlegény. Itt is némi csökkenés tapasztalható a létszám terén. A népfölkelésre behívhatók száma sem több 17 ezer 500-nál.

A gyarmatok katonasága ebbe a számba nincsen bevonva, ugyszintén a gyarmatok haditengerészetéé sem.

Van különböző nemű pán célos hajója 24, különböző nemű nempán célosa 58. Egyéb szolgálatra szánt hadihajók száma 40.

Közigazgatási kiadások.

Az egyes tartományok és a nagyobb városok közigazgatására nagy összegeket fordítanak. Zuidholland közigazgatása 59 millió 360 forintba kerül, Nordhollandé 48 millió 669 forintba. Ezzel szemben Zuidholland bevétele 63 millió fölül van, Nordhollandé 49 millió fölül.

A nagyobb városok közül Amsterdam közigazgatása 33 millió 901 ezer forintba, Rotterdámé 27 millió 484 forintba, Hágáé 17 millió néhány forintba kerül. Bevétele Amsterdámnak 33 millió 602 ezer frt, Rotterdámé 28 millió 146 ezer forint és Hágáé 19 millió 140 ezer forint. Az összes városi és tartományi közigazgatási kiadások összege 175 millió 609 forint. Ezzel szemben az összes bevétele 181 millió 533 frt.

A városok és tartományok nincsenek adósságok

nélkül. Az összes ilyen adósságok 420 millió 861 ezer 302 forintra rugnak. Legtöbb adóssága van Zuid-holland tartománynak: 161 millió 933 ezer 349 forint, utána Nordholland tartomány következik 158 millió 197 ezer forint adóssággal. A városok közül Amsterdám 134 millió 847 ezer forint adóssággal szerepel.

A községekben az italmérési jog egyik jövedelmi forrás gyanánt szerepel. Italmérési engedélye 20 ezer 669 helyiségnek van. Visszavonták a jogot 1532 helyiségtől, újra megadták 1 ezer 121 helyiségnek. Ezen a téren mégis haladás észlelhető, mert míg 1882-ben 32 ezer 422 ilyen helyiség volt, addig ma csak 20 ezer 669 van az összes tartományokban.

Adójövedelem.

Az egész országban az állami, tartományi és községi adók a következőleg oszlottak meg:

Az összes tartományok fizettek állami adót 49 millió 14 ezer forintot, tartományi adót 4 millió 704 ezer forintot, községi adót 40 millió 600 ezer forintot, összesen 94 millió 318 ezer forintot.

Amsterdám fizetett állami adót 7 millió 786 ezer forintot, tartományi adót 373 ezer forintot, községi adót 10 millió 213 ezer forintot, összesen 18 millió 373 ezer forintot. Hága fizetett állami adót 5 millió 914 ezer forintot, tartományi adót 280 ezer forintot, községi adót 4 millió fölül. Rotterdám 4 millió 276 ezer állami, 246 ezer tartományi és 3 millió 747 ezer forint községi adót.

*

Ezekben ismertettem ennek a kis kulturországnak a társadalmi élet minden mozzanatára kiterjedő

statisztikai viszonyait. A kép, amit így nyerünk, legalább is megközelítőleg hű képe az eredetinek. Figyelmesen olvasva ezeket az adatokat s fölöttük egy kissé elmélkedve, azt a fogalmat alkothatjuk meg Hollandiáról, hogy — főleg bizonyos intézményeinek az adatai alapján — valóban kulturállammal van dolgunk.

A nemzeti önállóság jelentősége.

Abban az időben, mikor Európa népeiben még nem volt kifejlődve a faji és a nemzeti öntudat, majdnem kizárólag a vallási eszme uralta a kedélyeket. A faji és nemzeti öntudat hiányában népeket csatolhattak egyik országtól a másikhoz; összeköthettek egy államtestbe olyan népeket, melyek se fajilag, se nyelvileg, se kulturális téren nem illettek együvé. Sőt még az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy egy és ugyanazon faju népet a hatalmak kénye és kedve szerint több ország közt osztottak szét. Mindezt a népek fejletlen faji és nemzeti érzéke tette lehetővé.

Mielőtt a népek faji és nemzeti öntudata annyira kifejlődhetett volna, hogy államalakító és államfelbomlasztó tényező gyanánt szerepelt volna, ezt némileg pótolta a vallási eszme, főleg a reformáció óta. A reformáció a fajilag öntudatlan népekben még erősebb vallási vagy helyesebben felekezeti érzést keltett fel, mint azt megelőzőleg volt. A 16., 17. és 18. század folyamán ez az érzés irányította elsősorban a népek kedélyét ugyannyira, hogy valósággal államalkotó és állambomlasztó tényező gyanánt szerepelt, akárcsak manapság a faji és nemzeti érzés. Ugy a katolikus, mint a protestáns népek ennek a hatása

alatt állottak Európaszerte mindenütt a közvetlenül megelőző századokban.

A protestánsná lett Angliában a katolikus Stuart-dinasztia bukása, a katolikus irek fölkelései a protestáns angol uralom ellen mind ennek tudhatók be elsősorban. A katolikus franciák hallani sem akartak a hugenotta-protestáns IV. Henrik királyról mindaddig, míg az okosan megalkudva a körülményekkel, a többségi katolikus párt vallására át nem tért. Ez egy csapásra népszerűvé tette és megszilárdította uralmát. Ennyire fontos tényezővé fejlődött a vallási érzés a népek és államok életében.

Szerencséseknek mondhatjuk azokat a népeket, amelyek már a faji öntudat kifejlődése előtt az erős tényezőként szereplő vallási eszme hatása alatt önálló államokká tudtak szervezkedni. Az ilyen népeket a később uralomra jutott faji és nemzeti eszme már készen találta, már nemzeti államban, nemzeti intézményekkel éltek és nem volt szükségük arra, hogy véres harcok árán ériék el azt, amit kevésbé szerencsés körülmények közt élő népek még fegyverrel kezükben sem tudtak mindig elérni.

Az ilyen szerencsés népek közé tartozik a kis hollandus nép is. A hollandusok is többféle idegen uralom alá tartoztak a függetlenségük kivivásáig. Rajtuk is megesezt, hogy hollandus létükre majd a német birodalomhoz, majd a franciás burgundi hercegséghez, majd pedig mint az ugynevezett burgundi örökséghez tartozó népet házasság útján a spanyol koronához csatolták.

Ma, mikor azt látjuk, hogy a népek fajok szerint tömörülnek és még Európa keletén is erős nemzeti

államokat látunk kialakulni Európa legműveletlenebb népelemei körében, akkor szinte hihetetlenül hangzik az, hogy egy életrevaló és a kultúra iránt nagy fogékonysággal bíró néppel így bánjanak el, hogy mint családi örökséget egyik országtól a másikhoz csatolják.

Abban az időben, a 14., 15. és 16. században mindez könnyen ment, bizonyosságául annak, hogy a faji és nemzeti öntudat hiányában mennyire bábok és közönséges eszközök lehettek a népek a sorsukat intéző felsőbb hatalmak kezében.

A tisztán germánfajú hollandusok a tőlük minden tekintetben elütő spanyol uralom alatt sohasem fejlődhetek volna odáig se kulturális, se gazdasági téren, ahol kis nemzet létükre manapság látjuk őket. Örök szerencsésük marad, hogy még idejekorán, mielőtt nemzeti önállóságukért faji öntudattal szállottak volna sikra, azt máris kivívták nem kis mértékben a vallási eszmének a hatása alatt. A katolikus spanyol uralommal a 16. századbeli protestáns hollandus a kor uralkodó vallási eszméjének a hatása alatt nem volt, nem lehetett az ő szempontjából megelegetve. Elszakadtak s az elszakadás gyümölcse egy életrevaló független nemzeti állam kialakulása lett.

Függetlenségük kivívása után semmi sem állta útját annak, hogy kifejlődjének szabadon mindazok a szép és jó nemzeti hajlamok és tulajdonságok, melyek a kis hollandus népet, ha nem is a nagyhatalmak sorában, de mindenesetre a kulturnépek sorában tiszteletreméltó szerephez juttatták. Az idegen uralom, amely alól sikerült megszabadulniok, lidércként nehezedett volna a bennük rejlő őserőre, hogy annak kifejlődését és érvényesülését minden téren gátolja,

mig a nemzeti függetlenség megalapításával úgy kezdtek azok fejlődni, akárcsak tavasszal a virág az éltető napsugár hatása alatt. A szabadság nekik is éltető nap volt, melynek hatása alatt irodalmuk, egész gazdasági életük, de különösen tengerészetük olyanná fejlődött, hogy a nagy gyarmatállamok között a második helyre küzdötték fel magukat. Önállóságuk kivívása nélkül ma egy jelentéktelen germánfajú néptörzs gyanánt szerepelnének, amelyről legfeljebb annyit tudna a világ, hogy jó iparosok és kereskedők, hogy takarékosak, sokat adnak a tisztaságra és jó szolgálatot tesznek és hasznos alattvalói annak az idegen államnak, amelynek alattvalóiként szerepelnek.

Szerencsére azonban nem így történt. Mint történetük mutatja, függetlenítették magukat annak idején a spanyol uralomtól és azóta mint önálló állam szerepel a kis ország az európai államok koncertjében. A napoleoni idők alatt úgyők, mint majdnem egész Európa francia befolyás alá került. De ki tudott volna ellenállni abban az időben a győzhetetlen Napoleonnak? Mindéz azonban csak átmeneti, csak nagyon is ideiglenes állapot volt, mert a lipcsei (leipzig) és a waterlói ütközetek után minden a régi állapotba tért vissza s a Napoleon által elnyomott országok egy csapásra visszanyerték a napoleoni idők előtt élvezett szabadságukat.

A multban hazánk is összekötetésben volt Hollandiával, amennyiben a 17. században a Bécstől üldözött protestánsok érdekében közbenjárt, ugyszintén II. Rákóczi Ferenc idejében is Hollandia a magyarok javára jótékony közvetítő szerepet játszott a bécsi udvar és Rákóczi között.

A magyar protestánsok, különösen a reformátusok maig is bizonyos kegyeletes vallási összeköttetést tartanak fenn Hollandiával. A hollandiai egyetemektől nem egy ösztöndíjas református magyar ifjú látogatja ma is, különösen a lelkészi pályára készülők közül.

A hollandus nép szorgalma és takarékosága.

A mai hollandusok elődei már akkor, mikor a kereszténység föl vételével a civilizáció terére léptek, mind mai napig igazi példányképei voltak a polgári szorgalomnak, takarékoságnak, élelmességnek és minden más olyan erényeknek, melyek egy népet az anyagiak terén jólétbe helyezhetnek. Az a kis föld, amit a sors hazájukul rendelt, sokkal jelentéktelenebb volt, semhogy kitartó munkásság, takarékoság és élelmesség nélkül jólétet biztosíthatott volna számukra. Ebből magyarázható, hogy már a középkorban kitűntek hangyaszorgalmukkal és vagyonosságukkal, úgy hogy uralkodóik mindig kiváló sulyt helyeztek erre a kis népre, mely gazdagságával már akkor számottevő tényező gyanánt szerepelt, mikor Európában az ipari és kereskedelmi munka, valamint a földművelés is még alig részesült némi kis megillető megbecsülésben.

Hollandia városainak utcáin járva, egy darab középkor tárul elénk. Ősrégi, részben még a középkorból fenmaradt iparos- és kereskedő-házak azok ott a csatornák partján, melyekben nyüzsgő ipari és kereskedelmi élet volt már akkor, mikor másutt még csak csirájában is alig volt az föltalálható.

A kevés föld, melyet időnkint a tengertől kellett visszafoglalni, nem nyújthatott kellő megélhetést a

népességnek. Nem volt tehát számukra hátra más, mint a földmivelés mellett más módját keresni a tisztességes megélhetésnek.

Mint mindenütt, úgy itt is az adott viszonyok és körülmények szerint módosult és alakult az emberek foglalkozása, életmódja, szokásaik és általában minden, ami az emberi élettel összefügg. A földmivelés mellett idejekorán, már a középkorban ki kellett fejlődnie az ipari és kereskedelmi életnek egy olyan népnél, mely megélhetés céljából a földre nem igen támaszkodhatott. Így alakultak már a középkorban azok az iparos- és kereskedő-városok Hollandiában, melyeknek folytatásai és kibővülése gyanánt tekinthetők a mai ugyanazon nevű városok.

Amsterdam, Rotterdam, Utrecht és a többi hollandiai nagyobb városok mind középkori eredetűek; házaik régisége és sajátos stilszerűsége mind egy-egy darab középkort juttatnak eszünkbe.

Ugyancsak a megélhetésre elégtelen föld utalta a lakosságot a közeli tengerre is, hogy ott is kereszen megélhetést. Így fejlődött ki és jutott a tökéletességig a hollandi tengerészet, mely a kis országnak egyéb jövedelmi forrásai mellett annyi jövedelmet és akkora tekintélyt biztosít.

Általában mindazok a különleges foglalkozások, melyekről a továbbiakban szó lesz, nagyrésztben a viszonyok és körülmények hatása alatt jöttek létre. Náluk is beigazolódott, hogy az ember küzdve és fáradva lesz legtöbbször igazi emberré, mert a küzdelem fejleszti ki benne a leleményességet, az ügyességet. Ugyancsak a küzdelem tanítja meg az embert arra, hogy megbecsülje a munkát és annak gyümöl-

csét. A szorgalmas munka árán szerzett vagyont minden jóézésű ember megbecsüli s ez tanítja meg az embert egyuttal takarékosagra is és kifejleszti benne a szerzési ösztönt, mely a meglévő vagyonnak nem oktalan és gonosz tékozlására, hanem annak növelésére irányul.

Igy fejlődött ki Hollandiában az a művelt és vagyonos polgári elem, mely az okszerű földmivelés, a szolid ipar és kereskedelem által az anyagi kultúra terén is számottevő országgá tette kis hazáját. Így lett Hollandia is egyike azoknak az országoknak, melyekben a súlypont a polgári elemre esik, amely polgári elem úgy értelmisége, mint vagyonossága által méltónak és érdemesnek mutatta magát mindig arra, hogy nagy súlyt képviseljen az állami és társadalmi élet terén egyaránt. Itt a polgári elem legszebb érvényesülését, sőt mondhatjuk diadalát látjuk a munka és takarékoság segítségével, amely két nemes tulajdonság nagy vagyonhoz juttatta itt a polgári elemet, amely vagyon súlyt ad neki, tekintélyt kölcsönöz neki és jólétet biztosít számára, valamint utódaik számára is beláthatatlan hosszú időre.

Igy történhetik csak meg, hogy a kis 6 millió lakosságú Hollandiában több mozgótőke, vagyis pénz van, mint például egész Magyarországon. A magyar állampapírok részvényeinek legnagyobb része hollandiai kezekben van, amiből következtetni lehet arra is, hogy más országok értékpapirjai sem hiányoznak Hollandiában.

A statisztikai adatoknál részletesen láthattuk az anyagi kultúrának mindazokat a forrásait és tényezőit, melyek Hollandiát az anyagiak terén jóformán hata-

lommá tették. Csak röviden fogok még egyik-másikra rámutatni, de ez elegendő lehet arra, hogy legalább megközelítő fogalmat alkothassunk az anyagiak terén uralkodó jólétről és forgalomról.

A gyémántköszörülés.

Amsterdamban, a gyémántköszörülés főhelyén két börze tisztán csak a gyémánt adás-vevésével foglalkozik. A gyémántot mintegy 60 gyémántköszörülőben készítik elő az üzleti forgalomra. A világ gyémántkészletének nagyrésze innét kerül ki. Innét kap jobbra Amerika is. Amerika izlése inkább a sárga színben ragyogó gyémántnak ad elsőséget, amire itt tekintettel is vannak, míg Európa és a többi világ a fehér színt kedveli. Uralkodó is ez utóbbi, mert Amerika az ő különleges izlésével kisebbségben marad.

A virágtermelés.

Megemlítek egy másik hollandiai különlegeséget, a virágtermelést. Ennek központja Haarlem és vidéke, de egyebütt is föltalálható. Hires virágbörzék alakultak már a 17. században. Megtörtént, hogy 10 darab ritkafajú tulipánhagymáért visszautasítottak 12 ezer forintot; egy 1734-iki börzei árfolyamjegyzék szerint egy kékvirágú jácinthagyma 16 ezer forinttal volt jelezve. Az állam ezt betiltotta.

Vannak virágtermelők, akik az élővirágot hozzák forgalomba, vannak aztán olyan üzletek is, melyek kizárólag a virágmagvakra, hagymákra, gumókra vannak alapítva anélkül, hogy az élővirágot is forgalomba hoznák. Az ilyen virágtermelő-telepek valóban festői szép látványt nyújtanak tavasztól őszig, de kü-

lönösen májusban és júniusban, mikor a legtöbb virág nyílik. Egész nagy területek, akárcsak nálunk a gabonával vagy tengerivel bevetett földparcellák egy és ugyanazon virágfajjal bevetve vagy beültetve diszelegnek a legváltozatosabb szinpompában. Vannak tiszta fehér, piros, kék, sárga ültetvények, melyeknek változatossága szinte kápráztatja a szemet. Különösen nagyban termelik a jácintot és tulipánt, mellettük aztán a legváltozatosabb és legritkább virágfajok is előfordulnak. Az élővirágot gondosan és ügyesen csomagolva szállítják a szélrózsa minden irányába, különösen Angliába és Amerikába, de jut belőle jóformán a világ minden részébe.

Hogy mindez mekkora jövedelmet hajtó nemzeti vagyont képvisel, azt a bemutatott statisztikai adatokból láthattuk. Gondozást, munkát és fáradságot igényel mindez, de az ilyen munkának meg is van a gyümölcse. A szorgalmas hollandiai virágtermelő napestig virágjai közt babrál. Virágok közt van egész nap. Nem csoda, ha izlése is az ilyen kedves környezetben finommá lesz, ami meglátszik lakásán, öltözetén, mindenén.

A csatornák.

Az ilyen intenzív termelést nagyban elősegíti az a körülmény, hogy az egész kis ország csatornák-tól van átszelve minden irányban. Édesvizű csatornák ezek, az országon átfolyó és hollandiai földön a tengerbe ömlő Rajna és mellékfolyóinak vize van nagy ügyességgel fölhasználva a csatornák útján való öntözésre.

A csatornák közül a nagyobbak közlekedésre

vannak használva, másrészüik talajszáritás alkalmával a belvizek levezetésére szolgál és mesgye gyanánt is használhatók. A mezők, a rétek, a legelők, sőt a házak is csatornákkal vannak körülvéve. Nyitott csatornák ezek, melyekben üde, tiszta víz folyik.

Hollandia különlegességei között talán ezek a csatornák elsősorban volnának említendők. A hangyaszorgalmu, praktikus hollandusok századok előtti alkotásai ezek. Megkönnyítik a közlekedést, mert a nagyobb csatornákon hajók is járhatnak, azonkívül bőségesen ellátják vízzel az egész ország területét, úgy hogy játszva, minden nehézség nélkül öntözhető a szántóföldek, a rétek, a legelők, a virágtelepek, a zöldségeskertek.

Ilyenformán elérték a hollandusok azt, hogy nem kell rettegniök az eső hiánya miatt, mert kis sik hazájukat ők maguk látják el a szükséges nedvességgel csatornaik segítségével. Ezen a téren akkora tökélyre vitték, hogy minden egyes gazdának a földje öntöző csatornával van elválasztva a szomszédétól és így a csatorna a mi barázdánkat helyettesíti azzal a különbséggel, hogy itt a barázdának tekinthető csatornában víz folydogál.

Részint az éghajlatnak, de elsősorban is ennek a kifejlett csatornarendszernek tulajdonitható, hogy Hollandiában minden oly üde, szárazságról szó sem lehet s így a föld kellő gondozás mellett minden téren meghozza nagyon is bőségesen a maga gyümölcsét.

A csatornarendszerrel együttjáró könnyü öntözésnek tudható be, hogy a kis ország területén a földmivelés olyan tökéletes. A föld meghozza itt a

ráfordított munkának bőséges gyümölcsét, mert az esőhiány nem teheti tönkre a szépen induló vetést.

Ez egyik magyarázata annak, hogy azon a kis földön a hollandusok több terményt produkálnak, amennyit más országok akár tizszerte nagyobb területen se tudnak előállítani.

Az emberi szorgalom, munka és leleményesség alig termette a világon valahol olyan bőven a maga gyümölcsét, mint Hollandiában. Magától értetődik, hogy mindehez faji rátermettség is szükséges, mert élettertelen nép még a legkedvezőbb körülmények között sem tudja azt az eredményt fölmutatni, amit más szorgalmas és leleményes faj a legmostohább körülmények között is fölmutathat.

Hogy az ember sorsát a Gondviselésen kívül az adott viszonyok és ezen viszonyokhoz való észszerű és ügyes alkalmazkodás irányítják és határozzák meg, arra világos példa gyanánt szolgálhatnak a hollandusok. Így érheti el az ember azt, hogy sorsát nem a véletlen esélyek irányítják és nem lesz eszközévé és játéktárgyává a sorsnak, hanem sorsát maga irányíthatja észszerű, okos eljárása, valamint szorgalma és kitartása által.

Pedig mennyi panasz hangzik el az emberek ajkairól a sors ellen, annak mostohasága ellen. Már pedig el kell ismernünk, hogy bajainknak főokozói elsősorban is magunk vagyunk, mert ha az emberek kellően felhasználnák az észet s a munka- és kitarásra irányuló akaraterőt, akkor sorsuk másként alakulna és nem volnának kénytelenek bünbakul állandóan a sorsot állítani föl.

Az adott viszonyok sokszor maguk hívják föl

az embert arra, hogy okosan hasznára fordítsa azokat. Pedig mennyi mulasztást követ el az ember ezen a téren! Erre nézve csak egy, de idevágó példát hozok fel.

A mi Nagyalföldünk, mely az ország szive, termőképesség tekintetében pedig méltán irigylés tárgya egész Európában, mennyire ki van téve az időjárás szeszélyeinek! Minden attól függ, kap-e kellő mennyiségű esőt, mert különben ugy a kapásnövény, valamint a rét és legelő is sokszor teljesen tönkremegy és a föld minden termékenysége mellett is beáll a szükség, megvan a baj.

Már hányan mutattak rá, hányan szálltak már sikra a csatornázás mellett! A mi Nagyalföldünk éppen olyan sikság, akárcsak a kis Hollandia egész területe, tehát csatornázásra egészen alkalmas volna. Alkalmas volna már csak azért is, mert nekünk is megvannak a magunk nagy folyói: a Duna és a Tisza az ő számos mellékfolyóikkal. Mindez nálunk megmaradt szép tervnek, de arra, hogy a terv megvalósításához valahára már hozzáfognánk, még nem jött el az idő s ki tudja, ha valaha eljön is, mikor lesz az és vajjon ha majd a messze jövőben megvalósul ez a nagyszabású életbevágó terv, még mindig magyar föld lesz-e ez és magyar kezek fogják-e még akkor is tartani ott az ekeszarvát?

A kis Hollandia már századok előtt meg tudta valósítani azt, amire mi az előttünk fekvő jó példák mellett sem vagyunk képesek. Fölhozhatná valaki ez ellenében a pénzkérdést. Ámde a pénzt is kellő szorgalommal, takarékossgal és mindenek fölött erős akarattal össze lehetett volna hozni erre a célra is.

Szóval akaraterővel, munkával és takarékoszággal amint ott, úgy itt is már megvalósítható lett volna mindez és akkor nem kellene szárazság idején esőért rimánkodni és átkozni a sorsot, mely olyan mostohán bánik el velünk.

Az ember kellő értelemmel, akaraterővel és kitartással irányíthatja részben legalább saját sorsát és akkor nem kell várnia, hogy a sors kény és kedv szerint bánják el vele. A gyámoltalant és élnetlent a sors játéklabdaként hányja-veti, míg az eszes és életrevaló ember maga irányíthatja saját sorsát.

Hogy Hollandia csatornahálózatára visszatérjek, megemlítem, hogy ez valóban mintaszerű és dicsőségre válik a mai hollandusok elődeinek, akik már századok előtt ilyen fenséges munka létrehozására képesek és alkalmasak voltak. Ha a jó munka mesztérét dicséri, akkor ez a mű még évezredek múlva is dicsérni fogja létrehozóit és még akkor is, mikor a természet törvényei szerint nevük már csak a történelemé lesz, áldani fogja emléküket az a nép, melynek a Gondviselés az ő helyükön jelöl ki állandó lakóhelyet.

Hollandia területe annyira mélyen fekszik helyenkint a tenger színe alatt, hogy — mint majd látni fogjuk — mesterséges gátakkal tudnak csak védekezni a tenger hullámai és áradata ellen. Így áll elő az a feltűnő jelenség, hogy a csatornák vize sokszor szemmel láthatólag magasabban áll, mint az egész vidék talaja. A főbb csatornákon, melyekből a víz zsilipek segítségével a mellékcsatornákba vezethető, hajók is közlekednek. Ezek a főcsatornák kötik össze a tengert s a folyókat a városok csatornáival és így

közvetlenül magukkal a városokkal. Ilyen hajózható a Merwed-csatorna, az északhollandiai Nagycsatorna, a Zuidvilllemswaart és északi-tengeri csatorna, mely az északhollandiai földszorost szeli át.

Hogy ez a mintaszerű csatornahálózat a közlekedésen kívül az őstermelést is mennyire magas fokra emeli, már egy alkalommal rámutattam. Érdeemes azonban vele a továbbiakban is foglalkozni, mert — mint már említve volt — Hollandia nemzeti vagyonosodásának és gazdagságának egyik alapja gyanánt tekinthető. Lássuk ezt részleteiben.

A víz könnyű hozzáférhetősége és így az öntözés könnyűsége Hollandia területét teljesen biztosítja a szárazságokozta mindennemű bajok ellen.

A könnyű öntözés olyan ré- és legelőrendszert teremtett itt, melyhez fogható alig található valahol. A rétek füve az öntözés folytán olyan magasra nő, akárcsak nálunk a gabona. A gyakori öntözés pedig lehetővé teszi, hogy nem kétszer, de akár négyszer vagy ötször is kaszálhatók a rétek tavasztól őszig.

Ugyancsak a gyakori öntözésnek köszönhető, hogy a legelők a legforróbb nyárban is olyan magas fűvet adnak, akárcsak nálunk a kaszálásra szánt rétek. Ez az alapja a virágzó hollandiai állattenyésztésnek. Legelőiken százszámra legelésznek az értékes fehérfelete és hatalmas testű szarvasmarhák, melyeket naponta többször is fejnek ott kint a legelőn, mert a bőséges legelő nagyban növeli tejelőképességüket. A takarmány bőségessége a téli takarmányozást is nagyban megkönnyíti.

A tej bősége magával hozta a sajt-, vaj- és túrókészítés mesterségét. Olyan gazdag keresetforrása

ez megint a kis országnak, melyhez talán csak a svájciak sajtkészítése hasonlítható.

Különösen a tenger ellen emelt gátak, az ugynevezett dam-ok mellett fekvő városokban és falvakban virágzik ez leginkább. Pl. Eidam sajtja az egész világon ismeretes. A városka utcáin járva, a sajt-készítés kétségbevonhatatlan nyomaira akadunk már az orrunkat érintő szag után is, de különben is a kikötőbe elszállítás céljából vitt nagy sajtömegek elárulják, hogy sajtkészítő városkában vagyunk. Ugyanez mondható a vajról és a turóról is, mely szintén nagy mennyiségben kerül a világforgalomba. Ma, mikor az állatállomány értéke olyan nagy s mikor a tejtermékek értéke is annyira felszökött, el kell ismernünk, hogy Hollandiának a marhatenyésztése akkora nemzeti vagyont képvisel, mely már egymagában is jelentős közgazdasági tényező gyanánt szerepel.

A csatornák vize még más gazdasági ág kifejlesztésére is alkalmat nyújtott. Az élelmes hollandus nagyban üzi a baromfitenyésztést, különösen pedig a kacsatenyésztést.

Ezt a kereseti ágat megint csak a csatornák vize segíti elő elsősorban. Temérdek viziszárnyas látható a csatornák vizében uszkálva, melyek időnkint az etetés idejekor a maguk telepére vonulnak. Olcsó és könnyű módja ez a viziszárnyasok tenyésztésének, melyek így az ő alaptermészetüknek megfelelő módon, a vízben nevelődve, sokkal fejlettebbek és ízletesebbek is, mintha a víztől távol nevelődtek volna. A figyelmes szemlélő még természetrajzi megfigyelést is tehet a viziszárnyasok nagy tömegének szemlélése közben. Ezek a viziszárnyasok ugyanis majdnem ál-

landóan a szabadban, a természet öln tartózkodva és legkedvesebb elemükben, a vízben élve, visszanyerték őseik eredeti színét, vagyis valamennyien vadkacsaszínűek, tarkabarka keresve sem igen akad közöttük.

A gátak.

Hogy Hollandiának nagyobb része ma nincsen vízzel borítva, mint volt annakelőtte, azt egyedül a gátaknak, az ugynevezett damok-nak köszönheti. Ha a csatornáknak megvan a maguk jelentősége közlekedési, különösen pedig földmívelési téren, akkor a gátak országvédelmi szempontból fontosak. Az emberi munkának, szorgalomnak és kitartásnak még a csatornahálózatnál is remekebb művei ezek.

Az a csekély kis föld, mely a régi időkben a hollandusok őseinek rendelkezésére állott, idővel a lakosság számának a szaporodásával kevésnek bizonyult a népesség eltartására.

Bámulatatos vállalkozó szellem kellett ahhoz, mely tervbe vette és meg is valósította ezeket a remekeit az emberi észnek és munkának.

Hollandia egyrészét ugyanis a vállalkozó szellemű elődök mocsarokból és tavakból nyerték lecsapolás és kiszáritás útján. Ezek ma Hollandiának legtermékenyebb területei. Ezeket a rendkívül termékeny területeket nagyon is mély fekvésüknél fogva állandóan fenyegette az Északi-tenger áradata. Ez ellen tehát védekezni kellett és védekeztek az óriási munkával és költséggel emelt gátakkal.

A gátak valóságos védművek a gyakran hullámzó Északi-tenger áradata ellen. Az északi szél

ugyanis fel szokta korbácsolni a tengert, melynek hatalmas hullámai rázudulnak a hollandiai partokra. Ezek ellen a mindent elborítással fenyegető hatalmas vitzömegek ellen építették a gondos és szorgalmas elődök mesterséges védelemül a gátakat.

Mondhatom, nem közönséges gondolatok ébrednek fel az emberben, mikor az emberi ész és kéz ezen remekművein sétálgatva, szemléli a haragosan morajló tengert, mely az egész vidéket rövid néhány perc alatt újra birtokába venné, mint ahogy birtokában volt a régi időben, hacsak a gátak vétót nem mondanának és hullámai tehetetlenül meg nem törnének a gátak ellenálló terméskövein.

Mikor a tengernek hátat fordítunk, előttünk terül el a tengertől valóságos erőszakkal elvett pompás termékeny terület, melyet az emberi százkaru tevékenység és szorgalom viruló kertté varázsolt, hol minden a legdusabban tenyész s ahol eredetileg a tenger hullámainak és állatvilágának volna tanyája, ott most magas kultúra virágozik, ameddig csak a szem ellát.

A gátak jelentőségéről, rajtuk járva győződhetünk meg legjobban. Meggyőződhetünk arról a félelmes valóságról, hogy a tenger vize néhol néhány méterrel is magasabban áll a gát mögött elterülő vidék felszínénél. Nem kellene több egy gátszakadásnál s az Északi-tenger újra urrá lenne pár perc alatt a szépen művelt gyönyörű földterületek felett.

Volt idő, mikor honvédelmi szempontból a tengert fegyverül használták végső szükség esetén a hollandusok kis hazájuk védelmében. Mikor XIV. Lajos francia király a kis Hollandia leigázására nagy hadseregét bevezette a kis országba, mikor már minden

hősies ellenállás megtört a franciák tulnyomó erején, mikor már az egész ország veszve látszott az azt megszálló ellenséggel szemben, akkor meghozatta velük hazafias elszántságuk e nagy áldozatot és megnyitották a gátak zsilipjeit, hogy viz alá merítsék újra a franciák által megszállott területeket. A cél el volt érve, nagy áldozattal bár, de megmentették hazájukat.

A hollandusok nem érték még be a tengertől eddig elfoglalt területekkel. Még egy nagy terület van hátra, mely elfoglalásra vár s ez a Zuider-tó területe. A Zuider-tó ugyanis beltengernek tekinthető, benyomul Hollandia területére, azon a helyen pedig, ahol a tó a tengerrel érintkezik, apró szigetek jelzik, hogy ott sekély a tenger vize, valamikor az ősidőkben talán partok voltak ott és később, ismeretlen időkben vette csak a tenger birtokába azt a nagy területet, melyet most a Zuider-tó hullámai borítanak.

Ezért vetődött fel az az eszme és közelg is a megvalósulás felé, hogy a Zuider-tóval ugyanaz történjék, ami Hollandia más kiszáritott és lecsapolt területeivel, az ugynevezett polderekkel. Már készen is van annak az óriási gátnak a terve, mely a Zuider-tónak a tengerrel való említett érintkezési helyén Ewyksluis északhollandiai község és Piaam frizlandi község közt lesz építendő. A tengertől elveendő terület 365.000 hektárnyinak ígérkezik, amely óriási művelhető földterület még is érdemli a reáfordítandó költséget. Már a költségvetéssel is készen vannak. Az egész hatalmas mű 189 millió forintba fog kerülni (Hollandiában még a forint a pénzegység). Ebből az összegből 40 millió az építendő gátra van előírá-

nyozva, 130 millió pedig a Zuider-tó vizének a levezetésére és az ujonnan nyert terület csatornázására.

Hollandia ép oly gazdag, mint vállalkozó szellemű és így el lehetünk rá készülve, hogy még esetleg a mi életünkben elkészül ez a nagyszerű munka, mely az emberi hasznos munkának egy újabb diadala lesz. Ebben a korban, mikor az államok nagyrésze jövedelmének javát fegyverkezésre és háborúra fordítja, a kis Hollandia távol a háborus mozgalmaktól, pénzből ilyen emléket emel az emberi észnek és kulturának.

A gát, germán nyelven dam, összefügg Hollandia egész történetével és visszavihető jóformán a történelmi korszak elejéig. Ezt mutatja a hollandiai városok jórészének „dam“ végzete, melyeknek mindegyike egy-egy ilyen gát — dam — közelében keletkezett. Amsterdam, Rotterdam, Eidam, Monikendam városok nevei elválaszthatatlanok dam-nak, a gátnak a fogalmától.

A víz és a vele összefüggő művek: a gátak és csatornák játszván Hollandiában a főszerepet, egészen természetesnek látszik, hogy a városokban is fontos szerep jut ezeknek, hogy a városokra is rá van nyomva a hollandiai jellegnek a bélyege.

A csatornák.

Hollandia valamennyi városa, akárcsak az egész kis ország, csatornákkal van át meg átszeldelve minden irányban. Nem a modern városok csatornázása ez, mely a föld alatt van hivatva a város szennyvizét és minden egyéb nedvességet levezetni. Nyitott csa-

tornák ezek, melyek a szélesebb utcákon vízben bővelkedve, végigfolynak. Partjaik korlátokkal vannak ellátva és bőven fásítva. Az utcákon a csatornák mellett bőven marad hely a kocsi- és gyalogközlekedés számára is. Utcakeresztezéseknél sincsen megakasztva a közlekedés, amennyiben gondoskodva van repülő- és forgatható hidacról. Ha a csatornán nagyobb vízi jármű halad végig, akkor csak néhány pillanatra akad meg a hidakon át a közlekedés. Néhány pillanat műve csak s a hid fel van vonva vagy el van fordítva, míg a másik pillanatban újra járhatóvá lesz és szabad a további közlekedés. A városi csatornák megkönnyítik és olcsóvá teszik az áruszállítást a kikötőkbe és viszont, valamint a városoknak egymás közt való áruforgalmát is könnyűvé és olcsóvá teszik.

A városok kereskedőházainak kényelmes raktárai vannak a csatornák mentén, ahová az érkező vagy szállítandó áruikat elraktározzák. Még ennél is könnyebb és kényelmesebb módja van a szállításnak a szűk mellékutcák csatornáin, amely utcák tulajdonképpen nem is utcák, hanem az utcák házainak a sorai mögött lévő csekély kis terek ezek, melyeknek csatornáiból egyenesen a házba vihető a járműből a szállított áru.

A sok csatorna a hollandiai városokat részben velencei jellegűvé teszi, de mégsem uralkodik itt annyira a víz, mint Velencében, mert — mint láttuk — a kocsi- és gyalogközlekedés is minden fennakadás nélkül fentartható. Ezen a téren Szentpétervár és Stockholm hasonlíthatók legjobban össze a hollandiai városokkal.

A városok.

Amint sok téren, úgy a városok terén is sok különlegességet nyújt Hollandia. A házak rendszerint csak egy vagy két család számára vannak építve. Homlokzatuk szűk, a használt építőanyag sötétvörös téglá, mésszel egymáshoz erősítve. A nagy városokban majd csupa emeletes házakkal találkozunk, melyek néha 6 emelet magasságra is épülnek. Az alsó emelet egész homlokzata óriási ablakokkal van ellátva. Az ablakcsúcsokból néha gerendák állnak ki csigával ellátva, mely mind arra szolgál, hogy az árukat az utcáról ezek segítségével felvigyék az illető emeleti ablakig. A templomtornyok harangjai minden negyedórán harangjátékot szolgáltatnak a közönségnek. A gyógyárak raktárainak a jelvénye rendszerint egy török vagy mór fej. Egy koronafele puszpánggal és aranyüsttel ellátva a hollandiai ház kiugró épületrészen jelzi a friss hering megérkezését. Ezek a fölírások: „tappery“ vagy „hier verkoopt men sterke dranken“ (itt szeszes italokat árulnak), amelyhez 1882 óta hozzáteszik „vergunning“ (törvényileg engedélyezve), — azt jelzik, hogy ott szeszes italokat árúsítanak. Ilyen fölírás is olvasható: Dit huis is te huur (ez a ház bérbeadó).

Az egész világon ismert és ugyszólván közmondásszerűvé lett a hollandiai házak tisztasága. Valóságos szenvedéllyel üzik a tisztogatást nemcsak magában a házban, hanem azonkívül a házak elején is. A járókelő észreveheti, hogy nemcsak söprik a házak elejét, hanem a szó szoros értelmében fel is mossák nem csupán a járdákat, hanem a kocsiut követését is. Ez áll úgy a városokra, mint a falvakra egyaránt.

Hollandia egész területe síkság lévén, hiányzik a változatosság szépsége. Ezt mintegy pótlandók, gondoskodtak a falvak, a mezők, a kertek s a rétek mesterséges széppé varázsolásáról. A nagy városok szomszédságában, főleg Arnhem, Wageningen és Utrecht, valamint Utrecht és Amsterdam, Hilversum és Barn, Leyden és Hága közt, továbbá Haarlem mellett és más helységek mellett a csatornák és utak mentén bájos villákra akadunk, melyek mind kerttel vannak körülvéve. Amit a természet a szépség és változatosság terén tőlük megtagadott, mindazt pótolták mesterségesen. Ezért, továbbá a másutt sehol nem található mesterséges alkotásaikra, főleg a gátak és csatornákra célozva, méltán mondják büszkélkedve a hollandusok, hogy más népek országát az Isten teremtette, az övéket ők maguk teremtették.

Ebben nincs is semmi tulzás. Ez csak szerény kifejezése annak az igazságnak, hogy országuk képét ők alkották olyanná, amilyen s ha a természet nem adta meg neki a természeti szépségeket és különlegességeket, megadták ők maguk ésszel, munkával és mindenekfölött jó izléssel.

Ezek a bájos kis villák mindegyikének a bejáratánál egy-egy fölirat olvasható, amely rendesen tulajdonosának életelvét, megelégedését és lelki nyugalmát rövid néhány szóban kifejezi. Például: Weltevreden (meg vagyok elégedve), Mun genoegen (az én örömem).

Falvak, lakóházak.

Érdemes, sőt nagy örömünkre szolgál egy hollandiai faluba is ellátogatni. Itt és mindenütt a hagyományos tisztaság, jóizlés és a virágok általános kul-

tusza tűnik legelőbb is szemeinkbe. Méltán elcsodálkozunk azon az igazán fejlett izlésen, mely még a hollandiai parasztnak is egész háza tájékán előmlik. Sárral Hollandiában még a falvakon sem találkozhatunk, mert nemcsak a járdák, hanem a kocsiutak is mind kövezve vannak. Kövezve nem terméskövel, melynek itt hire-hamva sincs és legfeljebb a gátak építésénél alkalmazzák, hanem kitűnő minőségű téglával, melynek a gyártásához úgy látszik nagyon is értenek, amiről tégláik tartóssága tanuskodik legjobban.

Falvaik házai nem izléstelenül összetákolt viskók, hanem izléses kis házikók, melyek mintegy hívogatják, csalogatják magukhoz az idegent, aki ilyesmit falun még nem látott. Minden falu egy-egy kedves kis villatelepnek mondható, nem girbe-görbe, hanem szép egyenes utcákkal, melyeknek házsorait üde, lombos fák szegélyezik. A csinos házikók együvegtáblás nagy ablakokkal vannak ellátva, függöny sehol sem hiányzik. Az ablakokban ott találjuk a hollandusoknál hagyományos virágokat csinos edényekben. Minden házhoz megfelelő udvar és kert is tartozik, bővelkedve virágokban.

Ismétlem, hogy a hollandus nép jóízlése talán elsősorban lakóházainak külső és belső berendezésében és bátran hozzátehetjük azt is, hogy a virágok kedvelésében nyilvánul meg. Ez a kettő Hollandiában elválaszthatatlan egymástól. Nem volna nehéz eldönteni azt a kérdést, vajjon a virágkultuszból fejlődő jóízlés nem volt-e befolyással más egyéb téren mutatkozó jóízlésükre, elsősorban a lakóházak, főleg a falusi házak építése és belső berendezése körül mutatkozó izlésükre.

Ha csak részben igaz is az a mondás, hogy „aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet“, akkor a hollandusok sok jó nemzeti tulajdonságát az ártatlan virágok nagymérvű kedvelésének is tulajdoníthatnók legalább részben.

Ha érdemes egy-egy mintaszerű hollandiai faluban megfordulni, akkor ennél még hálásabb dolog valamelyik falusi lakóház ajtaján bekopogtatni és látogatást tenni annak lakóinál. A soha nem látott idegent csak oly szívélyes fogadtatásban részesítik, akár csak egy régen látott jóbarátot. Mindenkit meglep az az egyszerűséggel párosult tisztaság, mely oly jellemző sajátása a hollandiai lakóházaknak. A házbeliek tudván, hogy külföldivel van dolguk, akivel rendszerint még társalogni sem tudnak egymás nyelvének a nemértése miatt, szemléltetve adják elő az idegen látogatónak mindazt, amit mondandók volnának. A háziasszony előszedi régi stílusú egyszerű szekrényeiből háziipari munkájának egyszerű termékeit. A hollandiai falvakon ugyanis még divik a háziipar; a köznép megtartotta nagyobbára az ő sajátos ősi öltözetét, ami mind háziipar alakjában van előállítva. Előkerülnek a fejkötőtől kezdve a lábbeliig a hollandiai parasztok sajátos ruhadarabjai. Tudva, hogy idegennel van dolguk, fölhevítik a látogató figyelmét minden egyes butordarabra, mely szintén mind háziipari termék és mint hollandiai nemzeti különlegesség érdekelhet is mindenkit, aki néprajzi ismereteit szaporítani akarja.

A köznép eredeti viselete majdnem egészen megmaradt a falvakban, de különösen a nagyobb városoktól távolabb eső helyeken, így főleg Frizlandban és a Zuider-tó szigetein, főleg pedig Marken-szigetén.

Ezeken a helyeken tükröződik vissza ugy az arcokon, mint a viseleten a tiszta germán típus, különösen a borotvált arcu embereknél. Akárcsak a mi svábjainkat látnók magunk előtt vagy Délnémetország tisztavérü germánjait. Még a facipő is annyira divatos a köznépnél, hogy a városokban is sűrűn látni vagyis inkább hallani facipőben kopogó nőket és férfiakat egyformán. Különösen a nők viselete mutat nagy változatosságot és tarka-barkaságot, főleg a hajviselet terén.

Falusi parasztnál sem megy ritkaságszámba ünnepnapokon a köcsög-kalap viselése, mellette bő nadrág, harisnya és félcipő.

Bárminő rendű és rangu legyen is a hollandus falusi, lakására mindig sokat ad, mindig nagy gondot fordít rája. Vollendam kisközségben járván, vezetőm fölhívta figyelmemet egy feltűnően csinos, izlésesen épült kis házra. Mint minden ház, még falun is cseréppel vagy palával van födve, ez is palatető volt. Az utcára néző hatalmas ablakainak minden egyes szárnya egy-egy üvegtáblával volt ellátva; az ablakokban csinos vázákban a legváltozatosabb virágok pompáztak, a virágok mögött csinos függönyök képezték a háttérrel. A ház falán egy kis tábla jelezte tulajdonosának foglalkozását ezzel a fölirattal: Wachter det Gemeind-Weide, vagyis a községi legelők őre. Tehát a községi csősz lakása volt az a csinos kis ház, amelybe szívesen beleköltöznénk állandó lakásra, ha a mienk gyanánt ide varázsolható volna.

Hasonló mondható a többi lakóházakról is. Az egyszerű földmives, hajós, halász, amely utóbbi foglalkozásoknak itt sok követőjük van, mind kitűnik lakó-

házának csinoságával, tisztaságával és belső berendezésének egyszerűen izléses voltával.

Egyben hiányt szenvednek sok helyen s ez a jó ivóviz. Helyenkint a talaj a tenger vizéhez képest nagyon is mélyen fekszik s különben is lecsapolás utján a víztől elhódított terület lévén, főleg a tengerhez közel első részei az országnak, a kutak vize legtöbb helyen ihatatlan. Különösen áll ez a Zuider-tó szigeteinek vizére.

Az ilyen helyeken úgy segítenek magukon, hogy az esővizet a háztetőről csövön bevezetik a konyhában álló kőmedencébe, ahol hűsösen tartva, ihatóvá lesz, akárcsak a délvidéki ciszternák vize. Szükség esetén forralás által teszik a vizet ihatóvá.

Az egészségügyi viszonyok ennek dacára is kielégítőek. Orvosa, sőt orvosai minden községnek vannak. Az ország kicsisége mellett is aránylag sok főiskolája van, ahonnét bőven kerülnek ki orvosok, úgy, hogy a legkisebb községeknek is jut belőlük. Különben is józan, észszerűen élő nép lévén, az egészség ápolására sokat adnak. Az iszákosság már itt is szűk határok közé van szorítva, pálinkázást nem igen lehet látni még a köznép körében sem. Ők is inkább a jó táplálkozásra fektetik a súlyt, nem pedig az italra, ami emeli erejüket és munkaképességüket.

A gyarmatok.

A kis Hollandia is abban a szerencsés helyzetben van, hogy nagykiterjedésű gyarmatbirtokokkal rendelkezvén, nemcsak bő jövedelmi forrásul használja ezeket, hanem az esetleges kivándorlást is saját gyarmatbirtokai felé irányíthatja. Akinek az anya-

ország otthon nem elégíti ki igényeit, kalandvágyát, vagy vállalkozó szellemét, az nem kénytelen idegenbe vándorolni, elég működési tért talál a hazai gyarmatok bármelyikén.

Már pedig a kis Hollandiának akkora gyarmatbirtokai vannak, hogy bátran birodalomnak is nevezhetjük azokat. Övé a keletindiai szigetek közül: Jáva szigete Batavia fővárossal, továbbá Szumatra, Borneo, Celebes és a Moluque szigetek. Ezeknek lakossága kerek számban kifejezve 39 millióra rug. A nyugatindiai birtokok ezekkel szemben elenyészően csekély jelentőségűek. Övék itt Surinam és Curaszao, mintegy 137 ezer lakossal.

Az anyaország lakossága a gyarmatbirtokok több mint 39 millió lakosával szemben 6 millió. A szellemi főlénye az anyaországnak itt is kitűnik, amennyiben annak 6 milliónyi lakossága uralkodik a gyarmatbirtokok közel 40 milliónyi lakossága felett. Uralkodik nem annyira a fegyveres hatalom erejével, mint inkább méltányossággal, igazsággal és a minden téren meghonosított kultúra áldásaival. Innen van, hogy Hollandia gyarmatosai elégedettek, nem lázonganak (mint az több más államok gyarmatbirtokain történik).

A hollandus ifjuság egy része akár mint orvos, akár mint mérnök, akár mint katona, vagy esetleg iparos és kereskedő megfordul kenyérkereset céljából a gyarmatokban, ahol otthon érezheti magát, hiszen hollandus terület az mind. Világlátottsággal, emberismerettel és minden elképzelhető tapasztalatokban bővelkedve tér vissza bizonyos idő múlva elhagyott otthonába. Ilyen széleslátókörű emberek annak idején hivatva is vannak arra, hogy másoknak vezetői, ta-

nácsadói, utmutatói legyenek. Az ilyeneknek a tudása nem elvont, tisztán könyvből meritett tudás és ismeret, hanem egy különben is intelligens embernek közvetlen tapasztalatokon alapuló és sokszor szenvedések árán szerzett ismeretei azok, melyeknek értéke mindig fölözi a merő elméleti ismereteknek bármilyen nagy tömegét is.

Az ilyen emberek meg tudják becsülni azt a vagyont, melyhez fáradságos és izzadságos, de tisztességes munkájuk útján jutottak. Ezért általános is Hollandiában a vagyonszerzés ösztöne és a vagyon megbecsülése.

A hollandus, ha bármekkora vagyonra tett is szert, nem adja át magát a tétlenségnek, sem nem költi vagyonát céltalanul hivalkodó szórakozásokra, hanem csendesen dolgozik tovább, hogy a meglévő vagyont még jobban szaporítsa. A többszörös milliomos üzletemberek csak úgy dolgoznak, mint mikor pályájuk legelején voltak. Fiaikat nem átallják ugyanarra a pályára nevelni, amely pálya őket nagy vagyonhoz juttatta. Fiaik külföldön tapasztalatszerzés céljából sűrűn megfordulnak s valamely üzletben alkalmazva csak úgy dolgoznak, mintha nekik abból kellene megélniök, holott otthon esetleg milliók várnak rájuk s a leghízelgesebb életmódot folytathatnák, ha könnyelmű életre és hivalkodásra nevelték volna őket abban a patriarchális családi körben, melyben beléjük oltották a munka szeretetét és megbecsülését. Ezért van Hollandiában annyi vagyonos ember. Ezért tudják kiállani a versenyt gazdasági téren a világ bármelyik nemzetével is.

A szélmalmok.

Az a kép, amit eddig Hollandia külső képéről rajzoltam, nem teljes. A dús füben szanaszét legelesző marhanyájak, az itt-ott feltűnő zöldelő apró ligetek, a csatornák és gátak, a változatos szinpompájú virágtelepek, a füvel dúsan benőtt rétek, a csatornák üde vizével öntözött termőföldek, a rendezett falvak az ő csinos házaikkal, a tengerparti gátak előtt morajló tenger, a tengeren tovasikló gőzösök, vitorlások és csónakok még mind nem adják hűen vissza Hollandiának külső képét. Egy még mindig hiányzik a képből s ez a szélmalom.

Annyira hozzátartozik ez Hollandia külső képéhez, hogy nélkül Hollandiát el sem lehet képzelni. A hollandiai festők tájképein is ott látható mindig az elmaradhatatlan szélmalom.

Valamikor nálunk is sűrűn voltak láthatók. Tarkították, változatossá tették a tájak képét és kedves, nélkülözhetetlen függelékei voltak a falusi és mezei életnek. Nálunk elsöpörte őket a civilizáció szele. Helyettük idomtalan gőzmalmok ontják füstjüket még faluhelyeken is. Nálunk a civilizáció sokat lerombol a mult kedves emlékeiből. Mi azt tartjuk, hogy egy csapásra el kell tűnnie a föld színéről mindannak, aminek helyébe a modern technika alkalmasabbat és célszerűbbet tud állítani. Mi nem kegyelmezünk semminek, ami nem állja ki a versenyt a modern élet vívmányaival. Mi nem ismerünk kegyeletet semmi iránt. Mi még őseinket is csúfoljuk és gyalázzuk alkalmilag, mert véletlenül másképp mertek gondolkodni, mint mi. Mi csak a jelennek élünk, a mult ránk nézve elveszett, jövőnkéről nem is merünk beszélni, vagy ha

igen, úgy a legsötétebb színben képzeljük azt magunk elé, anélkül, hogy szívünket a legcsekélyebb szorongó érzés is nyugtalanítaná.

Nem így a germánfajú kulturnépek, köztük a hollandusok is. Ők nagyjából úgy élnek, mint őseik századok előtt, azzal a különbséggel, hogy a kultúra hasznos vívmányait átvették, de tipikus nemzeti jellegük és szokásaik feláldozása nélkül.

Nem tagadhatom, Hollandia hagyományos szélmalmainak láttára az eszmetársítás kapcsán önkéntelenül is ezek a gondolatok támadtak fel bennem. Visszaképzelttem magamat boldog gyermekkoromba, mikor még nálunk is megvolt mindez, de azóta a civilizáció szele elsöpörte.

A hollandusok megtartották ezt. Pedig a hollandi kulturnép. Nincs az az okos és célszerű ujitás, amitől idegenkednék. Okos nép, művelt nép ez, miért is idegenkednék tőle? Azért nem söpri el a jelen kedvéért a múlt emlékeit sem. Ez az, amiben többi közt tőlünk különbözik.

A régi hollandusok szélmalmaikat kezdetben csak a gabona őrlésére használták. Az Északi-tenger bőven ontotta a szelet a szélmalmok vitorláira. Nagyon is bevált náluk ez az intézmény. Akárcsak vitorlášajóik a tengeren, oly közkedveltekké és hasznosakká váltak ezek a szárazföldi vitorlások is. A modern élet igényeinek a növekedésével miért ne használták volna fel a gabona őrlésén kívül más egyéb célra is? Nem szüntették meg tehát őket, hanem a fokozódó igények- és életszükségletnek megfelelően más és más célra is kezdték fölhasználni. Ez a józan eljárás, így cselekszik az okos ember.

A hollandus ember ma a hagyományos szélmalmost a gabona őrlésén kívül favágásra, olajsajtólásra, dohányvágásra, papirgyártásra, kendertörésre és más egyéb gyakorlati célokra használja. Különösen hasznos szolgálatot tesznek a szélmalmok vízlevezetések alkalmával, alagcsövezések készítésénél, valamint talajvizek szivattyuzásánál és ezeknek a csatornába való bevezetésénél.

A nyelv.

A hollandus nyelv az alnémet nyelvnek egy ága lévén, tehát a germán nyelvek közé számitandó. A francia nyelvnek azt a hatását és elterjedtségét, amit már a szomszédos Belgiumnak még germánfajú flamand tartományaiban is találunk, itt hiába keressük. Hollandia a szomszédos Belgiumban elterjedt, sőt uralkodó francia nyelv és franciás műveltség hatásától egészen megszabadult és különösen a függetlenség kivívása óta, amikor Belgiumtól és vele a spanyol uralomtól egészen elvált, tiszta germán műveltség és önálló nemzeti irodalom keletkezett ezen a földön.

A francia nyelvet legfeljebb értik az intelligens körökben és a nagyobb üzletek- és szállodákban. A francia nyelvnek nem igen jut nagyobb szerep Hollandiában, mint a Franciaországgal határos német tartományokban. A német nyelvet — már Németország közelségénél, valamint a német és hollandus nyelv közeli rokonságánál fogva is — többen beszélik, sőt azt lehet mondani, hogy a legtöbb ember, különösen az intelligens osztályból valók többé-kevésbé beszélik is.

Érintkezik itt egymással a germán nyelvnek

német és hollandi ága, amely érintkezés nem marad minden hatás nélkül úgy az egyikre, mint a másikra. A hollandus nyelv a beszédben, a kiejtésben minden rokonsága mellett is nagyon elüt a szomszédos német nyelvtől.

Inkább a szintén germánfajú angol nyelvhez áll közelebb a kiejtés terén, mint a német nyelvhez. Hollandus nyelven társalgást hallgatni majdnem azt a benyomást teszi, mintha angol társalgást hallanánk. Különben is mint afféle északi nép, vérmérséklet terén is közel áll az angolokhoz. Ha vérmérséklet terén a németekkel hasonlítjuk össze őket, akkor inkább az északnémetekhez, különösen a poroszokhoz állanak közelebb, mint az élénkebb vérmérsékletű, beszédes, derült és vidám délnémetekhez.

Lássunk néhány hollandus szót, melyekből nyelvük tiszta germán voltára és a némettel való közeli rokonságra azonnal ráismerhetünk. Een egy, twee kettő, drie három, vier négy, vijf öt, zes hat, zeven hét, acht nyolc, neyen kilenc, tien tíz, honderd száz, duizend ezer. Schipp hajó, jaar év, half fél. Goeden dag, jó napot. Wat is de kortste weg, melyik a leg-rövidebb út. Met welke Klasse reist U, mijnheer, melyik osztályon utazik uram. Breng mij gebraden rundvleesch, hozzon nekem sült marhahúst. Dat is niet goed, ez nem jó. Ik heb geen klein geld bij mij, nincs nálam aprópénz.

Sajátságos azonban, hogy egyes fogalmakra a kifejezések a hollandus nyelvnek tiszta germán volta mellett is a franciából vannak kölcsönözve. A szomszédos Belgiumban szélkében használt francia nyelv hatása alól még sem tudták magukat teljesen ki-

vonni. A vonat „trein“ elnevezése egyenes átvétele a francia train szónak. Ugy szintén a tér kifejezésére a plein szót használják, ami megint a francia eredetre vall.

Vallás.

Vallásra nézve a hollandusok 60 százaléka kálvinista protestáns, 35 százaléka katolikus. Volt idő, különösen a spanyol koronától való elszakadás idejében, mikor majdnem teljesen protestáns volt. Ez a magyarázata, hogy a legrégebbi templomok, melyek mind góth-stilusúak, jelenleg protestáns templomok, ilyenekké alakultak át még a 16. század folyamán. A protestantizmus előtt élénk katolikus egyházi élet volt itt, akár csak a szomszédos Belgiumban ma is. Nagy hatalmu főpapjai voltak, mint az utrechti püspök is, aki egy időben az ország feje gyanánt szerepelt. Szép góth székesegyháza ma protestáns imaház, de a katedrális nevet mai napig megtartotta.

A régi katolikus kultusz emlékei a sok templomrombolás dacára részben megvannak az e célra rendelt muzeumokban. Van ilyen többi közt Utrechtben is, mely a németalföldi régi egyházi művészet maradványait foglalja magában. Sok értékes és egyúttal nagy kegyelettel őrzött emlék van ezek közt. Többi közt szent Willebrord egyházi palástja. Méltán kegyelettel őrzik emlékét, mert a hollandusok pogány ősei közt ő hirdette elsőnek a keresztény vallást.

A zsidók a lakosság 2 százalékát teszik. Tömegesebben Amsterdamban laknak, ahol a multból maradt zsidó negyed maig megtartotta ghettói jellegét. A zsidók jórészt Spanyolországból költöztek Hollan-

diába, a spanyol királyok által az országból kitiltva. Minthogy II. Fülöp spanyol király idejében háborus állapot volt a két ország közt a hollandusok elszakadási törekvései miatt, érthető, hogy a háboruskodó ellenfél elől menekülő zsidók a másik fél országába igyekeztek s érthető, hogy az szívesen adott nekik menedéket.

Találunk Hollandiában ó-katholikusokat is. Ezek nem sokan vannak, jobbára a nagy városokban található. Akkor váltak ezek külön a többi katolikustól, mikor a pápai csalatkozhatatlanságról szóló hittétel kihirdetése után Nyugateurópában, különösen Délnémetországban és Hollandiában is ez ellen egy ellenáramlat indult meg minden nagyobb hatás és eredmény nélkül. Ezek az elégedetlenek s a janzenisták utódai a csekélyszámu ugynevezett ó-katholikusok. Hollandiában legtöbben talán Amsterdamban vannak, ahol egy szép nagy templom az ő kezükben van.

A főiskolák.

Hollandiában nemcsak a templomok emlékeztetnek a régi vallásra, a katolikusra, melynek a hitújítás előtt mindnyájan hívei voltak, hanem az egyetemek épületei is. Ezek között kiemelhetők a leydeni és az utrechti egyetemek. A hollandusok is, akárcsak a németek és az angolok, legrégebb és leghíresebb főiskoláikat a vidéki kisebb városokban helyezték el. Okos eljárás ez többféle okból. A vidéki városok csendessége és mindenféle nagyobb mozgalmak hullámaitól való mentessége igen alkalmas arra, hogy a főiskolák tanulói a drága időt és pénzt ne fecséreljék el hiába. Igen alkalmasak ezek a kisebb vidéki vá-

rosok arra, hogy a még jórészt romlatlan ifjuság, mely csak az imént került ki a szülők gondozó keze alól, a nagy városok közismert romlottságát meg ne ismerje idejekorán. Kedélyes, régi patriarchális szokásokon alapuló deákélet van itt, ahol az ifjuság közt kifejlődik a benső kollégiális viszony, amit mint kedves ifjúkori emléket és annak benyomásait magával viszi az életbe és őrizi drága kincs gyanánt egész életén keresztül. Amellett olcsóbb is az ilyen vidéki városok élete s az ifju egyetemi éveinek elvégzése után diplomával kedveskedik szüleinek a reáfordított költségek viszonzásakép.

Elég akár az utrechti, akár a leydeni egyetemek épületében megfordulnunk, hogy fogalmat alkothassunk magunknak arról a patriarchális egyszerű életéről, ami ott még mindig megvan. S mindez nem zárja ki azt, hogy a tudományból többet nyerjen az ifjuság, mint bármelyik világváros nagy fénnel berendezett egyetemén. A bizalmas viszony tanár és tanítvány között szükségképen kifejlődik a tudományoknak ezen külsőleg szerény, de a tudományos színvonalat tekintve, nagyon is előkelő és tiszteletreméltó helyiségeiben.

A szülők bizalma is jobban ezeknek a kisebb városoknak egyetemei felé fordul, ahonnét fiaik erkölcsben és tudományban erősödve térnek vissza szülőik karjaiba. Ezeknek a vidéki főiskoláknak a tanárai is méltán bizalmat keltenek maguk iránt, mint olyanok, akik tisztán csak a tudománynak élnek. A nagyvárosi élet áramlatai ezeket nem ragadják magukkal. Itt nem lehet, nem is szokás költekező uri életet folytatni. Nincs szükség tehát mellékkeresetre,

hogy a drága életmód költségeit fedezni segítse. Előadásaik után nem sietnek a bankok és részvénytársaságok helyiségeibe, hogy ott mint igazgatósági tagok és napbiztosok szaporítsák azt a jövedelmüket, amit a tiszta tudomány hirdetéséért kapnak. Az ugynevezett „közgazdasági tevékenység“ nem bántja, nem izgatja, nem vonza a tudománynak ezeket a csendes munkásait, hanem megmaradnak mindvégig a maguk tudományos buvárkodásai mellett, a könyv és a tudomány rájuk nézve a megélhetésnek egyedüli forrása.

Ha ezeken a kis hollandiai egyetemeken megfordulunk és utunk véletlenül bevezet a tanácskozóterembe, akkor meggyőződhetünk, hogy már a régmúltban milyen kiváló képviselői tanítottak a tudománynak ezek között a szerény falak között. Minden tudományág világhírű képviselőinek arcképére akadunk a falakon, köztük Scaliger Caesáréra, akit Olaszországba hívtak innét, akkora volt hírneve a tudományos világban.

Könyvtáraik is méltók az intézet régi hírnevéhez. A leydeni egyetemi könyvtár 2 százezer kötetet tartalmaz és 64 ezer kéziratot.

Érdemes betekinteni a tudományok ezen régi csarnokaiba, hogy meggyőződjünk arról a patriarchális egyszerűségről és kedélyességről, ami bennük honol, amit aztán a tanulók is magukkal visznek legkedvesebb emlék gyanánt az élet viharai közé.

Nézzünk be a leydeni egyetemre. Még a hitujítás előtti korból maradt kolostor van fölhasználva az egyetem helyiségéül. Az egyszerű lépcsőház falát humorisztikus falfestmények borítják, alakjai mind a deákéletből véve. A lépcsőház aljában azt ábrázolja

a falfestmény, amint a deák bucsuzik a szüleitől, akik sirva adják reá áldásukat, hogy az Leydenbe az egyetemre kísérje őt. Az aggódó mama kendőjével törülgeti könnyeit és közben kendőjét lobogtatva, int bucsut távozó fiának. Feljebb menve a lépcsőn, látjuk a képen, amint a deák Leydenbe érkezik, társai barátsággal fogadják. Majd feljebb menve látjuk, amint megjelenik az egyetemen, beiratkozik, előadásokra jár, vizsgálatokra készül, drukkol, vizsgáz. Közben a deákélet kedélyes jelenetei vannak ábrázolva. Végre elkészül az utolsó vizsgára is. Fogadja társai üdvözlését, bucsuzik tőlük. Az utolsó jelenete a falképcsoportozatnak megint a szülői házban történik. A végzett deák hazasiet, kezében lobogtatva diplomáját, siet a szülői ház felé. Szülei eléje sietnek, örömkönyvek közt ölelgetik végzett fiukat.

Ime, Hollandia leghiresebb egyetemének falai ilyen naivul egyszerű és kedélyes képekben rögzítik meg a deákélet egyes nagyon is megkapó és életbevágó jeleneteit. Fel lehet ezt fogni többféle szempontból. Lehetnek olyanok, akik megmosolyogják ma az iskola, főleg egy főiskola falai közt a pedagógiai eszközöknek ilyen módon való alkalmazását. Mert ez pedagógiai eszköz akar elsősorban is lenni és valljuk meg, ilyennek nagyon is beválik. Azok a 16. századbeli tudós tanárok, akiknek a vezetése alatt ez az intézet megalakult s akiknek a szellemében ezt vezetik a mai napig, nagyon jó lélektani ismerettel bírtak, különösen az ifjuság lelkületét nagyon jól ismerhették. Utódaik — úgy látszik — hasonló fölfogást táplálnak az ifjuság lelkivilágának megítélése terén, mert más-különben régen eltávolították volna a mai kor kere-

tébe látszólag, de csakis látszólag bele nem illő módját és eszközét az ifjuság lelkülete megnyerésének.

Ez tisztán pedagógiai és pedig nagyon is jó eredménnyel alkalmazott pedagógiai eszköz. Mikor az ifju kikerül a szülők védőszárnyai alól, ahol a maga külön világát élte boldogan a szeretet mindenféle formában való megnyilatkozásai közt, a rideg iskolai falak s a köztük tapasztalt szigorú fegyelem legalább is lehangolólag hatnak kedélyére. Az iskolának kevésbé van módjában a szülői házban élvezett boldogságát a gyermeknek csak kismérvényben is kárpótolni. Ebben rejlik egyik magyarázata annak, hogy kezdetben, sőt még később is idegennek érzi magát a gyermek az iskola falai közt, ahol nagyon kevés dolgot talál, ami a szívéhez szól, ami őt magához tudná vonzani és szívét fölmelegíteni.

Mindez az alsóbb iskolázásról szól, de ne higyük, hogy a felsőbb és alsóbb iskolázás terén lélektanilag nincsenek meg a hasonló tünetek. A protestáns pedagógiai rendszer (protestáns a leydeni egyetem is) egyik erejét bírja abban, hogy az iskolában magához tudja édesgetni az ifjuságot, megkedvelteti azt vele s mintegy folytatásává teszi a gyermek által csak nehezen nélkülözött boldog házikörnek.

Ezt akarja elérni, ide céloz a híres leydeni egyetemnek humorisztikus, de mégis fontos pedagógiai célt szolgáló falfestménye. Az odakerült ifju tréfás alakban megrögzítve látja az ő főiskolai deákéletét. Megtanulja arról a humorisztikus képről, hogy nem jött ő ide rideg, barátságtalan falak közé, hanem melegszívű tanárok és iskolatársak közé. Megtanulja azt is vagy legalább is állandó figyelmeztetés rá nézve

az a kép, hogy neki tanulnia kell, szüleinek ráfordított anyagi áldozatát azzal kell meghálálnia, hogy — mint a kép is mutatja — tanulmányai végeztével diplomával örvendeztesse meg szüleit.

Ha a leydeni egyetem tudós tanári kara se a multban, se a jelenben nem talált abban a képben semmi olyat, amiért eltávolításra ítélte volna, nekünk is meg kell hajolnunk ítéletük előtt, mert az sok jó, szép és okos pedagógiai intelmet tartalmaz. Így kell ezt felfognunk s magam is ezért foglalkoztam ezzel a látszólag jelentéktelen dologgal a rendesnél többet.

Időzzünk még egy kissé a leydeni egyetemen, megérdemli ezt, hiszen ez Hollandiának legjobb hírű egyeteme. Találunk ott még más különlegességet, mit más egyetemeken, főleg a világvárosok nagy fényvel és pompával berendezett főiskoláin hiába keresnénk.

Másik ilyen különlegessége a leydeni egyetemnek az ugynevezett „Zwett-Kammertje“, vagyis a váróterem. Ez már századok óta arra szolgál, hogy a jelöltek vizsgálat előtt itt várakoznak arra, hogy a vizsgáló-bizottság elé szólíttassanak. Ez a leydeni egyetemnek egyik legjellegzetesebb és legeredetibb helyisége, mely ma is ugyanabban a formában van fenntartva, melyben századok előtt már megvolt. Minden változhatott századok leforgása alatt az egyetem falain belül, de ez nem változott, mert nem is változhatott. Nem változhatott azért, mert nem volt benne minek változnia. Az egész helyiségben ugyanis nincsen más, mint egy hosszú gyalult asztal. Itt, e körül az asztal körül és ebben a majdnem üres teremben gyülekeztek századok előtt és gyülekeznek ma is közvetlenül a vizsgálatok előtt a jelöltek. Hollandia na-

gyon sok nagy embere, tudósa, államférfia ebben az egyszerű teremben szenvedte át azokat az éppen nem kellemes, majd szorongó, majd reménykedő, majd reménytelen érzelmeket, melyek vizsgálatok előtt minden komoly jelöltet elfogni szoktak. Ugyancsak ide tértek és térnek vissza ma is a megtörtént vizsgálat után a jelöltek, hogy sorsuk iránt érdeklődő társaikkal közöljék az eredményt.

A vizsgálat előtt átélt bizonytalanság szorongó érzetének, úgy szintén a vizsgálat sikerülte esetén érzett őszinte örömnak, vagy nemsikerülte esetén érzett lehangoltságnak százados nyomai itt láthatók ma is rövid feliratok alakjában. A falak egészen a plafonig telve vannak ilyenféle feliratokkal: Hic sudavi, sed non frustra (itt izzadtam, de nem hiába), vagy a vizsgálat nemsikerülte esetén: Hic sudavi, sed frustra (itt izzadtam, de hiába). Az asztal pedig már nem is asztal többé, hanem vésetekkel telített régi emlék, tele nevekkal, hangulatot kifejező megjegyzésekkel.

Ez az a másik különlegesség a leydeni egyetemen, amire rá akartam mutatni. Megint csak annak a patriarchális gondolkodásnak köszönhető, hogy ez még mindig megvan, megvan pedig úgy, abban az alakban és módon, amint régesrégén volt. Egy darab régiség, a legtöbb volt-hallgatóra nézve nagyon is kedves emlékeket ébresztő régiség, mely fölujtja ifjúságának deákori emlékeit. Komoly, nagyon is életbevágó, sokak jövő sorsát elhatározó emlékek gyűjteménye az az egyszerű, nagyon is deákos váróterem. Hollandia sok jeles fiának édes-bús emlékei vannak hozzáfűződve ahhoz a mai kor keretébe alig beilleszthető egyetemi váróteremhez. S az egyetem tudós

tanácsa ezt is meghagyta ősrégi eredetiségében, akár csak a deákéletet megörökítő említett falfestményeket. Ennek a meghagyása sem történik véletlenül. Az a tudós egyetemi tanács sokkal több lélektani ismerettel rendelkezik, sem hogy minden föltehető jóízleléssel mellett is eltávolítaná a deákéletnek ezt az emlékét onnét az egyetemről. Ő nagyon jól tudja, hogy miért teszi.

Közvetlenül az egyetemmel kapcsolatban van annak híres botanikus kertje is. Ez is régi, mint maga az intézet, amennyiben még 1587-ben keletkezett. Gazdag exotikus növényekben, különösen India növényvilága, valamint a különböző fajú pálmák gazdagon vannak benne képviselve. Egy külön növényház van szánva a „victoria-regia“ számára. Ugyancsak a botanikus kerttel kapcsolatban van a csilagda, mely csak a múlt században alakult.

A leydeni egyetem orvosi szaka messze földön híres. Gondoskodva van arról, hogy a hallgatók számára kéznél legyen a szükséges kórház a gyakorlati ismeretek megszerzésére. Ezért igen praktikusán oldották meg ezt a kérdést, mert a kórház az egyetemmel összefügg, annak egy részét képezi.

A leydeni egyetemhez hasonló vidéki főiskola az utrechti egyetem is. Ez már valamivel későbbi eredetű. Alakult 1636-ban. Ennek is öt fakultása van, de már nem annyira kedvelt helye a hollandiai ifjúságnak, mint Leyden, mert tanulóinak száma ötszázzal kevesebb a másikénál, vagyis ezer.

Ennek az épülete is eredetileg a régi katolikus korból való. Az utrechti püspöknek volt eredetileg a lakása, amit az is mutat, hogy innét a közvetlen közelben lévő régi volt székesegyházba (amit ma is

kathedrálisnak neveznek) szép gót-stilusu fődött és zárt folyosó vezet át. Ezen át közlekedett a régmultban az utrechti püspök a székesegyházával. A protestántizmussal megszűnt itt is a püspökség, a püspöki lak pedig az egyetem céljaira használtatott fel. A régi épületet modernizálták itt korai renaissance-stilusban a mult század második felében 1894-ben. Legszebb része mégis a multból maradt vissza s ez az ugynevezett „academiai terem“. Ez volt a hajdani káptalani ülés-terem, mely góth-stilusban restauráltatott 1879-ben. Mellette az egyetem tanácsterme, a falakon a régi hirneves tanárok arcképeivel. Ez az épület is kicsiny a világvárosok főiskoláinak helyiségeihez képest, akár csak a leydeni főiskola. Ügyes beosztással azonban mind az öt fakultásnak megvan a maga helye és mint vidéki egyetemi épület a célnak egészen megfelel. Nem is nagyságukkal imponálnak és imponáltak ezek a multban is, hanem a bennük rejlő tudományos szellemmel és patriarchális egyszerűségükkel.

A tengerészet.

Hollandia ipara és kereskedelme már a középkorban jelentős lévén, semmi sem állotta útját a nagy városok kialakulásának. A föld kevés volta a lakosságot ipari és kereskedelmi foglalkozásra utalta a földmivelés mellett. Jelentős foglalkozássá lett a régi időkben már a tengerészet és halászat is. A modern élet az ő sokoldalú tevékenységével újabb és újabb megélhetési módokat és ágakat teremtett még, de a népesség zöme ma is a régi foglalkozások mellett maradt meg.

Hollandia nem lévén katonai állam, hadserege csekély és így a katonai pálya kevésbé tartozik a kenyérkereseti pályák közé. Legalább a szárazföldi hadseregnéi nem. Kivéteit a hadi tengerészet képez, mely már itt is jelentős. Európai hadserege áll 12 ezere gyalogságból, 4 ezere lovasságból, 4 ezere mezei tüzérségből és 1 ezere lovastüzérből stb. Mindössze 34 ezer főnyi hadsereggel rendelkezik Európában. A gyarmatokon 35 ezer főnyi hadsereg tartja fenn a rendet, melyből 12 ezer európai.

A hadi tengerészet áll 16 páncélos hajóból, 3 páncélos monitorból, 11 ágyunaszádból, 38 torpedóhajóból stb., összesen 71 hajóból. A hadi tengerészek száma körülbelül 670.

A kereskedelmi tengerészet hajórajja ennél sokkal jelentősebb s a kis ország tengeri forgalmának, kereskedelmének s ebből folyó gazdagságának is egyik alapja. Van majdnem 300 kereskedelmi gőzöse és 435 vitorlása. Ezek behoznak az anyaországba évenként 2 ezer 623 millió forint értékű árut, leginkább gyarmatárut és kivisznek az anyaországból a világ minden részébe 2 ezer 171 millió értékű árut.

Hága.

Hollandia fővárosa egészen a 13. századig Haarlem volt. Későbbben a súlypont innét átment Hágába. Ez eleinte kedvenc vadásztanyája volt a hollandiai uralkodó grófoknak, erdős, süppedékes terület, ahol bekerített vadászterületük volt. Innét neve is a hollandi nyelven 's Gravenhage, ami annyit jelent, mint a gróf sövénye vagyis sövényvel bekerített kertje. A

függetlenség kivivása után 1593 óta a hollandiai országos rendeknek is székhelyévé lett és mint ilyen igen fontos diplomáciai tárgyalásoknak volt a középpontja a 17. és 18. század folyamán. Azonban az országos rendek gyűlésében képviselt városok kizárták maguk közül Hágát és így — mint ahogy kifejezték annak idején — megmaradt Európa legnagyobb falujának I. Napoleon öccsének, Bonaparte Lajosnak az uralmáig.

A tengertől néhány kilométernyire feküdvén, kereskedelmi forgalma jelentéktelen. Jelentőssé teszi mégis az a körülmény, hogy az udvarnak, kormánynak és országgyűlésnek székhelye, továbbá, hogy mint politikai középpontban itt tartózkodik a külföldi diplomácia, sőt a békekonferenciákat is itt szokták újabb időben tartani, melynek céljaira épült az ugynevezett békepalota.

Fővárosi jellegét sok körülmény elárulja. A nagy és zajos kereskedelmi forgalom hiánya bizonyos csendes eleganciát kölcsönöz az egész városnak. Széles, majdnem nyilegyenes utcái, hatalmas terei és fával beültetett sétányai igazi modern város benyomását teszik. Az előkelővilágon kívül sok festő is itt vett állandó lakást. Nyáron át megbecsülhetetlen előnye az, hogy közelében van a gyönyörű Scheweningen tengeri fürdő.

Hágában, mint a kis országnak régóta fővárosában sok olyan emlék van, melyekhez az ország történetének egyes eseményei fűződnek. A városnak főtere a Plein, fákkal beültetett köztér, melynek közepén emelkedik a „hallgatag“ Vilmosnak bronzszobra, aki az ország függetlenségének igazi megalapítója volt.

Ezen tér körül vannak a miniszteriumok palotái, közelében van az egyszerűnek mondható királyi palota is, melynek legfeljebb csak a katonai őrsége árulja el, hogy nem közönséges halandónak szolgál lakóhelyül.

Itt van az ugynevezett Mauritshuis, Mórítz Nassau-Oránia grófjának régi háza, aki Brazília kormányzója volt a 17. század első felében. Ebben az épületben állították fel a királyi festészeti muzeumot. Erről a térről nyílik a kis Bleyenburg-utca, amelynek egyik házában van az állami régiségtár, a westfáliai békének (1648.) egy eredeti példányával.

Itt van a Binnenhofnak (belső udvar) nevezett régi, a 13. századból való épülettömb, melyet II. Vilmos hollandi gróf alapított (1227—1256.) és székhelyül használta úgy ő, mint utódai is. Legutóbb (1902—04.) átalakították és a parlament két házának gyűléshelyül szolgál. A második békekonferenciát is itt tartották 1907. nyarán. A szép emlékek mellett szomorú emlékek is fűződnek ehez az ősi épülethez. Ez utóbbiak is az ország történetével függnek össze, attól elválaszthatatlanok. Itt záratta el 1618-ban Orániai Mórítz helytartó az országos rendek parancsára Oldenbarnewelt János képviselőt tudós barátjaival, Hugó Grotiussal, Hogerbeets-el együtt. A protestáns theologusok ugyanis Dordrechtben zsinatot tartottak, hogy megszüntessék az ellentéteket a kálvinista felekezet két pártja, a gomaristák és az árminiánusok közt. A gomaristák ugyanis szigorúan Kálvin értelmezéséhez ragaszkodtak, míg az árminiánusok mérsékelt kálvinisták voltak. Az említett zsinat a szigorú kálvinisták győzelmével végződött, akik kár-

hoztatták az árminiánusokat s erre az országos rendek az említett vezetőket elfogatták a helytartó által. A két utóbbit innét Löwenstein várába vitték fogságba, de Oldenbarnevelt halálra ítéltetett.

A másik véres esemény a Witt-testvérekkel történt. Mikor XIV. Lajos francia király 1672-ben megtámadta Hollandiát, az ország ügyeit akkor nagy körültekintéssel vezető Witt Jánost és testvérét, Kornélt arról vádolták, hogy hazaárulók s a franciákkal titkos összeköttetésben vannak és hogy összeesküdtek III. Vilmos, az új helytartó ellen. A hazug hírek halatára fanatizált tömeg betört itteni börtönükbe és a szó szoros értelmében darabokra tépte a hazának ezt a két legjobb és legártatlanabb fiát. Az utókor ezt az igazságtalan és embertelen cselekedetet azzal tette némileg jóvá, hogy hamvaikat az ugynevezett Nieuwe Kerk-ben (új templom) helyezte el némi engeszteléseül a rajtuk elkövetett embertelenségnek.

Scheveningen.

Mint már említettem, Hágának különös előnyére van az, hogy közelében van Scheveningen, a híres tengeri fürdő. A távolság a két hely közt mindössze 4—5 kilométer. Leggyorsabban kijuthatni villanyoson, mely a főtérről, a Plein-ről egyenesen oda visz.

Scheveningen tulajdonképen nagyobb város, mintegy 26 ezer lakossal. Hágából odáig az ut igazán elragadó. Szép árnyas fasorok közt, szebbnél-szebb nyaralók és kirándulóhelyek közt visz el az utunk, úgy, hogy szinte sajnáljuk, hogy a kocsit tovább visz bennünket ezekről a szép helyekről. A sok erdőszerű

lombos fától semmit sem látunk Scheveningenből mindaddig, míg kocsink a nagyszerű fürdőtelep közepén meg nem áll s ekkor egyszerre új világ tárul elénk: megérkeztünk Scheveningenbe. Egészen modern, igazán nagyszabású, sőt remek fürdőhely ez. A gyógyterem nagy méreteivel, pompás csarnokaival meglepi a szemlélőt. Hossza nagyobb 100 méternél, a nagyteremben 29 ezer embernek van ülőhelye. Ennek megfelelő nagyságu a tengerre néző terrász, ahol kedvező időben tartják a hangversenyeket.

Ilyen méretek mellett érthető, hogy évenként 30 ezer vendég látogatja ezt a fürdőtelepet, akiket a legnagyobb könnyűséggel szállásolhatnak el igényeiknek megfelelően. Leginkább hollandusok, északnémetek, angolok és amerikaiak látogatják. Az Északi-tenger vize csakis északi lakóknak alkalmas a fürdésre. Százával és ezerével hevernek a tengerpart homokján, vagy lubickolnak a hullámozó hűvös vízben, vagy üldögélnek az ott felállított apró pihenősátrakban. A délibb vidék lakosainak hideg az Északi-tenger vize. Hiába a tengerpart finom homokja, hiába a pompás hullámverés, a víz hűvössége mégis csak elveszi kedvét a fürdéstől. Van délibb vidéki, aki látszólag jól érzi magát abban a hűvös vízben, de ha őszintén akarna nyilatkozni, el kellene ismernie, hogy nekünk mégis csak megfelelőbb a Balaton, vagy az Adria langyos-meleg vize.

Annyi kétségtelen, hogy Scheveningen fürdőnek pompás tengerpartja, a gyönyörű sétány a tengerparton, a parti sétányról a kilátás a hullámos Északi-tengerre, nem mindennapi látványt nyujtanak. Árnyék a tengerparti sétányon nem igen van, de annál ár-

nyasabb és fában dusabb a tengerparttól távolabb, beljebb eső része a fürdőtelepnek.

A hajdan egyszerű halászfaluból gyönyörű világfürdő lett, ahol megtalálhatja a maga szórakozását és üdülését bárminő rendű, rangu és vagyonu ember. A sok étkezőhelyiség előtt jelezve van a napi menü ára s így ki-ki vagyoni állapotához képest válogathat a drágább vagy olcsóbb, de mindenesetre jó és nem nagyon drága étkezés között. Ez is olyan hely, ahol az év minden szakában található nagy számmal idegenek és így nem kénytelenek a rövid fürdőidényt kihasználni úgy, hogy szegényebb emberre nézve lehetetlenné válik az ott tartózkodás a szédítően magas árak miatt. Pedig Hollandiában elég drága az élet más országokhoz viszonyítva. Ennek egyik oka pedig a pénzegység magas volta. Itt ugyanis még a forint a pénzegység, ami több, mint két frank vagy két korona. Nincsen meg tehát az arány a forintért kapott áru értéke és a forint, meg a frank vagy a korona értéke közti különbség közt. Egy forintért sokkal kevesebb értékű dolgot kapok, mint másutt két frankért vagy ugyanannyi koronáért. Ez a körülmény teszi Hollandiában a tartózkodást drágábbá, mint más, kisebb pénzegységű országokban.

Haarlem.

Tegyünk most egy kis körutat a virágok fő-tanyáján, vagyis Haarlemben. A nagyvilág Haarlemet úgy ismeri, mint virágtermelő központot és méltán, mert Haarlem erről híres volt már a múltban úgy, mint a jelenben. De nemcsak ezen a téren volt nagy

a haarlemiek tisztelete és becsülete. Értettek ők más-hoz is. A spanyolok ellen folytatott szabadságharcban ez a város is nagyon kitüntette magát. Hat hónapon át (1572. dec. 12-től 1573. jul. 13-ig) hőiesen ellenállt a spanyol hadak ostromának és még a nők is kivették részüket a védelemből. Végre mikor Toledói Frigyes, a kegyetlen Alba herceg fia a hőiesen védekező várost elfoglalta, nagyon kemény megtorlást vett rajtuk hőies kitartásukért. A katonaságon kívül a lakosságon is boszut állott: a protestáns lelkészeket 2 ezer polgárral együtt kiüzte a városból.

Ezt a csapást kiheverte a város csakhamar és már a 17. században a független Hollandiának egyik jelentős városa lett, különösen a művészetek terén. Itt éltek akkor a hirneves hollandiai festők közül Goltzius, Hals, Ruisdael, Everdingen, Wouwerman stb. Ugyancsak itt élt a 16. és 17. század folyamán Lieven de Key kőfaragó szobrász, aki itt művészeti iskolát is alapított, amelynek köszöni e város nyilvános emlékeit és nagyszámu csinos csúcsives házait.

Ezek mellett a hírességek mellett kifejlődött Haarlemben már a 15. században a virághagymák kulturája is. Nem hazai, a melegebb olasz föld szolgáltatta ennek első termékeit, de a haarlemiek és általában a hollandusok dicsősége marad, hogy nagy szorgalommal és ügyes kézzel keresztezések útján olyan tökélyre tudták emelni a virágtermelést, hogy új meg új fajokat voltak képesek idő folytán előállítani. Ma már tulipánnal, nárcisszal, jácinttal, crocuszal stb. Haarlem és vidéke látja el Európának és Észak-Amerikának kertjeit.

Mikor a tulipánkultura a 15. században Olasz-

országból Dél-Németországba eljutott, innét nem nagy utat kellett tennie az élelmes hollandusokig, ahol sok kedvelője akadt. A 17. század elején a tulipán már párisi divatvirág volt; a ritkább fajok, mint a „Semper Augustus“ hallatlan áron keltek el. Már 1623-ban említi a Wassenaar-Krónika, hogy 10 tulipánhagymáért többet kértek 12 ezer forintnál. Ritka szép fajnak kellett lennie.

Nem csoda, ha később Hollandia egész lakossága tulipánspekulációkra adta magát. Alakultak külön tulipánbörzék, akárcsak értékpapírokra és más cikkekre. De 1637-ben egyszerre beállt a tulipánkrach, ami véget vetett ezeknek a spekulációknak. Az állam maga avatkozott bele ekkor a dologba és kimondotta, hogy a kötéseknek ezen esztelen vásár terén nincsen törvényes ereje. Egy századdal utóbb a jácintkereskedés is hasonló méreteket öltött. Egy 1734-ből való árszabály említést tesz egy „Blau Passe non plus ultra“ jácintról, melynek a folyó ára 17 ezer forint volt. Ma a legnagyobb cégek egyike a Krelage nevű cég a városban, mely csakis virághagymákra dolgozik.

Maga a város fekvésénél, csatornáinál és egész berendezésénél fogva magán viseli a hollandiai városok típusát. Szép és tiszta város, telve kertekkel és parkokkal. Átfolyik rajta a Spaarne vize, mely több kanyarulatot alkot a kertek és parkok között.

Mint minden nagyobb hollandiai városnak, úgy Haarlemnek is gazdag muzeumai, könyvtárai, régi stilszerű templomai és általában annyiféle tanulságos és érdekes látnivalói vannak, hogy az idegen bőven talál tárgyat a hasznos és kellemes szórakozásra.

A hollandi grófok régi palotája, mely még 1250-

ben épült, mai restaurált állapotában olyan gazdag képgyűjteményt foglal magában, melyet akárhány ország örömmel vallana a magáénak. Pedig ez csak városi és nem országos muzeum és mégis 400 olyan képet foglal magában, mely kiváló helyet foglal el a különben gazdag hollandiai gyűjtemények között. Ebben a gyűjteményben tűnik ki legjobban Frans Halsnak színező tehetsége, aki Rembrandt után a legnagyobb mester a színezés művészetében.

E mellett ott van a Teyler-muzeum, Teyler Péter kereskedő által alapítva (1778.). Ez természet-tudományi gyűjtemény, e mellett azonban több, mint 100 képet tartalmaz a 19. századbeli hollandiai festőtől, valamint rézmetszeteket és rajzokat a régi mesterektől.

A Pavillonnak nevezett régi mezei lakban, melyet 1788-ban egy Hope nevű kereskedő alapított, szintén muzeumok vannak elhelyezve, még pedig egy gyarmatügyi-muzeum és egy iparművészeti muzeum. Sőt a Pavillon nemcsak muzeumairól nevezetes. Nem is nagyon régi multnak az emléke fűződik hozzá. Tulajdona volt ez és egyuttal lakóhelye Bonaparte Lajos hollandiai királynak (1806—1810.), a nagy francia császár öccsének. A szép fehér márványlépcsőház rávall egykori nagyuri gazdájára. Ma az iparfejlődést pártoló egyesület székhelye. Ez az egyesület alapította itt az említett két muzeumot.

A városi könyvtár is muzeumnak tekinthető. Alapját már 1595-ben vetették meg. Gazdag régi hollandiai szépirodalmi és történeti művekben, különösen inkunabulumokban és 16. századbeli nyomtatványokban, melyek mutatják a könyvnyomtatás fejlődését.

A könyvnyomtatás történetének a terén a haarlemiek egy kissé önálló felfogásról tesznek tanuságot, ami nem igen állja ki a történeti kritikát. Közismert dolog ugyanis, hogy a könyvnyomtatás Gutenberg nevéhez fűződik (1447.), aki előtt könyvnyomtatásról nem tud a világ. A haarlemiek mégis Lorenz Janson Costert tartják a könyvnyomtatás feltalálójának, akinek bronz-szobra hirdetni van hivatva ezt az eseményt. Az egész jámbor patriotizmuson alapuló hiedelem 1560 körül keletkezett, amikor már Gutenberg nyomán száz év óta készültek nyomtatott könyvek. Az egészben az a valóság, hogy Haarlem lehetett a Németalföldön a könyvnyomtatás terén az első uttörő.

Az eddig említettek mellett van püspöki muzeuma is, mely főleg a régi katolikus egyházi régiségeit őrizte meg a haarlemi püspökségnek.

Mint a hollandiai városokban általában, úgy Haarlemben is megmaradt több százados emlék, mert nem volt Hollandia úgy kitéve a barbár ellenség százados pusztításainak, mint szegény hazánk a török és német pusztításainak. Van többi közt egy Sparnewond nevű kapuja a városnak, mely még a középkorból való, javítást is már 1600 körül eszközöltek rajta. Ehhez hasonló régiségű a nyilvános mérőleg, mely 1598-ból való. Leányárvaháza, mely eredetileg aggok intézetének készült, szintén elég régi, még 1608-ból való.

A parkokra s általában az ültetvényekre a jóízű hollandusok sokat adnak, nem hiányoznak ezek egy városban sem. Így Haarlemben is egy régi erdőt használtak fel városligetnek, melynek ősrégi bükk- és hársfái gyönyörű fasorokat alkotnak.

Tudományos mozgalmak terén sem marad hátra Haarlem, amit az is mutat, hogy itt van a székhelye a „Hollandiai tudományos akadémiá“-nak. Ha festészet terén ma már nem is egyik központ többé, de említett képgyűjteményei révén a művészet-történet terén számot fog tenni a messze jövőben is. Frans Halsnak bronzszobra hirdetni fogja még igen sokáig az itten volt festőiskola virágzását.

A város vidéke is szép minden sik volta mellett is, különösen érdekessé teszik a dünáknak nevezett homokpartok és dombok, mint a régi kiszáritott belvizek maradványai. Mindenütt szépen és izlésesen épült mezei lakok teszik vonzóvá a vidéket is.

Amsterdam.

Látogassunk el innét megint egy nagy városba, hogy a vidéki városok és a nagy központok közt különbséget annál jobban észrevehessük.

Hollandia igazi fővárosának Amsterdamot tekintik, azzal a különbséggel, hogy az országos kormány nem itt, hanem Hágában székel. Mint a legtöbb hollandiai város, viz mellett fekszik Amsterdam is. Itt ömlik az Amstel folyó az J (olv. Éi) nevű öblébe a Zuider-tónak. A város eredete visszavihető egészen 1204-ig, amikor II. Gisbert Amstel ura erős kastélyt épített egy tó gátjára, amelyet a tenger dagálya összeköttetésbe hozott a Zuider-tóval és ennek útján az Északi-tengerrel. V. Florent hollandi gróf ebből szabad kikötőt készített. 1368-ban a város beállt a német városok Hanza nevű szövetségébe. A város egynegyedrésze leégett 1521-ben, de csakhamar újraépült. I. Miksa császár azzal tüntette ki a várost, hogy

koronázás alkalmával a német császári koronát az amsterdamiak adják a császár kezébe.

Amsterdam igazi emelkedése a nemzeti függetlenség kivívásával kezdődik, amikor a spanyol uralom alatt maradt belgiumi Antwerpen nagysága le hanyatlott és a spanyol uralom alatt maradt Belgium kereskedői, iparosai és művészei Amsterdam falai közé vonultak. A spanyolokkal kötött béke és a hollandi Keletindiai-társaság megalakulása a különben is rohamosan emelkedő várost Európa elsőrangú kereskedővárosainak a sorába emelték.

XIV. Lajos francia király hadjárata nem okozott a városnak érzékeny károkat. Hollandia részvétele az északamerikai Egyesült-Államok szabadságharcában az angolok ellen Amsterdam hajóhadának nagyrészét elvitte. A Franciaországhoz való csatoltatása (1795.) és a Napoleon által elrendelt szárazföldi zárlat az angolok ellen, teljesen tönkretették kereskedelmét. Még ekkor is 200 ezer lakosánál többje volt. Az északhollandi csatorna elkészítése, melynek hivatása lett volna mérsékelni a nehézségeket a hozzáférhetés terén a Zuider-tó felől, nem hozta meg a kívánt sikert. Az északi-tengeri csatorna befejezése tette Amsterdamt modern tengeri kikötővé. A boldogulás tartós korszaka nyílt meg kereskedelmére nézve különösen a merwedi csatorna kiépítése által, amely összekötvén Amsterdamt Lekkel és Merweddal Utrechtten át, megnyitotta számára 1892 óta a Rajna vonalát. Most mintegy 600 ezer lakost számlál, akik közül 100 ezer katolikus és 65 ezer zsidó.

Amsterdam a hollandi pénzpiac és különösen a Hollandi-banknak a központja, amely Európa első

pénzintézeteinek egyike, ugyszintén az ország hajósvállalatainak is főhelye. Ámbár kikötőjének forgalma és átmeneti kereskedelme nem ér fel Rotterdáméval és Antwerpenével, mégis gyarmatárúk terén (dohány, rizs, fűszer, cukor), melyeket Kelet-India szállít, egyike Európa legjelentősebb helyeinek. Ipara is megfelelően fejlett.

Az egész város a kiszáritott mocsár-talaj miatt cölöpökre van építve, olyan formán, hogy a cölöpök a posványtalajt áttörve, az alsó szilárd homokrétegen nyugosznak; a nagy épületek cölöpalapzatai 18 méter mélyre is leérnek. A város egyes részeit csatornák választják el egymástól egy méter mély víztartalommal és egy méter iszappal. Hogy elejét vegyék az elpárolgásnak, a vizet felfrissítik időnkint az Északi-tengeri csatornából, az iszapot pedig vizemelőgépek segítségével eltávolítják.

A nagy vallási türelem mindig kedvezett a felekezeti életnek Hollandiában. Ennek a nyomai meglátászanak Amsterdamban is. A 13 református templomon kívül van a városnak még 15 protestáns temploma: 2 wallon, 1 angol presbyterianus, 1 anglikán, 2 ágostai evang. szabadabb értelmezéssel, 1 ugyanolyan szigorú értelmezéssel, 2 baptista, 3 reformált keresztény, 2 görög-keleti. A katolikus templomok száma 22, 2 az ó-katolikusoké. Van két apáca-kolostora is. Van két zsinagógája, van hitközsége az ugynevezett üdv hadseregének is.

A város legpompásabb alkotásai közé tartozik a kikötő. Ezt az északi-tengeri csatorna elkészültével egy időben készítették 1872 óta, részint az állam, részint a város költségén. Arról volt ugyanis szó,

hogy Amsterdámnak mint fővárosnak visszaadják régi kikötői jelentőségét, melyet nagyon megrontott Rotterdam. A kikötői építkezések magában az J (olv. Ei) folyónak a partjain és torkolatánál vannak.

A hajózhatóvá és mélyebbé tett meder partján mesterséges apró szigetek alkotják és szolgáltatják a rakodópartot. A középső szigeten van a központi indóház. Az indóház mögött van a Ruyterkade nevű rakodópart, ahonnet a hajók a tulajdonképeni kikötő, a Zuyder-tó és Észak-Holland felé szállítják az árukat, míg a Westerdok nevű külső rakodópart és az ugynevezett Handelskad rakodópart a tengeren túl járó hajók számára vannak rendeltetve. A Westerdok rakodópart belső részén és az Osterdokban történik a belső hajózásra szánt áruk átszállítása. Az Osterdokhoz csatlakozik a hadi kikötő és a többi belső kikötő. Keletre van az Entreposhaven (árúkikötő) nevű áruraktár, továbbá a vasuti kikötő a szén-, ásvány- és egyéb raktárakkal és utoljára jön a Merwedecsatorna torkolata. A Westerdok nyugati oldalán van az Amerikába induló és jövő hajók indulási helye, valamint a fahordásra szolgáló, ugyszintén a petróleumszállításra szolgáló kikötő. A hosszujáratu hajók befogadására szolgáló medencék területe 215 hektárnyi terület.

A központi indóház előtt az ugynevezett Stationspleinről indulnak ki a villamos vonalak.

Nagyszerű csoportosítása mindez a szárazföldi és vízi közlekedésnek, melyhez foghatót kevés kikötőváros mutathat fel. A tenger felől, illetőleg a tengerrel kapcsolatos Zuyder-tó felől mindez a bonyolultsága mellett is egyszerű és nagyon is praktikus kikötőrendszer valóságos kapukkal van elzárva.

Erről akkor győződhetünk meg legjobban, ha a Zuyder-tó felől megyünk a kikötőbe és a városba. Ilyenkor hajónk hatalmas vaskapuk előtt áll meg, melyeken az átjárást felhuzás által teszik szabaddá. Jó néhány percbe kerül, míg az eljárással végeznek, mialatt hajónk ott vesztegel a bejárat előtt. Az utat azonban nem minden díj nélkül teszik szabaddá. Ott a helyszínén megfizeti a hajó a kapupénzt, még pedig nem is közönséges módon történik ez. Mikor ugyanis a hajó a kapun keresztül halad, egy hosszú rudat nyujtanak a hajóra, melynek a végén egy kis zacskó van. Ebbe teszik a hajó után járó kapupénzt.

Mikor a kapun bejutottunk, akkor tárul csak eléink egész nagyságában, sőt mondhatni egész nagyszerűségében az amsterdami kikötő. Mint előbb említettem, többféle medencék és rakodópartok összetételéből, összességéből áll ez a kikötő. Hajónkról szépen láthatjuk annak egyes részeit, megrakva különböző nagyságu gőzösökkel és vitorlásokkal. Majd közben szemünkbe tűnnek az oceánokat járó gőzösök rakodóhelyein emelt nagyszabásu raktárak. Ezek közt legfeltűnőbbek a kis ország gyarmatbirtokainak terményei számára készült hatalmas raktárak. Mind-egyik gyarmatbirtoknak megvannak a maga raktárai a megfelelő felirattal ellátva. Ott látható Jáva, Borneo, Szumatra és Celebes áruinak nagyszabásu raktárai.

Egy tekintet ezekre a raktárakra elegendő, hogy meggyőződjünk róla, hogy Hollandia csakugyan gyarmatos-állam és hogy a gyarmatbirtokoknak az anyaországgal folytatott kereskedelmi forgalma Amsterdám kikötőjére van összpontosítva. A gazdagságnak, mit a tengeren tuli kereskedelmi forgalom nyújt,

itt ezekben a raktárakban van a tűzhelye és innét megy az szét a kis országban a szélrózsa minden irányába, hogy gazdagítsa, gyarapítsa adományával a népesség mindenféle rétegét.

Azt a temérdek árut, amit Amsterdám kikötőjében ki- és beraknak, a már említett elmés módon kezelik. A vasuton tovább szállítandó árukat ugyanis a pompás csatornák útján a vasuti állomás rakodópartjaira szállítják egész könnyűséggel és viszont a vasutról tovább szállítandókat is ugyanott raktározzák be a hajókba. A vízi és szárazföldi szállítás így össze van kötve és minden nagyobb fennakadás és költség nélkül lebonyolítható.

Valóban szerencsés kis ország, melynek csak egyik tengeri kikötője is akkora forgalmat mutat fel, mint más sokszorta nagyobb országok kikötői együtvéve nem tudnak felmutatni. A tenger és annak kikötői nyitják meg az országokat a világforgalom számára s ezeken át szivárog ki és be az anyagi jólétnek, a gazdagságnak minden lehető tényezője. A tengertől elzárt ország el van zárva a világtól is.

Mint olyan fővárosnak, mely nem székhelye az udvarnak és a kormánynak, van ugyan királyi palotája, de az udvart évenként alig pár hétig látják itt. Ugy látszik Amsterdám minden vagyonossága mellett sem igen bánja ezt, mert az udvar ittléte alatt az udvartartás költségeit a város fizeti. Olyan nagy összegekről beszélnek, amibe az udvar ittléte a városnak belekerül, hogy nem is csoda, ha nem kívánják az udvar állandó itt tartózkodását.

Az itteni királyi palota szebb is, nagyobb is a Hágában levőnél. Valamikor városháza gyanánt szol-

gált. Klasszikus formájú hatalmas és komoly épület, tisztán terméskőből építve. Még a westfáliai béke évében (1648) kezdtek az építéséhez. Nagy munkát adott a hatalmas épület, amennyiben 13659 cölöpre van építve. Bonaparte Lajos király itt lakott s azóta használják városháza helyett királyi palotának.

Egyeteme korántsem olyan híres és látogatott, mint némelyik vidéki egyetem. Könyvtára azonban kéziratokban igen gazdag. Caesar De bello Gallico című művének van itt egy 10-ik századbéli kézírata, egy Ujszövetség szyriai nyelven. A 350 ezer kötetből álló könyvtárban 8 ezer kötet zsidó irodalmi mű van, mely a rosendhali könyvtárból került ide.

A Westerkerk nevű templomban nyugosznak a nagy festőnek, Rembrandtnak a hamvai. A Rosen-gracht-utca 184. szám alatt van a ház, melyben a nagy festő lakott és meghalt. Falát táblával jelölték meg.

A város különlegességei közé számítható a zsidó-negyed is. Megőrizte ez is ősi, eredeti jellegét úgy itt, mint mindenütt, ahol ilyen található. A 15. századbéli zsidóüldözések sok zsidót kényszerítettek ide különösen Spanyolországból és Portugáliából. Később sokan jöttek Németországból is és Európa más államaiból. Itt vallásukat szabadon gyakorolhatták és gazdagságuk révén befolyásos testületet alkottak. Az országos Rendek és a helytartók közt folyó versengésben mindig az utóbbiak pártján állottak. Polgárjogot 1796-ban kaptak. Tíz zsinagógájuk van a városban, melyek közt legnagyobb a német zsidóké és a portugál zsidóké.

Az itteni zsidó-negyedben született Spinoza Ba-

ruch zsidó filozófus is, aki egy amsterdami portugál zsidónak volt a fia. Most a helyét sem tudják annak a háznak, ahol Spinoza született.

Az amsterdami gyémántkőszörülést is a belgiumi Antwerpenből 1576-ban kiüzött zsidók honosították itt meg. Ma a világ első gyémántkőszörülő műhelyei itt vannak. Az afrikai gyémánterek fölfedezése (1867) jelentős fejlődést adott ennek az iparágak. Ma több, mint 70 ilyen műhely van a városban, melyek körülbelül 10 ezer embert foglalkoztatnak. Megtekintésük érdekes és tanulságos, főleg olyannak, akinek még nem volt alkalma ilyet látni. A gyémántot körülvevő kövekből gyakorlati ügyességgel fejtik ki a gyémántot és tisztítják meg minden még hozzátapadó anyagtól. Majd a tulajdonképeni kőszörülőbe viszik, ahol csiptetők segítségével iszonyu gyorsasággal forgó korongokon csiszolják és adnak neki tetszés szerinti alakot. A gyémántkőszörülő műhelyekben a kész gyémántok raktározva vannak és a látogatóknak megfelelő árért rendelkezésükre bocsátják.

Amsterdámot az udvar és a kormány hiánya mellett is méltán tekintik a hollandusok fővárosuknak, mert a két említett tényező kivételével mindaz megtalálható benne, ami egy igazi fővárosban akár a szellemiek, akár az anyagiak terén megkívánható.

Muzeumai fölösszámmal vannak és mindegyike gazdagságával tűnik ki. A muzeumok között természetesen leggazdagabbak a képtárak, mint a hollandiai festők nagyszámu műveinek értékes gyűjteményei. Van még magánmuzeuma is ez Six családe. Six János Amsterdám volt polgármestere sokáig barátja és jótevője volt (1618—1700) Rembrandtnak,

a nagy festőnek. A család így sok értékes Rembrandt-képnek jutott a birtokába. Jelenleg Six egyetemi tanár tulajdonát képezi az értékes gyűjtemény, mely az idegenek számára is megnyílik kivételesen.

Ilyen magán képgyűjtemény volt egy Fodor nevű kereskedőnek a gazdag gyűjteménye, köztük sok francia is szerepel.

A Ryks Muzeum (állami muzeum) kizárólag a hollandiai művészet- és polgáriiasodásnak van szentelve. A hollandiai iparművészet (butorok, aranyművesipar, szövő-fonó ipar stb.) van itt bemutatva. Emellett az egész első emelet képgyűjtemény, melyet Bonaparte Lajos király hozott át Hágából, mikor székhelyét onnét ide helyezte át. A képgyűjtemény 3000 képen felül tartalmaz. Ezeknek jórésze Rembrandttól van, akinek a képei külön termekben vannak kiállítva. Képei közül az „Éjjeli őrjárat“ külön teremben van, mesterségesen megvilágítva a mennyezet felől. Ilyen gazdag és ilyen becses képgyűjtemény kevés van a világon. A látogató szinte beleszédül a sok látványosságba és laikus létére is megbámulja a képzőművészetnek ennyi sok remek alkotását.

A városi muzeum magában foglalja az iparművészet gyűjteményeit, valamint a város történetére vonatkozó tárgyak gyűjteményét. Ezek mellett van modern képgyűjteménye és termei a művészeti kiállítások számára.

A muzeumok közé sorolható a katolikus egyházi muzeum is, mely katolikus vallási régiségeket, képeket, metszeteket, érmekeket stb. tartalmaz. A muzeum épülete (1663—1886.), mikor Amsterdamban még

kevés volt a katolikusok száma, katolikus istentiszteletek céljaira használtatott.

Említésre méltó a város botanikus kertje, mely különösen gazdag pálmákban és egy szép példánya a victoria-regia-nak is disziti.

Állatkertje is Európa egyik leggazdagabb állatkertje. Ezzel kapcsolatban van az állattani muzeum is.

Nagyon is röviden összefoglalva ezt nyújtja Amsterdám, a tulajdonképeni főváros. Hága hozzá képest másodrendű várossá törpül és — mint már említettem — csak az udvar, a kormány és a külföldi diplomacia adja meg neki a jelentőséget és teszi tulajdonképeni fővárossá. Amsterdám ugy nagysága, mint kül- és belkereskedelmi forgalma, valamint ipari vállalatai és különösen az itt összehalmozott műkincsek terén méltán mulja fölül a politikai fővárost, Hágát. Itt van az ország életének a főütőere, ami minden kétséget kizárólag fővárossá teszi.

Alig találhatunk a kis országban olyan várost, melyhez ne fűződnenek akár a hazai történelemnek, akár az európai egyetememes történelem egyes kimagasló eseményének emlékei. Keressük fel a még eddig nem említett városait az országnak és látni fogjuk, hogy mennyi történelmi és kulturális emléket fogunk még találni az eddig említettek után is.

Utrecht.

Ilyen történelmi és kulturális központ az egyeteméről már ismert Utrecht is. Már a római világban jelentős hely volt Ultrajectum ad Rhenum néven, ami azt jelenthette, hogy átkelési helyül szolgált a Rajnán. Az Utrecht elnevezés is innét maradt a városon.

Egyike Hollandia legrégebb városainak, amennyiben már I. Dagobert Ausztriai frank király (628—638) itt alapította az első keresztény templomot. Innét kezdve bölcsője lett a pogány frizek és hollandusok közt a kereszténységnek. Szent Willebrord, a frizek apostola lett az első püspök 696-ban. Az utrechti érsekek a középkorban hatalmas és befolyásos főpapok voltak. A város a hitszakadás előtt fényes templomairól volt nevezetes. Eleinte Lotharingiához tartozott, majd a német birodalomhoz és ekkor gyakran volt székhelye a német-római császároknak. II. Konrád (1039) és V. Henrik (1125) német császárok itt haltak meg. V. Károly császár is szeretett itt tartózkodni, itt építette az ugynevezett béke-palotát, melyet később a függetlenségi harc idején a polgárok leromboltak. Itt született V. Károly császár tanítója Floriszoon Adorján, aki VI. Adorján néven később pápává lett. A jelenlegi akadémia termében kötötték a 7 tartomány rendjei János nassaui gróf elnöklete alatt az ugynevezett Utrechti Uniót, mely az ország függetlenségének az alapját vetette meg (1579). Az országos rendek gyűléseit is itt tartották 1593-ig. XIV. Lajos francia király nagy hadisarcot vetett ki a városra 1672-ben. Itt kötötték meg 1713. április 11-én a spanyol örökösödési háborút befejező békét. A város 1795-ben a franciák kezére került és ott is maradt Napoleon bukásáig.

Főhelye Utrecht az ó-katholikus vagy helyesebben janzenista felekezetnek is. Ma már nem sokan vannak, az általuk támasztott újabb szakadási mozgalom nem tudott nagyobb hullámokat verni s főleg Franciaországban XIV. Lajos király fegyveres

fellépése velük szemben elejét vette további terjeszkedésüknek. Alapítójuk nem akarva is Jansenius Kornél yperni püspök volt (1585—1638), aki „Augustinus vagy szent Ágoston tanítása“ címen egy munkát hagyott hátra, melyben az emberi akarat szabadságát vallási téren kétségbe vonta. A munka ugyan indexre került (1642) de követői akadtak Franciaországban, Hollandiában, Belgiumban. A hitujítás viharait átélte utrechti káptalan is hajlamot mutatott Jansenius tanítása iránt, amit rossz szemmel néztek Rómában. Mikor pedig XI. Kelemen pápa a hollandiai egyházat a brüsszeli és a kölni pápai nunciusok főhatósága alá helyezte, az utrechti papság függetlennek nyilvánította magát Rómától és választott egy érseket és két püspököt, egyet Haarlem, egyet Deventer számára. Ma 26 plébánia területén mintegy 9 ezer hívőjük van. Mikor XIV. Lajos Franciaországban elnyomta őket, maradványaik Utrechtbe jöttek.

A németföldek egyik legszebb vallásos alkotása az utrechti katedrálisnak nevezett régi püspöki templom. A hitujítás viharai közt az is elvesztette eredeti jellegét és katolikus templomból protestáns templommá alakult. Még 1254—1267 épült Vianden Henrik püspök alatt. Ennek a helyén még Szent Villebrord emelt templomot 720-ban, melyet Adalbold püspök 1015-ben megnyitott. A 18 pilléren nyugvó nagyszerű góth stílusú templom belsejét ma megfosztva találjuk minden díszétől s hozzá még a kevés izléssel készült fapadok nagy tömege az egész szép műalkotásnak a belsejét elcsúfítják és élvezhetetlenné teszik. Tornya egészen külön áll. Ez is szép góth stílusú alkotás, mely 103 méter magasságban majdnem egész Hollandia törté-

nelmi vidékeire pompás kilátást nyujt. 42 harangja között van egy 8 ezer kilós a 15. századból.

Hollandiában s hozzá tehetjük, hogy a szomszédos Belgiumban is a régi templomok mind góth stílusban vannak építve, jeléül annak, hogy a hitszakadást megelőző századokban ez a stílus volt az uralkodó a templom-építés terén. A sok aprólékos munka, ami az ilyen épülettel együtt jár, csakis olyan korban volt keresztülvihető, melyben az embereket élő hit lelkesítette és mint ilyenek, eszük és kezük minden munkáját Isten dicsőségére ajánlották fel sokszor minden díjazás nélkül. A mai megváltozott viszonyok között, mikor mindenkinek első kérdése az, hogy mi lesz a fizetés vagy a napidíj, a lehetetlenséggel volna határos ilyen fáradságos és aprólékos munkát igénylő remekművet előállítani a nagy költségek miatt elsősorban.

A történelmi nevezetességű épületek közé sorolhatjuk a „pápa házá“-t. Ezt a már említett VI. Adorján pápa építtette 1517-ben, mikor még az itteni katedrálisnak dékánja volt. Ilyen történelmi emlék számba megy az egykori német szerzetes lovagrend háza, melynek gyűléstermében láthatók az utrechti parancsnokok arcképei.

A mostani érseknek a katedrálisa is még 1524-ből való szép góth épület, mely azonban se méretei, se stílszerűség tekintetében nem hasonlítható az említett régi székesegyházhoz. Hogy a hitszakadást megelőző korban mennyire híres volt Utrecht templomainak sokasága, pompája és régisége által, arra a mai templomokból, mint a hitszakadás előtti templomok maradványainak a sokaságából is lehet követ-

keztetni. Valósággal ragyogtatták itt annak előtte a különböző építészeti stílusok remekeit. A közbe jött hitszakadás megfosztotta ezeket minden diszükttől; a művészi képek és szobrok vagy romboló kezek áldozataivá lettek, vagy legjobb esetben szinte csodás módon megmentve, ma az itteni érseki múzeum őrzi őket kegyeletes műtörténeti emlékek gyanánt. A művészetnek nagy kárára az itteni templomok is majdnem kivétel nélkül a hitújítók kezeibe kerültek, akik megfosztották azokat minden diszükttől. A rombolás nagyságáról fogalmat nyújthat maga az az egy tény, hogy rövid pár hét alatt 200 templom esett a rombolásnak áldozatul. Ettől a rombolástól Utrecht sem volt ment, itt is végbement ugyanaz a rombolási folyamat, ami az egész országon végigdult. Ez a magyarázata, hogy manapság a régi fényes templomoknak majdnem csak a falait láthatjuk.

Utrechtben, a régi Németalföld egykori Rómáján keresve sem fedezzük fel ma ezt a jelleget. Egykori fényes templomai régi eredeti diszükttől megfosztva a legkisebb áhitatot sem gerjesztik fel különösen belülről. Pedig az eddig említett templomokon kívül ott vannak még a hollandi kereszténység első századaiból a Szent Péter-templom, mely stílusával elűt a majdnem általánosan divó góth stílusú templomoktól, amennyiben régi római bazilika stílusban épült a román bazilika jellegzetes oszlopaival és mennyezetével. Ezt is még 1054-ben szentelték fel. Szép oszlopos kriptáját ma szénraktárnak (!) használják. A Szent Villibrord-templom modern góth, míg a Szent János-templom megint román (1050), de a karzata (1539) góth. Megint góth stílusra akadunk a Szent Jakab-templom-

ban, mely 1173-ban épült, de későbbi századokban átalakult. Szintén régi templom a még IV. Henrik császár által alapított Mária-templom, melyet legújabbban teljesen újjáalakítottak.

Utrecht egyeteméről már máshol történt említés. Érdemes még szólni muzeumáról. E tekintetben is úgy Utrecht, mint Hollandiának majd minden városa elől jár. Temérdek értékes és tanulságos régiséget mentettek meg ezekben a muzeumokban már akkor, mikor nálunk a budapesti Nemzeti Muzeumon kívül még másutt sehol sem volt ilyen található. A város régiségtani muzeumában 10 teremben vannak elhelyezve a gyűjtemények, melyeknek egy része a hitszakadás alkalmával a diszeiktől megfosztott templomokból és kolostorokból került ki és így részben meg vannak mentve a pusztulástól s egyuttal fogalmat alkothatunk ezek látása után arról az igazán művészi pompáról, mely a régi templomokban honolt.

Történelmi helyek.

Ismerjünk meg az eddigieken kívül még néhány olyan történelmi nevezetességű helyet, melyek úgy az ország történetében, mint általában a többi országok történetében is jelentős szerepet játszanak.

Ezek közé tartozik többi közt Maastricht városa is, mely akár csak annak idején Utrecht, már a római korban szerepet játszó hely volt. Nevét is a római Trajectum superiusból vette, ami a Maas folyón való felső átkelést jelenti, ellentétben Utrechttel, mely az alsó átkelés helye volt. A város, mely csatlakozott a spanyol koronától elszakadó Utrechti Unióhoz, 1576-

ban a spanyolok kezébe került. Majd újra elfoglalta Farnese Sándor, a spanyol hadak fővezére, aki három napig tartó szabad rablást engedett katonáinak a városban. Végre 1632-ben Orániai Frigyes Henrik visszafoglalta és azóta Hollandiához tartozik.

Ilyen régi város Nymegen is, mely a rómaiak idejében Noviomagus néven volt ismeretes. A Karoling császárok ismételten laktak itt: beletartozott a német városok Hanza nevű szövetségébe, majd annak idején csatlakozott az Utrechti Unio-hoz, de a spanyolok visszafoglalták 1585-ben, mignem Orániai Móric elfoglalván, Hollandiához csatolta. Hires a város az itt kötött békékről is. Egyet XIV. Lajos francia király kötött Hollandiával (1678. aug. 10.), ugyanazon évben (szept. 17.) Spanyolországgal és Németországgal (1679. febr. 5.).

Látogassunk el Brédába, a hollandusok nemzeti történetének egy másik nevezetes helyére. Itt kötötték a hollandus nemesek az ugynevezett Brédai Szövetséget 1566-ban, mely kiinduló pontja gyanánt tekinthető a Németalföldek fölkelésének a spanyol uralom zsarnoksága ellen. A fölkelő hollandusok elfoglalták a várost 1577-ben, de négy év múlva árulás által ismét a spanyolok birtokába került. Orániai Móric híressé vált csel útján foglalta vissza spanyoloktól: 70 elszánt ember ugyanis Hérangiér kapitány vezetése alatt behatolt Brédába, elrejtözve Bergen Adorján tőzeggel telt hajójába.

Nyugat-Európa történetében szerepet játszó hely a különben jelentéktelen kis Ryswyk város, melyet azonban ismertté és emlékezetessé tesz a világtörténelemben az itt kötött béke Franciaország, Anglia,

Hollandia, Németország és Spanyolország között 1697-ben. Az a kastély, ahol a nevezetes békét megkötötték, azóta eltűnt a föld színéről, de helyébe emeltek egy 21 méter magas obeliszket, mely hivatva van megörökíteni ennek a fontos eseménynek az emlékét.

Zaandam kis városhoz Oroszország történetéből egy kedves kis epizód fűződik. A nyugati kultúra fényétől elragadtatott Nagy Péter orosz cár, aki minden nevezetes és hasznos dolgot saját tapasztalatból akart megismerni, többi közt ide is eljött huzamosabb tartózkodásra, hogy a hajóépítés mesterségét megtanulja. Ez történt 1697-ben. A hatalmas cár amint otthon, úgy az idegenben is a legegyszerűbb életmódot folytatta. Itt is egy gunyhószerű kis házikóban lakott, mely ma is az orosz cár tulajdona. Hogy ezt a kegyelettel őrzött emléket az idő vasfoga ellen jobban védelmezhessek, védik egy másik föléje emelt építménnyel.

Történeti emlék fűződik Muiden városához is a XIV. Lajos francia király ellen folytatott önvédelmi harc idejéből. A hazafiui elszántság érlelte meg bennük azt a gondolatot, hogy végső védelmi eszköz gyanánt felhasználják az itteni gátak zsilipjeit. Ezeket a zsilipeket megnyitották és vízzel borították el az egész környéket, ami a franciákra nézve nagy veszedelmet jelentett.

Nem kisebb emlékek fűződnek a Zuider-tó mellett fekvő kis frizlandi városhoz, Hoornhoz is. Itt vívtak tengeri csatát a hollandusok és a spanyolok (1573. okt. 11.), melyben Bossu, a spanyolok admirálisa s egyuttal Hollandia helytartója fogságba jutott. Itt született Schonten Vilmos híres hajós, aki elsőnek

kerülte meg Dél-Amerika legdélibb csucsát s azt szülővárosáról Hoorn-foknak nevezte el. Ugyanitt született Coen János is, aki a hollandusoknak az Indiák feletti főnhatóságának az alapját vetette meg.

A kis Cleve városhoz, illetőleg annak ősrégi fejedelmi kastélyához, az ugynevezett „Hattyu-kastély“-hoz fűződik a Lohengrin legendája. Lohengrin, Parcial fia a legenda főhőse, aki hattyuktól vont kocsin a légen keresztül Elza brabanti hercegnő segélyére megy, akit megszabadít ellenségétől, Telramundtól s nőül veszi, de midőn neje, tilalma ellenére származása titkát kutatja, örökre eltávozik tőle. Ezt a mondát Wagner Rikhárd 1847. híres zenedrámában dolgozta fel.

Vlissingen városa a híres Ruyter admirálist szülte, aki több tengeri csatában szerzett dicsőséget hazájának. A kataniai öbölben a francia hajóhaddal vívott ütközetben megsebesítve, elhalt Szirakuzében (Sicilia) 1676. Emlékét szülővárosában bronzszoborban örökítették meg.

A kis Harlingen városához a régi multból egy borzasztó katasztrófa emléke fűződik, ami — tekintettel az ország mély fekvésére — csak Hollandiában történhetik meg. 1134-ben ugyanis egy gátszakadás alkalmával egy egész várost elborítottak a tenger hullámai. Ennek a közelében épült a mai kis Harlingen városa. Ennek az eseménynek az emlékére állították az ujonnan készült gátra Robles Gáspár spanyol kormányzó kőszobrát, aki a gátszakadás után a gátat újraépítette.

A jelentéktelen kis Dokkum városához a németek apostolának, Szent Bonifácusnak (Wienfried)

emléke füződik. Apostoli buzgalma ide északra a még pogány frizekhez is elhozta, akik Dokkumban megölték a buzgó férfiut 755-ben. A róla nevezett templomban láthatók relikviái.

A kis Groningen egykori Hanza városhoz, most egyetemi városhoz a híres Agricola R. humanistának és zenésznek emléke füződik, aki itt született. A Szent Márton templom orgonáját neki tulajdonítják. Egyetemét 1614-ben alapították. Ennek a könyvtárában őriznek egy Rotterdami Erasmus által kiadott Új Szövetséget, ellátva Luther Márton sajátkezű szeljegyzeteivel. Muzeuma gazdag római és ó-germán történet előtti régiségekben. Egyik utcája sarkán van egy szakálás emberfő ezzel az aláírással: Ick Kick noch in te Straat (én még nézek az utcába). Ezt a régi emléket úgy tekintik, mint a város palladiumát.

Érdemes lesz megismernünk a frizeket és azoknak fővárosát is Leeuwarden-t. A friz egyike a legrégebb germán törzseknek, mely nevét, nyelvét és lakóhelyét Tacitus óta megőrizte. Szent Willebrord és Szent Bonifacius térítették őket a kereszténységre. Ők is beletartoztak Nagy Károly birodalmába, de ki voltak véve a katonáskodás kötelessége alól és csak az egyházi tized fizetésére voltak kötelezve. A császár összegyűjtette törvényeiket az Asega nevű könyvbe. A 11. század óta a frizek „két tengeri tartomány“ néven szövetkeztek, felmondták az engedelmességet a királyi grófoknak és a hűbériség közepette megőrizték függetlenségüket. Országuk kétségkívül közép-pontja lett volna a Németalföld tartományainak, ha nem találták volna magukat azonnal elkülönítve tőlük a Zuider-tó kialakulása által. A hollandi grófoknak

is csak a 14. század végével vetették alá magukat. Eredeti nyelvüket még megőrizték a belső vidékeken, amely sok tekintetben elűt a hollandusok nyelvétől; középhelyet foglalja el az angol—szász és a többi germán nyelvek között, de jelentékenyen megváltozott a szomszédos tartományokkal való érintkezés folytán. Viselet dolgában, különösen a nők a hajviselet terén sok százados eredetiséget őriztek meg.

Fővárosuk a már említett Leeuwarden, melynek már helye és keletkezése is különlegesség, ami megint csak Hollandiában fordulhat elő. A város ugyanis a régi „Középtenger“ mocsaras helyén fekszik, mely a 13. század óta csapoltatott le. Ez is egyike azoknak a hollandiai városoknak, melyeknek területét úgy kellett ellopni a tengertől.

Ismerjük még meg Rotterdamoto, Hollandiának második városát és egyuttal az európai kontinensnek Hamburg és Antwerpen után a legnagyobb kereskedelmi gócpontját. Nagyságra nézve is a nagy városok közé tartozik, amennyiben 420 ezernél több lakost számlál, melynek $\frac{1}{4}$ -e katolikus, 10 ezer zsidó és 20 ezer német. A Maas folyó partján fekszik, melybe itt ömlik bele a kis Rotte folyó, ahonnét a város is nevét kapta. Igazi emelkedése kereskedelmi téren azóta kezdődött, amióta a beiszaposodott Maas-torkolat helyében egy új víziutat készítettek, amely a legnagyobb hajó befogadására is alkalmas. Az ország ki- és bevitelének körülbelül fele kikötőjén megy keresztül, ugyancsak a Rajnán járó hajók $\frac{1}{5}$ része is érinti a kikötőjét. Fő kereskedelmi cikkei a petroleum, a cukor, a kávé, a dohány, a rizs, stb.

Rotterdám is át meg át van szelve a csatornák

egész tömegétől, ami nagyon jellegzetes külsőt kölcsönöz neki. Amellett 1 kilométernél hosszabb vasuti alagut is átszeli, amelynek az állomására lépcsőkön járnak le a város közepén.

A nagypiacon emelkedik Rotterdami Erasmusnak, a híres humanistának a szobra, aki itt született 1467-ben. Boymans muzeuma körülbelül 500 képet és 2000 rajzot tartalmaz. Ezzel kapcsolatban van a város régiségtani muzeuma is. Van ezeken kívül néprajzi és tengerészeti muzeuma, mely utóbbi kelet-indiai, afrikai és braziliai tárgyakat tartalmaz. Van állatkertje és fűvészkertje is.

Hollandiai különlegességek.

Hollandia bármely nagyobb városának az utcáin járva, lépten nyomon szemünkbe ötlük az a sok építkezési különlegesség, ami csakis olyan országban és nép körében fordulhat elő, amely sokat megőrzött az ő eredeti jelleméből, szokásaiból. Nem is mindennapi jelenség az, hogy ez a kis ország itt az európai szárazföld észak—nyugati részén, német és francia—román elemek szomszédságában, annyi jellegzetes vonást őrzött meg minden téren, mintha csak Európának valamelyik félreeső félszigetén volna, ahova nem egykönnyen juthat el az a sablonos európai nemzetközi áramlat, mely hadatizen minden jellegzetességnek és szokszor az unalmas egyformaság bélyegét nyomja mindenre, ami vonzó-körébe jut. Itt ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk minden téren, jeléül annak, hogy itt önálló gondolkozásu, erős karakterü néppel van dolgunk, akárcsak az angol, mely nem engedi, hogy a nemzetközi sablonos áramlatok föléje kerekedjenek

annak, ami szorosán vett nemzeti és így jellegzetes. Az ilyen nép még az esetleges furcsa szokásai mellett is tiszteletreméltó, mert az önálló, eredeti felfogás és gondolkodás mindig jobban illik egy néphez, mint a minden téren való ide-oda kapkodás, az újdonságok utáni vágyakozás, ami mindig magában rejt egy bizonyos nemét a léhaságnak és könnyüvérségnek.

Nézzük egy kissé közelebbről a házakat. A házak annyira egymásra támaszkodnak, hogy elcsodálkozunk rajta, mint alkothat ilyen tökéletes szomszédságot több ingatlan. Gyakran két ablakuk van legföljebb, mert csak apró háztartások számára vannak berendezve. Szinte meglátszik már kívülről, hogy alig fér el a szobában más, mint a legszükségesebb néhány butordarab. A külsőből következtethetünk a belül uralkodó izlésre. Azt a benyomást keltik házaik, mintha baba-skatulyából kerültek volna ki.

A hollandus úgy zárkózik be szűk házába, mint valami erődnek a belsejébe. E tekintetben is sok rokon vonás észlelhető köztük és a fajrokon angolok közt. Nincs itt kapus. Egyedül lakik házában. Mekkora előny ez a modern bérkaszárnnyak kellemetlenségeivel szemben! A kapura zárat alkalmaz. Az ablakban ügyesen tükrök vannak elhelyezve fényfogónak, sőt mondhatni kémnek, mert ezek segítségével láthatja az utcán járókat anélkül, hogy őt kívülről valaki láthatná. Lent az ablaküveget érc függönnyel fűdi be, melynek sűrű szálai biztonságot nyújtanak neki a kíváncsi tekintetek ellen. Otthon van, egyedül van, akárcsak a csiga az ő házában.

Gondot fordítanak azonban arra, hogy a látogató kellő módon figyelmeztetve legyen, ha a tulajdonos

elhagyta jól elzárt otthonát. Anélkül, hogy kérdezősködni kellene, a földszint egyik ablaküvegén fölirással van jelezve, hogy a gazda távol van. Hosszabb távollét esetén tartózkodási helye, címe közelebbről is megjelölve. Ime a hollandus előzékenység.

A kiadó lakások rendszerint butor nélküliek. Mikor a család hosszabb tartózkodásra, fürdőre vagy nyaralójába költözik, nem mulasztja el hasznosítani lakását erre az időre is, butorát azonban nem adja át használatra. Ha akad bérlője, akkor kihurcolkodik. Butorát azonban annyira félti, hogy nem adja senki-nek használatra.

Ezeknek a házaknak az emeleti helyiségeibe rendszerint szük és meredek lépcsőn át juthatni: följutva ajtó előtt állunk, melyen át két szobába jutunk. Minden a rendet sugározza ki, amellet a csendet és takarékoságot. Mindenütt szőnyeg és valami fonadék. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a hollandiai ház az erkölcsök tüköre, mert a butorok ép ugy ragyognak, akárcsak az ólom, a réz és a porcelán. Ennek az országnak a fényüzése a tisztaságban áll.

A ház külseje ugyanazzal a tisztasággal tündöklik, mint a belseje. Mosnak, lugoznak minden szombaton az ország egyik végétől a másikig. A magánvállalkozók létrával ellátva fölmásznak a ház tetejéig, hogy a vízzel való tisztogatás műtétét elvégezzék. Reggel felébredve azt hiszi az idegen, hogy a tűzoltóság működik a ház előtt, pedig csak tisztogatásról van szó. A cselédek e közben könyékig meztelen karral, szalmacsutak a kezükben, facipővel a lábukon mossák a földszintet a kerti fecskendők igény-

bevétele mellett. Minden háznak van vizcsapja kívül is. Nem kell más, mint megcsavarni egy kaucsuk csövet és a víz egy pillanat alatt ömlik. Az egész környéket víz borítja el; záporosó vagy kisebb vizözön hatása látszik mindenben. Méltán nevezték ezeket a tisztogatókat a tisztaság bacchansnőinek. Felfegyverkezve nagy szivaccsal, kefével, törlőronggyal és szalmacsutakkal, ragyogóvá teszik a lépcsőzetet, az ajtók kilincseit, a csengetyűk huzóit. Este kilenckor még fényesítik az utolsó földszinti lépcsőket.

Ilyen eljárás mellett a lakások minden használat mellett is örökké frissek és egészségesek és eleje van véve a lakhatatlanságnak és értékcsökkenésnek, ami jóformán minden tíz évben elő szokott fordulni a modern lakásokban. Itt a házak korát se feketeségük, se piszkosságuk után nem lehet megállapítani. Itt nem képződik a házakon rozsdaszerű lerakódás, mint az meg szokott történni másutt a régi épületeken. Erre csak a téglá színéből lehet következtetni. Hágában, ahol a házak mind vörös téglából építvék, a téglá rózsaszíne jelzi a ház új voltát, míg a sötétebb házak régebbi eredetre vallanak. Ujabban vakarni is kezdik a házak tégláit, amely eljárás fertőtlenítés gyanánt akar szolgálni.

Nem kevésbé érdekes az utcai élet is. A tejkereskedők minden reggel megérkeznek festett fenyőfakocsijaikon, melyek olyan tiszták, hogy bérkocsi gyanánt használhatná bárki is. Óriási sárga rézedények, melyek tükörként ragyognak, tartalmazzák a tejet, melyet házról-házra szétosztanak a vevők között. A szakácsnék vagy háziasszonyok a minden házon alkalmazott csengetyű szavára kijönnek. A tejárús meg-

teszi ajánlatát és ha megtörténik a megegyezés, beelőnti a tejet az elébe tartott páratlan tisztaságu edénybe.

Ha a különböző elemeit külön-külön szemügyre vesszük a társadalomnak ruházata terén, akkor szemünk megakad legelőször is az asszonynépen.

A cselédlányok hétköznap fehér kötényt és kék vagy fehér pamutruhát viselnek. A szobalányt a közönséges cselédtől általában a méhkas alakú főkötő szokta megkülönböztetni, ami foglalkozási különbséget fejez ki és a dus vagy ritka haját egészen elfödi. Rendszerint fiatal nők ezek, a korosabb nők nehezen viselnék ennek a foglalkozásnak a nehézségeit. Szőkék, erősek és hátulról nézve igen különös látványt nyújtanak. Annál tisztességesebbek a közhiedelem szerint. Lakásukat csak a szükséges bevásárlások céljából hagyják el. Bizonyos szállítók reggel a házak elé viszik az élelmiszereket, kirakják azokat és várnak. Ilyenkor a háziasszonynak vagy szakácsnénak nincs más teendője, mint választani, mert nincsen szükség alkura az árak miatt, nem lévén azok túlhajtvá. Alku tehát nincs: vagy megveszik vagy ott hagyják. Itt is meglátszik a szabott ár előnye. Csakis szolid üzleti viszonyok mellett lehetséges ez. Mintha csak itt találtak volna ki a szabott ár rendszerét, annyira következetesen keresztül van ez vive még a piacon is az élelmicikkek adásvevésénél. Könnyen házhoz szállítanak mindent a tevékeny, sürgő-forgó vállalkozók. Még a szivart is kívánatra elviszik a házhoz. Eladásnál nem ismernek fáradságot. Nem várják a vevőket, ők mennek azokhoz, ez modernebb.

A cselédlányok közül sokan kerülnek ki az árva-házakból. Gyermekségüktől felnőtt korukig nevelik jó

rendben és fegyelemben ezeket a gyerekeket, akiket meg lehet ismerni fekete gyapju-ruhájukról, annak rövid és szük ujjáról, csalán-kendővel fedett vállukról, batiszt sapkájukról. Hajukból alig látszik valami. Mégis — mivel az asszony mindig asszony marad — nyilvános sétáik alkalmával tudnak valami kis diszt toldani egyszerű ruházatukhoz. Ez rendszerint valami kis ékszer, melltü.

Jobban mutatkozik a fényüzés a falusi asszonyoknál, akik eladás vagy vásárlás céljából a városba jönnek. Ezek el vannak látva olyan frizurával és úgy fel vannak cicomázva, hogy észrevehető rajtuk a régi hagyomány és a modern izlés keveréke. Valóságos épületet hordanak fejükön diszül. A fejdisz fölött szalmából fekete karosszékforma. Régi divat mindez, ősrégi nemzeti divat. Nem hiányoznak az ékszerek sem, úgy hogy valóságos aranyművesraktár némely ilyen asszony, kezdve az aranyozott lemeztől egészen a nyaképig és a fejet borító disztől egészen a többi feltűnő s nem kevésbé szemetszűrő női diszig, apró lánksaalaku tük aranyból vagy aranyozva, melyek mintegy távoltartani vannak hivatva azt, aki hozzájuk közeledik. Ezek a diszek nem családi emlékek; kaphatók ezek bármelyik falusi órásnál és aranyművesnél. Ezeket eladják és vissza veszik; a régi ékszerekkel való kereskedés ilyen formán állandó és megújul szüntelenül.

Majd tovább menve az utcán, feltűnik, hogy a kutyákat mennyire fölhasználják a házaló kiskereskedés céljaira, különösen Hágában. Apró kocsikba látunk fogva kutyákat egyesével vagy kettesével s szállítják főleg az élelmiszereket. Ebben is különálló

a hollandus szokás és izlés. A kutyák a kocsi alatt vannak befogva, oldalt vagy hátra nem mozdulhatnak s csak előre menve van alkalmuk mozogni s egyuttal teljesíteni ezt a rájuk nézve nem épen könnyü és kellemes kötelességet.

Az utcán nagyban megy a különböző élelmicikkeknek az eladása. A nép izlése a hurka-félék felé hajlik. A nemzeti ételt mégis a füstölt hering és a fekete szárított angolna képviselik, ezek a nép legkedvesebb ételei. Ezeket árulják mindenütt apró kocsikon az utcán. Igazi mozgó-üzletek ezek.

Hágában feltűnő a gólyák kedvelése, aminek kell okának lennie. Ezek szerepelnek a város címerében, bizonyára valami teljesített szolgálatuk emlékére, akár csak Rómában a capitoliumi ludak. A halpiacon ott áll kettő, szokásuk szerint egy lábon. Különben szabadon sétálgatnak a nagy halas-edények körül. A szomszédos mézárszék gondoskodik élelmezésükről és a városi pénztár az eltartásukról akárcsak Bernben a városi medvékről.

Tovább menve halottas menettel találkozunk. A menet élén kétlovas gyász-kocsi halad, halálfejjel és a halál angyalát ábrázoló jelképpel. A gyászba öltözött kocsis fején óriási kerek kalap. A résztvevő férfiak fehér keztyűt viselnek, amit régen a résztvevők közt ki szoktak osztani. Papságot nem látni, az vagy csak a háznál végzi a szertartást, vagy épen nem is veszik igénybe. — Divatba jött a polgári temetés is. — Tekintsünk be valamelyik templomba is, bőven találunk ezekből Hollandia bármelyik városában. A régi templomok rendszerint katolikus templomok voltak, most pedig a protestánsoknak szol-

gálnak imaházakul. Az újabb keletű templomok már jobbára katolikus templomok, mert a rohamosan szaporodó katolikusok rá vannak utalva újabb templomok építésére.

Utam egyik vasárnap estefelé bevezetett egy régi góthikus templomba. Harangszó jelezte, hogy istentisztelet készül, különben is férfiak és nők imakönyvvél kezükben tartottak a templom felé s én követtem őket. Mig bent nem voltam, nem tudtam minő vallásu templomba jutok, mikor azonban bejutottam, bizonyos idő után belső berendezéséből meggyőződtem, hogy protestáns templomban vannak. Bejutva a templomba, egyideig zavarban voltam. A férfiak majd mind fölött kalappal társalogtak, úgy hogy az első pillanatokban azt kellett gondolnom, hogy zsinagógában vagyok, ahol szabályszerű a kalapot le nem venni. Később győződtem csak meg róla, hogy ez nem más, mint protestáns templom, ahol soha nem látott és hallott szokás szerint nem kell a kalapot okvetlenül levenni. Föltett kalappal voltak igen sokan mindaddig, mig a lelkész megérkezett. Mikor a lelkész a szószékre fölment s imáját megkezdte, akkor már mindenki levette kalapját és megkezdődött az istentisztelet. Ezt a különös viselkedést a templomban a kalapok terén nem volt alkalmam még semmiféle keresztény templomban tapasztalni. Ez is hollandiai különlegesség és inkább a zsinagógák szokásához áll közel, mint a keresztény templomokban divó szokáshoz.

Különben Hollandiában az utcán katolikus papot nem lehet látni egyházi ruhában. Az egyházi ruhát csak hivatalos ténykedés közben viselik a tem-

plomban, azon kívül sehol. A protestáns lelkészek közt is sok bajusztalan arcu van és külsőleg nem is könnyű őket megkülönböztetni a katolikus papoktól. A megkülönböztetés megkönnyítésére szolgálhat az a körülmény, hogy a katolikus pap csatos félcipőben és harisnyás lábszárral szokott járni, míg a protestáns lelkész a hivatalos papi galléron kívül fehér betétes mellényt szokott viselni.

A hollandiai művészet.

Németalföld már a művészetek ujjászületése, az ugynevezett reneszansz óta a festőművészet terén is az elsők között járván, magától értetődik, hogy muzeumai telvék azoknak a világhírű művészeknek a képeivel, akik nemcsak a hollandiai, hanem az egész világ festőművészete terén korszakalkotó csillagok gyanánt ragyognak és fognak is ragyogni az idők beláthatatlan messzeségeig.

Szerencsés kis ország, mely annyiféle téren tud kiváló alakokat felmutatni s így neve ugyanannyi téren jó hangzásu névként szerepel a népek történetében. Festőművészetük ép úgy megérdemli, hogy vele, habár futólag is, foglalkozzunk, mint a hollandus szellem bármelyik más alkotása, mert ezen a téren is nagyot és szépet tudtak és tudnak felmutatni. Nagy művészeik legkiválóbb alkotásainak egyikét-másikat vegyük elő s ebből a célból egyik-másik muzeumának képtárába látogassunk el. Találunk ott a sok ezer közt olyan képeket, melyekkel közelebről megismerkedni művészettörténeti szempontból is hasznos és szükséges, mert mint a festőművészet elismert remekei az egész művelt világon ismeretesek.

A hágai képtárak.

Azoknak a gazdag képtáraknak egyike, melyek Hollandiának méltán képezik egyik büszkeségét, a Hágában levő ugynevezett Mauritzhuisban (Móric-ház) van elhelyezve. Oraniai Móric egykori helytartó nevééről kapta ez a ház maig is használt nevét. Királyi képtár ez, tehát állami tulajdon, míg más egyéb muzeumok és azok képtárai városok vagy esetleg magánosok tulajdonát képezik.

A hágai királyi képtárt két kép teszi különösen híressé. Az egyik Rembrandt „Anatomiai lecké“-je, a másik Potter „Biká“-ja. Akinek nincsen alkalmja ezt a két remekművet eredetiben láthatni, némileg kárpótolva van, ha a közkézen forgó másolatok valamelyikét megtekinti és igyekszik róla, annak művészi becséről első sorban a fogalmat megalkotni. Nem kell ennek a fogalomnak a helyes megalkotásához szakképzettség vagy kiváló művészi érzék: az avatatlan is bizonyos intelligenciával és természetes jóérzéssel azonnal fel fogja fedezni mindegyiken az igazi művészi teremtő erőt, melynek ezek a remekművek létezésüket köszönhetik. Az avatatlan is csodálni fogja a természetességnek azt az utánozhatatlan megnyilvánulását, amit ezen a két képen, de különösen a „Biká“-n észrevesz. Ha az igazi művészet csakugyan abban áll, hogy a természetet, a valót minél hűbben adjuk vissza, akkor ezek a képek a legavatatlanabb szemlélő ítéllete szerint is tökéletes alkotások.

Nem is csoda, ha a művelt világ szakértői csak úgy, mint avatatlanai még mindig csodálják és fogják is csodálni míg az idő vasfoga le nem szedi róluk mindazt a sok szépet és művészt, amit szer-

zõik mûvészete rájuk rakott. Nem is csoda, ha naponta a látogatók százai és ezrei vándorolnak megtekintésükre s alig tud tőlük megválni a szemlélõ, ismételten visszatér, hogy még egyszer és utoljára láthassa.

Az „Anatomiai lecke“ csoportkép, mely az amsterdami sebész-mesterek társasága számára készült. A tanár egy boncolásra szánt halott előtt, kezében a boncoló késsel, hallgatóinak elõadást tart. Ezt a jelenetet ábrázolja a festmény. A hallgatóság csoportja az elõadó tanárral együtt oly természetes, oly igaz, oly megszólalásig hû, oly élénk, hogy a hét különbözõ arcot és testalkatot egy közös cselekvény számára egyesítvén, a festõ csodálatosan dramatizált mûvé hozta össze az egészet. Az igazság diadala ez a mûvészet.

Ezen a képen Rembrandt halhatatlanná tette Tulp tanárt és hallgatóit ugyanakkor, mikor õnmagának is — ha több remeke ezen kívül nem is maradt volna — halhatatlanságot biztosított. Mindössze csak 26 éves volt a festõ ezen remekmûve készítésekor 1632-ben.

A fõfigyelmet a tanár és a halott vonják magukra. A tanár ujjas mellényben és fekete boncoló köpenyben, lehajtott inggallérral, fején korhû széles karimájú kalappal egyedül áll hallgatói közt így felkészülve. Taglejtése és szája elárulja, hogy a kar anatómiáját magyarázza a holttesten, melynek egy inát ollójával elvágja. A világosság függõlegesen esik a halottra, mely összezsugorodva látszik, de mellkasa elég domboru.

A megrendelõk annak idején 1000 forinttal ju-

talmazták a művészt ezért a képért, mely kétszáz esztendeig volt az egyesület termében. Vilmos király, mikor az egyesület pénzszükségbe jutott, megvette 32 ezer forintért a hágai muzeum számára. Ma megfizethetetlen kincs gyanánt őrzik.

A másik ilyen halhatatlan műalkotás, melyről fentebb szólottam, Potter Pál „Biká“-ja. Mint az anatómiai lecke, ez is úgy van elkülönítve és beállítva, hogy a látogató figyelmét el ne kerülhesse. Kényelmesen elhelyezkedhetünk előttük és szemlélhetjük, elemezhetjük őket minden részletükben.

A „Bika“ is nagyarányu festmény. Falusi látképen egy hatalmas bika emelkedik ki, amint dühös szemeit körülhordozza a környéken. A többi állatok hasonló nagyságúak és függelékül, befejezésül szolgálnak a falusi kép számára. Mindegyiknek megvan a maga tökéletes arckifejezése. Egy tehén fekvő helyzetben, gondtalanul mozgatja orrlyukait, mellette egy birka alvó helyzetben. Egy béka is ott tanyázik karikatúra gyanánt. Egy pásztor mellettük fához támaszkodva védekezik a nap sugarai ellen. Jobban szemügyre véve a képet részleteiben, egy repülő legyet is fölfedezünk rajta. Mindez csekélységnek, jelentéktelennek vagy fölöslegesnek látszhatik, de a valóságban nem az. Ennek a kis légynek is megvan a maga helye és szerepe a képen.

Potter ezt a világhírű művét 22 éves korában készítette és hat évvel utána már meghalt a szakadatlan megfigyelés fáradoalmától elcsigázva. „Az állatok Rafaeljé“-nek nevezték el ezen állatképe alapján. Ez az elnevezés meg is illeti Pottert. A kritika abban találja ennek a képnek a becsét, hogy a részletek

tökéletességén még nagyító üveg segítségével sem lehet hiányt felfedezni. Csupa karakter, bámulatos tervszerűség és rendkívüli nagyratörékvés ömlik szét az egész képen a természetességen kívül. Hogy valaki a mezei állatoknak ilyen képét adhassa, ahhoz szükséges a természet nagymérvű szeretete és ismerete is. Ez nem is hiányzott Potternél. Camphuysen faluban nevelkedve, inkább a természet fiának kell őt tekintenünk. Azért festette mintegy a „Biká“-t, hogy tanulmányul szolgáljon a mészárosoknak. Van is ennek a képnek egy kitűnő másolata egyik amsterdami mészárszékből. 1672-ben 600 forintot fizettek érte, negyven néhány év előtt pedig már egy millió frankot ígértek érte.

Egy másik gyöngye a Mauritshuis képtárának a „Korcsma“. Ennek szerzője a hollandiai iskola egy másik nagy alakja: Jan Havickss Steen. Földije volt Rembrandtnak, ő is Leydenben született. Steen a hollandiai mesterek legeredetibbje. Ő festő mindenek előtt. Benne akkora bősége volt a vidámságnak és a bohóságnak, amennyit csak elképzelni lehet. Szereti Bacchust úgy, mint Vénust; ünnepli mindkettőt. Ezért képein a szerelmesek mindig ölelkeznek, kéz kézben van, vállalkozó öregek cirógatják a lányokat és a Bacchus-tisztelők fejét rosszul létük alkalmával feleségeik fogják. Általában Steen nem szereti a melankóliát. Az ő képein ő adja a lökést minden ünnepnek. Iszik, dalol, zenél, táncol. Követi természetes hajlamát az örömök és gyönyörök iránt. Ezek a hajlamok nyilatkoznak meg festményein is.

Abból, hogy Steen olyan kitűnően tudta festményein visszaadni a korcsma belső életét, azt következtetik, hogy ő maga is korcsmáros volt és hogy

maga is átesett azokon a gyengeségeken, melyeket az ő ecsetje olyan csodálatosan meg tudott örökíteni. Annyi bizonyos, hogy azoknak megfigyelésében kiváló érzéket tanusított, akár csak a mi Petőfink, aki a borivót, a mulatót oly mesteri vonásokkal tudta festeni költeményeiben, mintha csak maga is hasonlóan cselekedett volna.

A „Korcsmá“-n találkozik az életnek minden kora. Fiatalok, öregek, középkorúak dohányoznak, játszanak, isznak és nevetnek rajta. Főleg az osztrigaevés epizódján minden osztriga-evő nevet. Az ingyencedésnek ez a jelene távol attól, hogy megbélyegezné az ingyencséget, ellenkezőleg inkább annak apothozisaként eltölti a képet színnel és elevenséggel. A Hollandiában oly népszerű hering-ünnep ki van szorítva itt az osztriga-ünnep által, igazi hollandiai keret, bele foglalva a halott természet, a boldogan élő természet és a kiélt természet. Lilaszínü függöny szolgál takaróul az egész fölött.

Hires képe még Steennek a saját családját ábrázoló kép. Rajta van ezen az egész család; maga a szerző nevet és dohányzik a képen, mintha várná, hogy ihasson is. Felesége pipát töm (lehet, hogy a maga számára). A nagymama, a festő anyja játszik egy kis Steennel. A festő atyja kissé hajlott már, de azért énekel, kísérve egy fuvolán játszótól, valószínűleg a festő idősebbik fiától. Régi hollandus szokás szerint a képre alkalmazott fölirással van megmagyarázva a jelenet: Amint az öregek énekelnek, úgy nyöszörögnek a kicsinyek. Régi hollandus példabeszéd.

Ezeken a képeken kívül az említett művészeknek más kiváló alkotásai is magukra vonják a látogató

figyelmét. Rembrandtnak „Simeon a templomban“ nevű képe bibliai tárgyú. Az egész festmény csodálatosan művészi magyarázata az Írás ezen szavainak: Most bocsátd el Uram a te szolgádat békességben.

Jézus életét vallásos hévvel örökitette meg Rembrandt fiatal korától kezdve. Ez magyarázza meg azt a vallásos költészetet, ami az egész képet eltölti. Az öreg Simeon feje teljes fényben ragyog; széppé teszi hosszú fehér szakála és átszellemült arca. Mária kék ruhában van ábrázolva. A jeruzsálemi templom góthikus templomnak van ábrázolva, az alakok ruházata nem korhű, hanem ennek a mintáját is saját korától vette. Abban az időben a festők azt is úgy festették, amint és ahogy látták. A korhűségnek ez a hiánya azonban nem von le semmit művészi értékéből.

Az „Anatomiai lecke“ szomszédságában ott látjuk „Zsuzsanna a fürdőben“ című festményét Rembrandtnak. Nagy ellentét van a kettő között. Rembrandt is nagyon könnyen le tudott szállni a fenségesről a triviálisra, a közönségesre. Minden művésznek s így a festőnek is különböző felfogása van a szépségről. Az egyik szereti a természetet, úgy amint az van, a másik azt eszményíteni igyekszik. Ez a vörös Zsuzsanna Rembrandt felesége a friz Van Ulenburgh Saskia, a leeuwardeni polgármester leánya, aki neki model gyanánt szolgált. A művész az ő izlésének megfelelő szépséget keresett és talált saját felesége személyében. Rembrandt a tiszta Zsuzsannát meztelenre festette. Mellette látható egy melence arany kannával. Amint áll, észrevehető rajta a meglepetés. Szemérmében megijed, lehajol, hogy valami takarót keressen és megragad egy ruhadarabot. Egy kíváncsi

öreg feje emelkedik ki egy sűrű lomboszat mögött. Ez Rembrandt.

Steennek az említett kiváló műalkotásain kívül itt láthatók még: „A beteg fiatal nő“ és „Az orvosi látogatás“. Gyakran használt, de Steentől igazi szellemességgel kidolgozott tárgy. Ezeknek a képeknek a jelmondata: Itt az orvos nem segít: ez a szerelemokozta baj. — Ezeken a festményeken Steen Moliere festőjének bizonyul, mint Rembrandt az övéin Shakespearé-nak.

Tovább járva a gazdag képtár termeiben, újabb és újabb feljegyzésreméltó művekre találunk, melyeket szintén érdemes lesz közelebbről meg szemlélni. Ott látható Rembrandt tanítványának, Gerard Dow-nak „Ülő asszony“ képe, mely igazi finomsággal teli mű. „A korcsmai zenész“ Van Ostadtól, de különösen annak két remekműve: „A falusi ház belseje és külseje“, diszei a képtárnak és népszerűsítve vannak az utánpotások útján. „Scheveningeni táj“ Adrien Van de Velde-től, „Haarlem látképe“ ugyanattól, kitűnik bámulatos távlatával, mert 50 centiméter területen az egész területet szemünk elé állítja. Wouverman „Kémlelés“-e, valamint Frans Hals két arcképe: Puterez Jakab és felesége szintén művészi alkotások. Rubens és Breughel de Velours „Ádám és Éva a paradicsomban“ magukra vonják mindenki figyelmét: a tigrisek játszanak közepükben, az oroszlánok közömbösen nézik őket; a kacsák fürdenek, a szarvasok bögetnek. Ádám és Éva Rubens alkotásai. Éva flamand szőke szépség, rózsaszínű testtel, meglehetősen kövéren ábrázolva. Elveszi az almát, mit a kígyó nyújt neki, de Ádám, az erősebb létére nagyon gyermekesen viselkedik. A vidék és az állatok Breughel művei.

Említésre méltók Rembrandt tanítványának, Koningknak híres műve: „A mágusok imádása“, mely egészen mesterének izlésére vall, azután Murillónak, a nagy spanyol festőnek „Mária és a gyermek Jézus“-t ábrázoló képe.

Ott látható Froost Cornelnak, a hollandusok Hogartjának „A baráti összejövetel“-t ábrázoló képe, mely a szörnyű mámort állítja a szemlélő elé. Érdemes még a megemlítésre Rubens első feleségének, Brandt Izabellának arcképe és az ifjabb Teniers-nek Alchimis-tája, amely V. Vilmos helytartó Loo kastélyban levő gyűjteményéből került ide.

Az arckép-festmények közt figyelmet érdemel a Bol Ferdinándtól festett arcképe a híres Ruyter admirálisnak és fiának, tisztább kivitelben, mint akár mesterének, Rembrandtnak arcképfestményei. Ruyternek az amsterdami képtárban levő arcképe ugyanettől a szerzőtől minden valószínűség szerint utánzata ennek.

Egész könyvet, sőt könyveket lehetne írni erről a gazdag képtárról. Erre első sorban hivatott volna az, aki szakszerűleg foglalkozik a képzőművészeteknek ezzel az ágával. De még mint laikus is sok gyönyört, sok szellemi élvezetet találhat az ember a fesztőművészetnek ebben a fölszentelt csarnokában.

Van ennek a képtárnak hollandus nemzeti szempontból az általános művészeti vonatkozásain kívül egyéb becse és vonzóereje is. Mert nagy és értékes képtárakat találunk minden nagyobb európai városban, melyeknek tartalma nemzetközi jellegű. A hollandiai képtáraknak azonban s így ennek a hágai képtárnak a tartalma is majdnem kizárólag hazai szerzők ecsetjei alól került ki. Szerencsés és irigylésreméltó kis nép,

mely még a művészetek terén is ennyi, tisztán nemzeti talajból nőtt remekkel büszkélkedik!

Mikor Hollandiát futólag bemutatom különböző oldalairól olvasóimnak, nem állhatom meg, hogy beérjem a festőművészet terén eddig ismertetett nagy alkotásokkal. Megérdemli a hollandiai festészet, hogy még néhány percet szenteljünk neki.

Az amsterdami képtár.

Menjünk át Amszterdámba és térjünk be a Rijks-Muzeumba, melynek a neve is mutatja, hogy állami vagyis országos muzeum. Nagyszabásu, gyönyörű épület ez, mely egészen méltó a gazdagsághoz, ami itt is a festőművészet terén fel van halmozva.

Az egész gazdag gyűjteménynek középpontja, dísze, büszkesége az „Éjjeli őrző”. Rembrandt ha soha semmi mást nem festett volna, csak ezt az egy képet, ez maga örök nevet biztosított volna számára. Magyaránnyu kép, életnagyságu alakokkal. Mint neve is mutatja, éjjeli fegyveres őrzőátot ábrázol, amint az utcán végighalad. Tizennégy puskás alakot látunk rajta fölvonulni kapitányuk vezénylete alatt. Ezeken kívül még egész sefeg különböző alak van megörökítve a képen, férfi, nő, gyerek. Mind él, mind beszél, anélkül, hogy a száját kinyitaná, mozog anélkül, hogy egy arcizma is megmozdulna. Csupa élet és mozgás ömlik el az egész vásznon. Annyira ki van tüntetve ez a világhírű műalkotás a gyűjtemény többi képeihez képest, hogy mintegy külön szentélyt készítettek a számára, ahol magában álljon és semmi más ne zavarja azt a páratlan hatást, mit ennek a szemlélése is mindenkire gyakorol.

Gondoskodva van róla, hogy erre a művészeti és nemzeti büszkeségükre még a napfény is más módon jusson, mint szokott. Erre a mesterségesen előidézett világításra szüksége is van a képnek, mert alakjai kezdenek már sötétedni, már pedig ez olyan nagyszabásu alkotás, mely megérdemli, hogy minden parányi része tiszta világításban álljon a szemlélő előtt. Így aztán tanulmányozhatja minden épszemű ezt a remekművet összhatásában úgy, mint festői részleteiben.

Van is mit nézni rajta, elmélkedhetik, gondolkodhatik fölötte a szemlélő kényelmesen, mert a gondosan alkalmazott ülőhelyek mintegy erre hívják fel a látogatót. Nem is tudná az ember megenni órákon át tartó szemlélés után sem. Ugy a szakember, mint a laikus úgy van vele, hogy minél tovább és többször nézi, annál több nézni és megfigyelni valót fedez fel rajta.

Azok közé a képek közé tartozik az „Éjjeli őrző”, melyeket ha láttunk is már kicsinyítve másolatokban, annál inkább örülünk neki, hogy láthatjuk eredetiben. Ugy vagyunk vele, mint egy jóbarát arcképével, melyet szívesen nézegetünk, de mégis csak akkor lesz örömünk valódi és igaz, mikor őt magát színről-szinre láthatjuk.

Szinte boldognak érzi magát a szemlélő, hogy láthatta ezt a remekművet s örömeinek igaz voltát legkevésbé sem zavarja az, hogy nem ujat lát, mert kicsiben, fényképmásolatok után már annyiszor volt alkalma láthatni. Örömeiben sajnálja a látogató azokat, akiknek nincsen alkalmuk vele együtt gyönyörködni a művészet nyújtotta ezen nagy élvezetben.

Ez a híres kép valamikor a puskaművesek Dvelen nevű kertjében volt, annak a számára készült. Azóta ujjafestették több helyen, két vagy három alak a balszéléről el is tűnt 1715-ben. Rembrandtnak 1600 forintot fizettek érte, ma azonban milliókért sem adnák.

E mellett a kép mellett elhomályosulnak a többiek mind; olyan szerepük van mellette, mint a törpéknek az óriás körül. Pedig kiváló mesterek képei vannak szomszédságában. Ezek közé tartozik Van der Helst a „Polgárórség lakomája“ az 1648-iki westfáliai béke emlékére készítve. Ez a külföldön kevésbé ismert festő, mindenek fölött arcképfestő volt. Akkor minden polgár arról álmodozott, hogy mint kerülhetne arcképe valamely csoportképre, mely hivatva van megörökíteni valamely testület tetteit. A művész erre használta fel nagy tehetségét és 50—100 frtért részesülhettek a polgárok ebben a kitüntetésben.

Általában megtaláljuk ebben a muzeumban a hollandiai festők művein kívül minden nemzet kiválóbb festőinek a műveit, úgy hogy ez már nem annyira nemzeti, mint az elmondható a hágai képtárról. Gazdag tartalma egy egész kötetet kitevő katalógusban van felsorolva. Egyes képeiről monografiákat irtak.

Értékes gyűjteménye a képtárnak a hollandiai nemzeti viseletek, szokások megörökítése képekben. Az egyes vidékek és községek sajátos viseleteit, típusait úgy megismerhetjük, akár csak kint járnánk a nép között. Hogy pedig mindez hűen van megrajzolva, azt a nép közt szerzett tapasztalatok igazolják.

A vidéki és magánképtárak.

Hogy még a hollandiai festőművészet tárgyainál maradjunk, meg kell említenem, hogy az imént felsorolt nagy képtárakon kívül minden városnak megvannak a maga képgyűjteményei. De nemcsak az államnak és városoknak, hanem egyes uri családoknak is mesés értékű gyűjteményei vannak. E tekintetben is elüt Hollandia a többi országoztól. Itt ugyanis minden család, a közrendüektől fel egészen a magas arisztokráciáig, szigoruan ragaszkodik az ősi intézményekhez mindenben s ez a ragaszkodás különösen kidomborodik abban, hogy elődeik arcképeit megfestették és nemzedékről-nemzedékre átszarmasztatták hűséges és kegyeletes megőrzés végett.

Ahol annyi művészi lélek született, ott nem is volt nehéz hódolni ennek a kegyeletnek és megfestetni a családtagok arcképeit akár a legjelesebb festők által is. Így minden uri családnak megvan a maga kis családi képgyűjteménye, mely sokszor arcképgyűjtemény. Ez aztán nemcsak nekik szolgál családi ereklye gyanánt, de tisztán a művészet szempontjából is becses gyűjteményszámba megy. Ezek az értékes családi gyűjtemények az idegen kívánságra megnyílnak előtte és gyönyörködhetik azoknak gazdag tartalmában.

Ilyen gyűjteménye van többi közt Hágában a Stuers-családnak. Előkelő család. Egy tagja parlamenti tag, egy másik Hollandia párisi követe. Rembrandt, Van Ostade és mások festményei képezik a család magángyűjteményét. A családi arcképeken kívül ott van többi közt a szerencsétlen Stuart Mária arcképe, mely a Londonban rendezett legutóbbi

Stuart Mária-kiállításon ki volt állítva és a legjobb miniatúr Stuart Mária-képnek ismerték el.

Megjegyezhetjük, hogy ezek a magángyűjtemények nemcsak értékes festményeket és rajzokat tartalmaznak, hanem egyuttal régiség-gyűjtemények a szó szoros értelmében. Így az említett Stuers-család gyűjteménye Rembrandt és Van Ostade rajzai mellett néprajzi és műtörténeti régiségeket tartalmaz.

Ilyen gazdag magángyűjteménye van Hágában a báró Steengracht van Duivenvoorde-családnak is. Ez a híres képtár egy kivülről éppen nem mutatós épületben van elhelyezve, belseje azonban stilszerű alkotás, hasonló a nyitott ernyőhöz. Nemcsak a képtár híres, hanem az egész belső berendezés, a butorzat, az edények, mind értékes műalkotások különféle korok- és országokból.

Legnagyobb értéke mindenesetre a képtárnak van. Neves festők műveiből találunk itt nem egyet, melynek értéke igen nagy. Itt van Horace Vernet híres képe: Az utolsó töltenyek. Fekvő helyzetből tüzelő katonák szorongva, nagy óvatossággal az utolsó töltenyeiket használják fel. Ugyancsak francia kézből való: „A kártya-játszma“, Meissonnier-nek szép képe, melyért egy angol százezer frankot ígért. Majd ott találjuk Rembrandt-tól: „Bethsabé a fürdőben“ című képet. Ennek a képnek méltó társa a Muzeumban levő „Zsuzsanna a fürdőben“. Rubens is szerepel Szent Péter és Szent Pál apostolokat ábrázoló képével. A híres állatfestő Potter három tehénnel (kicsiben), Jan Szeen nagyméretű képpel szerepel: „A festő (saját) családja“. Van Ostade „Korcsmá“-ja, Teniers Dávidtól „Az irgalmasság hét műve“ és még nagyszámu

más becses és értékes képek alkotják ezt a gyűjteményt. Egész sora van itt az olyan képeknek, melyekért egyenként 100—150 ezer forintot ígértek. Az egész megér legalább 5 millió forintot. Finom műérzék és egyuttal áldozatkészség kellett egy ilyen gyűjtemény létrehozásához. Az öröklött faji és családi finom érzék hozta ezt is létre. Nem mától holnapig gyűlt össze mindez, hanem legalább három nemzedéken át finom érzékkel és nagy áldozatokkal lehetett csak összehozni.

A hagyományok buzgó ápolása nélkül, ami olyan jellemző tulajdonsága a hollandiai lakosságnak, nem lehetett volna sem ezt, sem más hasonló szép és nagy dolgokat megteremteni és az utódokra átszarmaztatni.

Mindenre rá van itt nyomva az önálló nemzeti állam bélyege. A mult hagyományai és emlékei nemcsak a házak falain belül, hanem azokon kívül is szobrok és egyéb emlékek alakjában lépten-nyomon intik és figyelmeztetik a hollandus embert arra, hogy ki ő és mivel tartozik hazájának. Irigylésre méltó kis nép, melynek minden egyede át van hatva minden izében a hamisítatlan nemzeti gondolattól és érzelemtől. Szerencsés kis nép, mely nem majmolja az idegent egészen a nemzetköziségig, hanem megy a maga útján az ősök által tört uton. Mikor a népeknek a civilizáció okozta elvénüléséről és ennek nyomában ijesztő hanyatlásáról beszélünk, akkor ezt a kis népet sohasem szabad a hanyatló népekkel egysorba állítani, mert az ő nemzeti erő itt még ellenállhatatlan erővel tör elő és érvényesül mindenütt.

A kis Hollandiával nem könnyű végezni, mikor kulturális és művészeti emlékekről és azok gyűjtemé-

nyiről van szó. Mint már említettem, a magángyűjtemények gazdagságban és értékben is versenyeznek a nyilvános muzeumokkal. Ilyen magánmuzeum a Meer-manno—Westrenianum is Hágában. Mint a neve is mutatja, Meerman gróf kezdte a gyűjtését 1816-ban és befejezte Westreenen báró 1850-ben. A nagy költséggel és fáradsággal összeállított muzeum művészeti és könyvtári részre oszlik. A könyvtárban ott látható egy zsoltáros könyv, melyet 1459-ben nyomtattak Mainzban velin papira. Nyomtatója Schaeffer, aki Gutenberg és Füst mellett a könyvnyomtatás föltalálójaként szerepel. A könyvnek ma kiszámíthatatlan az értéke. Van ott egy Homeros kiadás 1488-ból, továbbá egy Pindaros kiadás Caxton, az első angol nyomdász műve. Ott van továbbá Szent Ágoston „Isten országá”-nak első kötete franciára fordítva, amely mint francia nyelvemlék is igen becses. A második kötete ennek a nantesi könyvtárban van Franciaországban. Becses a gyűjteményben V. Károly császár Bibliája is gyönyörű miniatür festményekkel. Ez utóbbi nem nyomtatvány, hanem kézirat. Hasonlóképen régi nagybecsű kézirat Szent Trudon élete a 8-ik századból, egy evangéliumos könyv a 10-ik századból és egy Canon a 11-ik századból. Egy 1366-iki kéziratban ott találjuk a színező nevét: Antverpeni Lőrinc. Ez talán az első művész, aki a nevét névaláírásával megörökítette.

A modern hollandiai festőktől sok értékes kép disziti ennek a muzeumnak képtári részét. Ezek közé tartozik Israels Józsefnek „A bölcső”-t és a „Jövő”-t ábrázoló híres képei. Fialal anya telve szeretettel borul egy bölcső fölé, az anyai szeretet fényét sugározva gyermekére. A „Hajótörtek” hasonló nagy-

szabásu és ismert kép. Most Israels József vezet Mesdaggal együtt a modern hollandiai festők között. Tanítványai Artz, Blommers, Neuhys. A nagy művész jelentkezik csodálatos aquarrell képen: „Egyedül a világon.“ „A szin és melankolia műve ez.“ Másolatokban jóformán világszerte el van terjedve ez is, valamint fentebb említett többi képei is. A fiatal varrólányokat ábrázoló képe is csak emelte hírnevét. Mesterei Steen, Frans Hals és Rembrandt voltak a régiek közül. Az 1889-iki párisi képkiallitáson neki ítelték oda a nagy díjat (grand prix). Mellette ma Mesdag a másik csillaga a modern hollandiai festészetnek. Mellettük Bisschop, a frizlandi festő neve is jól ismert a modern festők között, aki mint szülőföldjéért rajongó ember mindent gyűjt, ami Frizlandra vonatkozik. Gyűjteménye nemcsak művészeti, hanem néprajzi szempontból is nagybecsű. Egyike azoknak az embereknek, akik mikor szenvedélyüknek hódolnak, egyuttal hazájuknak és a tudománynak és művészetnek is szolgálnak.

Az építészet.

Mindaz, amit a hollandiai művészet emlékeiről elmondottam, nagyon is futólagos, nagyon is dióhéjba foglalása mindannak, ami itt ezen a téren található. Nemcsak a renaissance, vagyis a művészetek felújulásának a hatása alatt beszélhetünk itt művészetről, hanem azt megelőzőleg már a középkorban is nagy virágzásnak indult itt különösen az építészet. Ha az itteni festőművészet a renaissance hatása alatt fejlődött is oly igen magas fokra, de az építészet már a középkorban olyan alkotásokat tudott felmutatni, me-

lyek ma is néhol bámulat tárgyát képezhetik. Egész Németalföldön, beleértve a mai különálló Belgiumot is, a templomok, még a távoli középkorból származók is, sőt egyik-másik éppen középkori eredete miatt kelti fel művésziességénél fogva a bámulatot. Szinte különös, hogy távol Olaszországtól, a művészetek hazájától, ilyen remekműveket tudott az emberi teremtő elme létrehozni.

Bármely városnak bármelyik régi, de csakis régi, esetleg még középkori eredetű templomát tekintjük itt akár kívülről, akár belülről, azok mindegyike az igazi műalkotás nyomait viseli magán. Uralkodó a góth stílus a maga apró, legkissebb részletekig kidolgozott művésziességével. Különösen a katolikusnak megmaradt régi templomok rejtik magukban a régi művészeti érzéknek és tehetségnek annyi nyomát és emlékét, hogy ma is annyi század után tisztelettel hajlunk meg művésziességük előtt.

Mikor a mai Hollandia és Belgium politikailag egységes területet képezett Németalföld néven, akkor a művészet, különösen az építészet terén is megvolt a nyoma ennek az egységnek, az egyforma műízlés terén. Ez a magyarázata annak, hogy Hollandiából Belgiumba vagy megfordítva utazva, a templomokon első sorban is észrevesszük azt a közös forrását a műízlésnek, melyből azok származtak. Az antvenpeni székesegyház az ő teljesen tökélyre emelt góth ízlésével egyike az e nembeli legszebb épületeknek, de ennek a mását megtaláljuk ugyancsak az utrechti dómban is hollandus földön. Ha meglátogatjuk Mechelnt (franciául Malines) a belgák Rómáját, ott hasonló góthstílusú műremekre találunk az érseki tem-

plomban, de ugyancsak megtaláljuk ennek a mását hollandus földön is, jeléül annak, hogy közös forrásból eredt mindaz a sok építészeti műremek, ami itt a középkor nagybecsű hagyatéka gyanánt az utókorra maradt.

Különösen jellemzi az egykori Németalföld templomait a művészi faragásu szószék, melynek mind-egyike a fafaragvány remeke gyanánt tekinthető. Azt lehet mondani, hogy ezek a művészi faragványu szószékek a legjobban megőrizték a közös forrásból való táplálkozását a németalföldi művészetnek.

Virágzó egyházi életnek kellett ott kifejlődnie, ahol ilyen remekei készültek az egyház szolgálatában álló művészetnek. Mert a középkorban valóban az egyház szolgálatára bocsátotta Isten dicsőségének emelésére összes alkotásait a művészet. A középkor élő hite és vallásos lelkesültsége mintegy visszatükröződik összes alkotásain. A középkor mélyen vallásos felfogásának megfelelően még a fejedelmek és más hatalmas urak is úgy gondolkoztak, hogy az Isten házát illeti meg első sorban az a dicsőség, hogy a művészet remekeivel diszitsék fel. A fejedelmi paloták és minden egyéb más épületek eltörpültek az Isten házai mellett fény és pompa tekintetében. Ez egészen megfelelt a középkor nemes vallási felfogásának, valamint annak a nemes egyszerűségnek is, mely a középkort minden ízében jellemezte. A középkori fejedelem illetlen, sőt bűnös dolognak tartotta volna fényesebb palotát emeltetni magának, mint az Istennek. Amellett a középkor nemes egyszerűsége nem ismerte a fényűzést a magán életben. Amit a középkor művészete szépet és nagyot létrehozott, azt mind Isten dicső-

ségére hozta létre, azt mind Isten szolgálatára szánta. Akkor nem ismerték még a fényüzést semmi terén sem a magánéletnek; fényezés csak a templomokon jelentkezett, melyeket aztán fel is diszítottak a művészet örökértékü alkotásaival. A nemes egyszerűségnek abban a korában maguk a fejedelmek is egyszerűbben éltek, laktak és ruházkodtak, mint ma akármelyik kisebb urí család. Világos dolog tehát, hogy ilyen egyszerűség és igénytelenség mellett minden gond csak a templomokra volt fordítva, azokat halmozták el és diszítették fel a művészetnek minden lehető remekeivel.

Ezt az összefüggést, ezt a kapcsolatot a középkor egyszerűségeire hajló iránya és vallásossága, valamint a művészetnek az egyház szolgálatában való állása közt letagadni vagy kétségbevonni nem lehet. A sötét, barbár és más hasonló jelzővel ellátott középkor a művészetek terén, különösen az építészet terén nem állott hátrább az újkornál, de még a legújabb kornál sem. A tartósság és szoliditás pedig éppen jellemző tulajdonsága a középkor minden téren való alkotásainak. Amilyen volt annak a kornak az erkölcsse, olyanok alkotásai is. Nem hevenyészve készült, mától holnapig való fenmaradásra szánt alkotások a középkor épületei, első sorban templomai, hanem sok századon át dacolva az idők viharaival, hivatva vannak hirdetni élő cáfolatul azt, hogy a középkor nem volt tudatlan, nem volt annyira barbár, mint azt sokan tudatlanságból vagy elfogultságból hirdetik. Egész Európában mindenütt, de csak magában az egykori Németalföldön is elég az egyházi építészet valamelyik remeke előtt megállanunk, azt

szemügyre vennünk, hogy kifejlődjék bennünk az elismerés és tisztelet a középkor művészi alkotásai iránt.

Azok a századok viharait átélt feketévé vált falak tiszteletet parancsolnak és beszélnek, nagyon sokat beszélnek néma hallgatásuk mellett is. Beszélnek, hangosan beszélnek arról a rég letűnt korról, melynek oly erős hite és oly szilárd erkölcei voltak, akárcsak azok az alkotások, melyeket az utókorra átszarmaztatott. Beszélnek azok a fekete falak arról a lelki nyugodtságról és megelégedettségről, mely a hívő középkor egyszerű embereinek a lelkét eltöltötte. Az élő hit, a benső vallásosság adta meg nekik azt a megbecsülhetetlen lelki megnyugvást és megelégedettséget, amit oly keservesen nélkülöz a hitében megfogyatkozott újkor gyermeke. A góth stilusnak ezeket a megcsodált remekeit úgy itt, mint mindenütt, ahol csak feltalálhatók, olyan mélységes vallásos meggyőződéstől áthatott kor tudta csak létrehozni, amilyen a középkor volt. Ma a megváltozott társadalmi, gazdasági, de különösen a bérvizonyok miatt a lehetetlenséggel volna határos ilyen remekműveket előállítani. A vállalatnak a pénzügyi oldala már maga eleve megakasztaná és beláthatatlan messzire elodázná a terv megvalósulását. Ide valóban élő hit kellett és ennek az élő hitnek az emlőin nevelkedett nép, mely lelkesedéssel ajánlotta fel szolgálatát akár ingyen is az Isten dicsőségére emelendő remekművek készítésénél. Az ilyen épületeknél ott dolgozott sokszor a fejedelmi nők- és férfiaktól kezdve minden rendű és rangu halandó, nem szégyelte egy sem azt a kemény és durva munkát, mert az Isten

dicsőségére szolgált, Isten háza készült azzal a munkával.

A bensőséges és mély hit megfogyatkozásának első szomorú tünete és következménye volt az, mikor Hollandiában a hitszakadás alkalmával fanatikus dühvel rohanta meg a régi vallás ellen felizgatott tömeg azokat a templomokat, melyekhez buzgón vallásos elődeiknek szép emlékei fűződtek. Lerombolták ott a legtöbb helyen az elődök szent buzgalma által létrehozott építészeti emlékeit a vallásos kegyeletnek. Nagyban meg kellett ott rendülnie a hit alapjainak, ahol a tömeget ilyen istentelen cselekedetekre lehetett felhasználni. Mindez nem történt meg a szomszédos Belgiumban, mert az hű maradt ősei hitéhez. Ezért találjuk Belgiumban ma is sértetlenségben azokat a remek alkotásait az emberi észnek és kéznek, melyeket Isten dicsőségére szánt létrehozóik hite és ebből folyó lelkesedése.

Mechn, Antwerpen és más városok templomai a tanubizonyságai annak, hogy milyen érzelmek hevítették a belgák elődeit már annyi század előtt s amely érzelmek ott honolnak még ma is a belgák többségének a szívében. Ugyanilyen érzelmek honoltak a hollandusok többségének a szívében is, míg nem a vallási szakadás a régi hitettségét és vele a vallásos hit bensőségét is meglazította. Pedig még Hollandiában is a nagy festők közül például Rembrandt a 17. század folyamán még vallásos ihlet hatása alatt áll. Annál inkább mondható ez a 15. és 16. század festészetéről Németalföldön, ahol Van Eyck Hubert és János már a 15. század folyamán vezető szerepet vittek a képművészet terén. A később kialakult

3 festészeti irány: a flandriai Gent és Brügge székhellyel, a brabanti Brüsszel székhellyel és a hollandiai Haarlem székhellyel, majdnem kizárólag még vallásos hatás alatt állottak. Műveik mind erről tesznek bizonyosságot. Olaszországon, mint a művészetek legtermészetesebb hazáján kívül sehol nem látjuk a képirás művészetének azt a virágzását, mint Németalföldön. Az egyes képtáraknak futólag bemutatott képei legfeljebb csak halvány fogalmát nyújtják annak a gazdaságnak, ami itt a képirás művészete terén az említett iskolák virágzása korából és a későbbi korból is megmaradt.

Hollandiában a 16. század folyamán a jeles Lukas van Leyden még vallásos hatás alatt áll, míg utána már a vallásos tárgyakat a mindennapi élet, a tájak festése és az arcképfestés kezdi kiszorítani.

Belgiumban, eltérőleg Hollandiától, megmaradt még a 17. és 18. század folyamán is a vallásos irány, amit első sorban is annak kell tulajdonítani, hogy a vallási szakadás Belgiumot érintetlenül hagyta. Belgiumban Rubens a legjelesebb és egyuttal a legtermékenyebb festő, akinek a nevét ma is vagy 600 kép viseli. Ezeknek tárgya a lehető legnagyobb változatoságot mutatja, jeléül annak, hogy a festészet az ő korában (1577—1640) már sehol sem áll kizárólag a vallás szolgálatában, mint annak előtte, hanem felöleli már a legkülönbözőbb tárgyakat is.

A korszellem hatása mint mindenben, úgy a képirás művészetén is meglátszik, jeléül annak, hogy az ember, még az olyan is, akit a Muzsák homlokra csókoltak, képtelen magát teljesen függetleníteni annak a kornak az áramlatától, amelyben születik és

él. Még a legönálóbbnak látszó elme is minden ellentét mellett, mely közte és kora általános szellemi áramlata közt fennáll, szinte észrevétlenül hódolni szokott bizonyos mértékig a kor szellemének.

A középkor kevés számú jeles tudósa mind a vallás szolgálatában ragyogtatta szellemi tehetségeit, mert ez a középkorban nem is lehetett másképp, nem is érvényesülhetett volna semmiféle tehetség más téren, mint a vallás szolgálatában álló tudomány, irodalom vagy művészet terén.

A középkor szellemi irányának megváltozását semmi sem mutatja jobban mindjárt az ujkor elején, mint az, hogy a tudós világ egy része már az ellen az egyház ellen és annak intézményei ellen használja fényes tehetségeit, amely egyház annak előtte minden szellemi tehetséget maga köré csoportosítva használta fel szolgálataikat. A hollandus Rotterdami Erasmus az elsők egyike, aki nagy tudását már az egyház és intézményei ellen használja fel, mintegy kijelölve az új irányt, melyben a megváltozott korszellemnek megfelelően ezentul a tudomány és irodalom részben legalább haladni fog.

Ugyanezen a változáson ment keresztül a művészet, különösen a képzés művészete. Az ezernyi ezer vallásos tárgyú képet követte a nem vallásos tárgynak megfelelő képek sorozata. Hogy mi mindent felölelt a modern, már nem vallásos tárgyú festészet, azt mutatják a művek nevei: Holdvilág, Napnyugta, Reggel, Est. Mindezek a nagy természet köréből. Az állatvilágból: Sertés, Birka. Az életből: Halál egy gunyhóban, Hajótörtek, Első szerelem, Bölcső. A megváltozott korszellem és vallásos felfo-

gás az örökszép Madonna-képek és más vallási tárgyú képek helyett ezekben és ezekhez hasonló motívumu képekben ragyogtatja a művészetét a képirás terén. Ezt a változást jórésztben elősegíti magának a közönségnek is megváltozott izlése, mely már nem keresi a vallásos tárgyú képeket, hogy azokkal diszitse lakásait. Így aztán a vallásos tárgyú képirás jóformán a templomok belsejére van szoritva, mert a nagyközönség számára nem dolgozhatnak a művészek a megrendelések hiánya miatt. Pedig a régi vallásos tárgyú képirás korában is szivesen tértek vissza a művészek az ókori klasszikus világba, hogy onnét merítsék tárgyaikat. A tájak szépségei még kevés művésznek ragadták úgy meg a figyelmét, hogy azokat ecsetjükre méltóknak vagy alkalmasoknak tartották volna. Ezen a téren a hollandiai festők az uttörők, akik saját hazájuk jellegzetes tájképi szépségeit mindig előszeretettel örökítették meg. Ugyancsak a mindennapi életnek sokszor prózai jeleneteit is ők kezdik megörökíteni, ami megint egyik sajátosága a hollandiai festészetnek.

Ha a festészet nélkülözheti is a klasszikus kor tárgyait, már kevésbbé mondható ez a szobrászatról. Igazi szobrászat klasszikus minták nélkül el sem képzelhető. Az emberi test szépsége, a férfi test ereje, a női test gyengéd, finom idomai sohasem lesznek ábrázolhatók klasszikus minták nélkül, vagyis olyan módon és formában, amint az ember a maga valóságában ruha nélkül van. A dániai Thorwaldsen-muzeum gazdag és mérhetetlen értékű gyűjteményei Koppenhágában mindezt kétségbevonhatatlanul beigazolják. Ebben a muzeumban egészen föléledve

látjuk az ókori szobrászművészetet, modern vonatkozásu alkotás alig található. A mai szobrászok a megmondhatói, hogy mennyi nehézséggel jár a ruházatnak a mintázása. Minden egyes szobrásznak bizonyos mértékig a ruhaszabászathoz is kell értenie, máskülönben eredménytelen munkát fog végezni. Mennyivel könnyebb és szebb munka magát az emberi testet kellő anatómiai ismeretek alapján elkészíteni!

Annyi kétségtelen, hogy művészeti téren a kis Hollandia sok szépet és tanulságost tud fölmutatni nemcsak a szakembereknek, hanem a dilettánsoknak is egyaránt. A művészetek iránti hajlam és érzék már századok előtt ki volt fejlődve ezen a földön és időnkint más és más alakban megnyilvánulva hozta létre a művészetnek azokat a remekeit, melyek oly nagy mennyiségben találhatóak a kis ország területén. A művészet föllendítésénél nem hiányoztak a műértő gazdag emberek sem, akik anyagilag voltak segítségére a művészetnek. A sok magángyűjtemény mind erről tanuskodik. Érdemes azon a földön pár hetet eltölteni, mert ismeretekben és tapasztalatokban gazdagodva fogja azt elhagyni mindenki.

